tarih VE toplum

Namık Kemal'in Siyasal Gülmece Yazıları (Hazırlayan: Aziz Nesin)

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ İLETİŞİM YAYINLARI/SAYI 17/MAYIS 1985/400 LİRA (KDV DAHİL)

Troçki'nin Balkan Savaşı Yazıları • Mehmet Akif'in Mektupları
1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Polemikleri

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler
Aslı YADA-Çiğdem ÖZKAYA
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Mustafa ŞAHİN
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 4000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 4000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş,
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 500 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla 35 Amerikan Doları.

•

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

•

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

5 Namık Kemâl'in Diyojen'de İmzasız Çıkan Siyasal Gülmece Yazıları
Aziz Nesin

9 Bir Ömür Boyunca (5)
Refik Halid Karay

12 Osmanlı Devleti'nde 1908 Devrimi ve 1912-13 Balkan Savaşları Üstüne Lev Troçki'nin yazdıkları
Feroz Ahmad

19 107. Yıldönümünde Çırağan Olayı

22 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

24 Mehmet Akif'in Bilinmeyen Bazı Mektupları
Sami Önal

28 Geçmiş Şölenler

29 Bizans İmparatoriçeleri (7) Theophano
Ahmed Refik

32 Kaşık Havası
Enis Batur

34 Atatürk Sayfası

35 Bir Devri Yansıtan Sigara Kâğıdı Kapakları: Ek (3)
Dr.R.Anhegger

38 Koleksiyoncunun Dağarcığından

40 Uruk'tan Ankara'ya (2)
Kudret Emiroğlu

46 Dr. Mikayel Resden (1774-1844) ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü
Kevork Pamukclyan

49 Yaşayan Türkologlar (5)
Giacomo Carretto

56 1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler
Giacomo Carretto

61 **Kitablyat**
İnanılmaz Bir İnanç Sözlüğü
İsmail Kara/61
Almanların Marco Polo'su Schiltberger (1380-1440) ve Eseri
Dr.Turgut Akpınar/65
Osmanlı Ansiklopedizminde Kuşak Çatışması ya da Ahmed Mithat'a Göre Beşir Fuad
Ekrem Işın/67
Batılı Gözüyle Osmanlı Toplumu ve Yezidiler Üstüne Bir Tanıklık
Mehmet Bayrak/70
Yazı ve Güzü İstanbul'da Geçiriniz
Vehbi Belgil/71

Osman Hamdi Bey'in Namık Kemal portresi. (Rasih Nuri İleri Koleksiyonu)

MÜDAFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ ÜZERİNE

Prof.Dr. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı muhteşem eserinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden söz ederek kısa bilgi vermiştir (c.1, s.448-457). Mete Tunçay da *Tarih ve Toplum*'un 15. sayısında bu örgüte ilişkin yeni görüşler getirmekte, belgelere dayanan katkılarda bulunmaktadır (Tunaya'nın Siyasal Partileri'nin Yeni Basımı ve 'Paramiliter' Bir Dernekle İlgili Ek Bilgi ve Belgeler, s.68-72). Aşağıda, Cemiyet ile ilgili ve birbiri ile bağlantılı (yaklaşık olarak aynı kapsamlı) iki kararnameden söz etmek istiyoruz.

Kararnamelerin her ikisi de Cemiyet'in 2 Mayıs 1919 tarihinde kapatılmasından sonraki dönemlere ilişkindir. Cemiyet'in kapatılmasını öngören karara göre, kuruluşun mal varlığı Hazine'ye devredilmiştir. Ancak, 20 Şevval 1337/19 Temmuz 1335 (1919) tarihini taşıyan kararnamenin ilk maddesi ile "Bilumum emval ve eşyayı Hazine'ye devredilmiş olan mülga Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne ait Sepet Fabrikası mevcudat, matlubat, düyun ve taahhüdatı ile Darüleytam'a devredilmiştir" hükmü getirilmektedir. "İcrasına Maliye ve Maarif Nâzırları(nın) memur" olduğu ve "Meclis-i Umumi'nin içtimâında kanuniyeti teklif olunmak üzere" yayınlanan bu kararnameden yaklaşık bir yıl sonra çıkan ikinci kararname, yukarıdaki hükmü "mülga" kılmaktadır.

12 Zilhicce 1338/28 Ağustos 1336 (1920) tarihli söz konusu ikinci kararnamenin birinci maddesine göre "Mülga Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne ait Sepet Fabrikası eşyay-ı mevcudesi ile Darüleytam'a devrolunacak ve mezkûr fabrikanın düyun ve matlubatı Maliye Nezareti'ne ait olacaktır."*

Şimdiye değin yayınlanan belgelerden, Cemiyet'in bazı sosyal yardım çalışmaları yaptığı, orduya aynî yardımlarda bulunduğu, "iş evleri" açarak dokumacılık ile uğraştığı bilinmektedir. Yukarıdaki kararnamelerde sözü edilen Sepet Fabrikası da, Cemiyet'in orduya yardım etmeye yönelik faaliyetleri arasında olabilir. Kanımızca, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne ait olan Sepet Fabrikası, 1915 yılından sonra açılmıştır. Çünkü, 1913-1915 sanayi sayımlarında böyle bir kuruluştan söz edilmemektedir. Söz konusu sanayi sayımına göre, "ağaç sanayii" genellikle azınlıkların denetimi altındadır. Sepet üretimine en yakın sanayi dalı olarak kabul edebileceğimiz "kutu imalâtı" alanında ise, tamamı İzmir'de bulunan ve azınlıklara ait olan 8 firma faaliyet göstermektedir (*Osmanlı Sanayii/ 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, haz: Gündüz Ökçün, s.115-128). Bu sonuçtan hareket edilerek, Cemiyet'in, ambalaj sanayiinde öncü "millî" kuruluş olarak bir Sepet Fabrikası açtığı da ileri sürülebilir.

M.Bülent VARLIK, Ankara

* Yukarıda sözü edilen her iki kararnamenin de tam çevrim-yazı metinleri *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, derleyen ve düzenleyen: Reşad Özalp, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1982, s.651-658'de yer almaktadır.

RECEP ZÜHTÜ

Mart 1985 tarihli 15. sayınızın takdiminde, Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya*'sından yaptığınız alıntıda, Atatürk'ün adını taşıyacak bir bandrolla sigara kâğıdı pazarlamaya kalkışan bir Recep Zühtü'nün adı geçiyor. Merak ettim, bu zat kimdir?

Zihni BAYKUT, Trabzon

■ Recep Zühtü (Soyak: soyadının aynılığı, Atatürk'ün son genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'la akraba olabileceğini düşündürüyor, ama kesin bilgimiz yok), tek partili dönemin milletvekillerindendi. 1893'te Manastır'da doğmuştur (babası: Hasan Basri). Orta tahsillidir. Birinci Dünya Savaşı'nda ihtiyat zabiti olarak bulunduğu bir cephede (belki Manastır'dan tanıdığı?) Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmış, onun yanından hiç ayrılmamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ilk kez 10 Ocak 1920'de Ankara'da Recep Zühtü'nün müdürlüğüyle çıkmıştır. (Sonraki Meclis albümlerinde, "Hâkimiyet-i Milliye" ve "Recep Zühtü" matbaalarının sahibi ve mesleğinin de matbaacılık olduğu yazılıdır.)

Recep Zühtü II. dönemde bir ara seçimle TBMM'ye Sinop mebusu olarak girmiştir. III. ve IV. dönemlerde de yine Sinop milletvekili olmuş, V. dönemde ise Zonguldak'tan milletvekili çıkmıştır. Aynı yıl (1935) seçiminden birkaç gün sonra büyük bir skandala sebep olmuştur. Bu ilginç olayı, merhum Mahmut Goloğlu'nun *Tek Partili Cumhuriyet* kitabından okuyalım (s. 170-71; o da Meclis Zabıt Cerideleri'nden aktarıyor):

"Atatürk'ün içki sofrasının devamlılarından ve yakın arkadaşlarından birinin, başkasıyla sevişen metresini öldürdüğü ve fakat doktorlardan deli raporu alınarak kurtarıldığı şeklindeki dedikodu kulaktan kulağa tüm yurtta fısıltı ile dolaşıyordu. Gerçekten de, 11.3.1935 günü Meclis'te okunan bir hükümet tezkeresinde böyle bir olaydan söz edilmişti. Tezkerede şöyle deniyordu: 'Sinop Saylavı Recep Zühtü'nün on yıldan beri beraber yaşadığı Fatma Medine adındaki kadını, henüz kesinlikle anlaşılmayan nedenlerle, 10.2.1935 gecesi Çengelköyü'nde başından ve bacaklarından kurşunla vurduğundan dolayı hakkında Üsküdar Cumhuriyet Savcılığı'nca hazırlık soruşturmasına başlanmış olduğunu ve Fransız Pastör Hastahanesi'nde tedavi altına alınan yaralının 12.3.1935 günü öldüğünün Adalet Bakanlığı'ndan bildirildiğini arzederim.' (Z.C. 11.3.1935)

İkinci hükümet tezkeresine göre de, olayın bundan sonraki gelişimi şöyle olmuştu: Üsküdar Cumhuriyet Savcılığı'nca yapılan hazırlık soruşturması 14.2.1935'te tamamlanarak evrak ilk soruşturmanın açılması isteğiyle Üsküdar Birinci Sorgu Hâkimliği'ne gönderilmiş, Sorgu Hâkimliği'nce açılan ilk soruşturma 28.3.1935'te tamamlanmış ve Recep Zühtü Soyak'ın adam öldürme suçundan cezalandırılması gerekmiş ve fakat 'Dr. Fahrettin Kerim (Gökay), Rüştü Çapçı ve Recep Ferdi'nin müşahedeye dayanarak verdikleri rapor' ile bu raporu onaylayan Adli Tıp raporları sebebiyle 'suçlunun suçu işlediği anda ceza ehliyeti olmayan bir aklî durumda bulunduğu' anlaşıldığından muhakemenin men'ine (yargılamanın yapılmamasına) karar verilmiş ve böylece katil Recep Zühtü Soyak hem cezadan

kurtulmuş, hem de mebusluğuna devam etmişti. (Z.C. 6.5.1935) Recep Zühtü Soyak 3 Aralık 1936'da ölmüştür."

MİLLÎ MÜCADELE VE BOLŞEVİKLİK

Geçen sayınızda çıkan Vahdettin'in Beyannamesi'nde Anadolu hareketinin Bolşeviklikle suçlanmasına ilişkin olarak, size ABD Dışişleri Arşivlerinden bir belgenin fotokopisini gönderiyorum. Buna ne dersiniz?

Birleşik Devletler Yüksek Komiserliği
Amerikan Büyükelçiliği
İstanbul

MLB:MCP 19 Temmuz 1920
Sayın Dışişleri Bakanı
Washington

Ek: 8 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal'in ordusuna yaptığı Tamimin kopyası.

Efendim:

Ekteki belgeyi bakanlığın bilgisi için gönderiyorum. Saygılarla,

Tuğamiral Bristol (imza),
ABD Donanması
Birleşik Devletler
Yüksek Komiseri

8 Temmuz'da Mustafa Kemal ordusuna şu tamimi yayımlamıştır:

"Vatandaşlar, Komünistler, Yoldaşlar. Bazı utanmaz ve ahlâksız devlet adamları, bize atalarımızdan kalan bu talihsiz milleti, masa başında bölmeye ve yerle bir etmeye karar vermişler. Bununla da yetinmeyip, bizim ölüm cezasına çarptırıldığımızı ilân ediyorlar. Ölüm kararımızı kendi ellerimizle imza etmemizi istiyorlar. Türk halkı ve Türk konukseverliği, böyle bir saygısızlıkla hiçbir zaman karşılaşmamıştı. Türkler böyle bir saygısız belgeye Müslüman mührü basılmasına isyan edecektir. Ülkemiz savaşa sürüklendi. Bize karşı, en nefret edilen ulusu sürdüler. Bunlar, gözbebeğimiz İzmir'i elimizden aldılar; şimdi de Türkçülüğün beşiği Trakya'yı almaya çalışıyorlar. Bizi silâhsızlandırdıktan sonra, üzerimize silâhlı askerler salındı; bize anlamı açık olmayan bir mütareke imzalatıldı. İhanete uğradık. Bize hayat hakkı tanıyan Başkan Wilson'un 12'nci ilkesi ayaklar altına alındı. Türkiye, geleneksel düşmanlarının pençesi altında yaşamaya mahkûm edildi. Vatandaşlar, Komünistler, Yoldaşlar, alçakça bir cinayet işlenmek üzeredir. Büyük devletler bizi yok etmeye karar vermişler. Kapitalistler yeni bir zafer kazanacaklar ve onların yeni bir askerî zaferi, bizim için ızdırap verici olacak. Kutsal vatanımız için elimizde silâh öleceğiz. Köylülerimiz köylerini istilâcılara karşı koruyorlar. Huzur içinde ölecekler, çünkü İslâm'ın intikamlarını alacağı günün yakın olduğunu biliyorlar. Bugün Anadolu'da Türk kanı akıtılıyor. Büyük devletler Türkiye'ye hayat hakkı tanımak istemiyorlar. Çünkü bu ülke, kapitalist yönden değil, İslamî yönden önemlidir. Allah büyüktür ve Muhammed onun peygamberidir ve bizi koruyacaktır."

Orhan Ömür DURSER, Ankara

■ 1920 yılında İstanbul'daki -Teali-i İslâm Cemiyeti gibi- bazı çevrelerce, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının (İttihatçı ve) Bolşevik oldukları iddia edilmiş olmakla birlikte, sizin kopyasını gönderdiğiniz sözde-belge, birçok açıdan kuşku uyandırıcı.

Böyle bir bildiriyi Mustafa Kemal Paşa'nın değil de, örneğin Yeşilordu Cemiyeti'ne yeni girmiş bulunan Çerkez Ethem'in kendi birliklerine yayımladığı ileri sürülseydi, daha inandırıcı olabilirdi. Yeşilordu Cemiyeti, bilindiği gibi, Komünistlikle İslâmiyet'in bir bileşimini savunmaktaydı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın, ordusuna "komünistler ve yoldaşlar" diye hitap ettiği düşünülemez.

Sonra, bildirinin tarihi olarak gösterilen 8 Temmuz, Bursa'nın düştüğü gündür. Oysa konuşmanın hedefi, besbelli ki (19-26 Nisan arasında toplanan) San Remo görüşmeleri. 8 Temmuz'da Yunan ileri harekâtı hızla gelişirken, Batı Anadolu'dan söz edilmeksizin, İzmir'den sonra Trakya'nın da tehdit altında olduğunun vurgulanması, zamana uygun düşmüyor.

Bu belgenin, bir Amerikan işbirlikçisi veya ajanı tarafından uydurulmuş veya aslı tanınmayacak kadar değiştirilmiş, düzmece bilgiler içerdiğine emin olabiliriz.

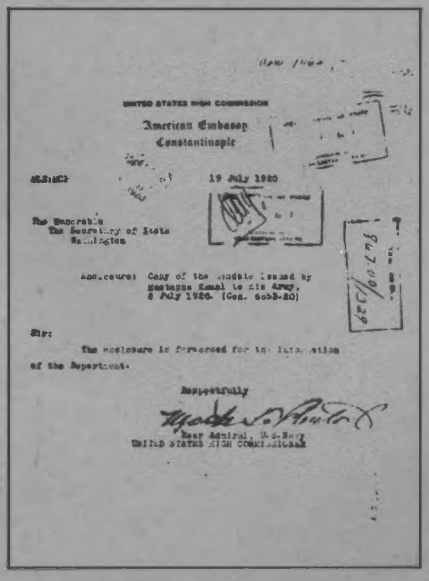

American Embassy
Constantinople

19 July 1920

Amiral Bristol'ün İstanbul'dan Washington'a gönderdiği, yukarıda çevirisi verilen belgeyi sunuş mektubu (State Department *arşivi*)

KAHVE ÜZERİNE BİR NOT

Derginizde "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: Kahve" adlı ilginç yazı dizisinin "Kahve Yazını" (sayı 13, s.61) bölümünde; edebiyatımızda konunun hayli işlendiği belirtilerek, buna örnek olarak da Fahri Celalettin Göktulga'nın *Avur Zavur Kahvesi* (İst.1948) verilmiştir.

Oysa bu ilginç kitapta kahve ya da kahvehane ile ilgili bir hikâyeye bir tasvire rastlanmaz. Avur Zavur Kahvesi, kitabın ilk hikâyesidir (s.9-14). Taşraya atanan bir memurun sıkıntılarını, çaresizliklerini dile getirir. Hikâye kahramanı "...getrli pabuçları, gül kurusu eldivenleri, arkasında kartalkanat pardesüsü, elinde hezaran bastonuyla bir gece arkadaşını ziyarete gider. Sürekli köylülerle sohbet halinde bulduğu arkadaşına dayanamayıp, nedir ulan bu, burası avur zavur kahvesi mi?.." diye haykırır (s.12).

Bakırköy Akıl ve Sinir Hastahanesi başhekimlerinden Dr. Fahri Celal Göktulga (1895-1975) konularını eski İstanbul yaşamından aldığı, gözlemlere dayanan, kimisi bugün unutulan deyimlere bolca yer verdiği, zevkle okunan bu kitabında ayrıca, "Geri çevir herifi", "Kepaze olduk", "Sefa-yı dum dum" (karşılıklı oturaklara geçip abdest almak) "Şimdi beybam var", "Deliye selam", "Şakşak Emine Hanımın torunu", "Mirim Şevket Bey", "Pancaroğlu Emine Hatun", "Düşmana ipucu veren eşşekler" adlı hikâyeleri de vardır.

Turgut KUT, İstanbul

■ Asıl "Avur Zavur" Kahvehanesi, geçen sayımızdaki "Kahvenin Telvesi" nde eski bir alıntıyla açıklanmıştı. Göktulga'nın öyküsüyle ilgili katkınıza teşekkür ederiz.

Okuyuculara Mektup

Tarih ve Toplum'un elinizdeki sayısı, galiba, şimdiye kadar yayınlananların en zengin içeriklisi oluyor. Feroz Ahmad'ın Troçki üstüne yazısıyla anlatmaya başlayayım. (Feroz Ahmad, Hindistanlı genç bir bilimadamı. ABD'de ders verir; İttihad ve Terakki hakkındaki kitabı dilimize çevrilmiş; eşiyle birlikte hazırladığı, 1945-1971 yıllarını kapsayan Türk siyasal hayatının kronolojisiyse Türkçe olarak yayımlanmıştır.) Troçki'nin Türkiye yakın tarihiyle ilgisi biraz bilinir. Onun yaşamöyküsünü okuyanlar, Balkan Savaşları arasında savaş muhabirliği yaptığını da öğrenmişlerdir. Ama bu dönemde yazdığı gazete makaleleri, birkaç yıl öncesine kadar Batı dillerine çevrilmemişti. İşte, Feroz Ahmad yeni bir İngilizce derlemeden yararlanarak Troçki'nin bugüne dek haberdar olmadığımız Balkan Savaşı izlenimlerini, yetkin yorum ve değerlendirmelerle bize tanıtıyor. Ben de, buna, Troçki'nin Türkiye ile başka ilgileniş ve ilişkileri üstüne bir not ekledim.

Namık Kemal'in ünlü Osmanlı ressamı Osman Hamdi Bey tarafından yapılmış olan kapağımızdaki gençlik portresi, ilk kez burada yayımlanıyor. Okuyucularımıza, koleksiyonundaki bu değerli tabloyu görme olanağını sunan, Rasih Nuri İleri'ye içtenlikle *sağolun* diyoruz. Namık Kemal'in yüz küsur yıl önce yazdığı imzasız siyasal gülmece yazılarını büyük bir zevkle okuyacağınıza eminiz. Üstelik, bunları seçip yeni harflere çeviren, Aziz Nesin ustamızı Altı sayı sürecek olan bu diziyi bize vererek dergimizi desteklediği için Aziz Beye de çok teşekkür ederiz. Namık Kemal'den sonra, Mehmet Akif Ersoy'un mektupları. Hem de, elyazısının fotokopileriyle birlikte. Bunları yayına hazırlayan Sami Önal'a ayrıca şükran borçluyuz.

Bu sayıdan itibaren, değerli edebiyatçı arkadaşımız Enis Batur, "Kaşık Havası"yla tarih esinli denemelerine başlıyor. Okuyucularımızın bu yazıları ilgiyle izleyeceklerini umuyoruz.

Geçen ay güzel bir şey oldu. Dr. Anhegger'in sarma sigara kâğıdı kapları yazılarının ilki çıkınca, Ankara'da Şükrü Batmaz adında bir tarih öğrencisi bizi aradı. Dr. Anhegger'in incelemesi için, dedesinden kalma, 150'yi aşkın örneği içeren bir kap koleksiyonunu getirdi. En başta da, benim o sayıyı sunuş yazımda değinilen Recep Zühtü'nün "Mustafa Kemal Paşa" kâğıdı vardı. Ve şimdiye kadar varlığı unutulmuş daha birçokları. Yazarımız, hiç kuşkusuz, ileride bunlar üzerine yeni yazılar hazırlayacaktır. Ama şimdiden en ilginç birkaçını okuyuculara duyurmadan edemedi.

Çırağan Vak'ası ve Ali Suavi konusu, tarih yazınımızda hayli işlenmiş olmakla birlikte, o zamanki Fransız basınına yansıyan yazı ve resimlerini bulunca, yıldönümü de bu aya denk geldiği için, okuyucularımızla paylaşmak istedik.

Yaşayan Türkologlar'da bu ay genç bir İtalyan bilimadamı olan G.Carretto'yu sunuyoruz. Carretto'nun İtalya'daki Türk Araştırmaları'nı özetleyen yazısından başka, önemli bir makalesini daha yayımlamaya karar verdik: "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler." Fakat bu yazı hayli uzun olduğundan ikiye böldük. İlk yarısını bu ay basıyoruz. Geri kalanını da Haziran sayımızda aktaracağız.

Kevork Pamukciyan dostumuz, bu kere, yine eski bir Ermeni sözlük yazarını, Dr. M.Resden'i anlatıyor. Kudret Emiroğlu'nun "Uruk'tan Ankara'ya"sının ikinci ve son bölümünü bu sayıda yayımlıyoruz. Öteki süreli yazı ve dizilerimizden, Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay, Bizans İmparatoriçeleri, Refik Halid Karay'ın Anıları, Atatürk sayfamız, Koleksiyoncunun Dağarcığı ve Geçmiş Şölenlerden köşelerimiz, ilginizi çekeceğini umduğumuz konular ve yeni örneklerle devam etmekte.

Kitabiyat bölümünde, biri yeni, dördü eski, beş tane kitap tanıtılmakta. İsmail Kara, Orhan Hançerlioğlu'nun yeni basılan *İslâm İnançları Sözlüğü*'nü eleştiriyor. Bir Alman ve bir Fransız seyahatnamesinin anlatılmasından başka, eski bir Rus yazarının turizm açısından ülkemizi (İstanbul'u) öven bir kitabı da özetlenmekte.

Son olarak, geçen sayımızdaki eksik ve yanlışlardan ikisini düzeltmeme lütfen izin verin. S.56/272'nci sayfada, son padişah Vahideddin'i saltanat arabasında gösteren fotoğraf, Sayın Nurşen Mazıcı'dan alındığı halde, kaynak belirtilmesi unutulmuş. S.15/241'deki resmin yan yazısında da, İ.Ö. 2000 tarihi ?"' diye çıkmış. Özür dileriz.

Gelecek sayılarımızda da buluşmak üzere, saygı ve sevgilerle.

Mete TUNÇAY

Aziz Nesin, daha önce bir yerde de yazdığı gibi, 1946-50 döneminde bir ara bir basın suçu nedeniyle aranıyormuş. Saklanmaya karar vermiş. Bunun için, en akla gelmeyecek yer olarak da kütüphaneleri seçmiş. Bütün gün bir kütüphaneye giriyor, durmadan çalışıyormuş. Amacı, bir Türk Mizah Tarihi hazırlamakmış. Gündüz aldığı notları, gece evine gelince daktiloya çekermiş - bir asıl ve üç pelür kopya. Şimdi, dosyalarından bulabildiği birkaçını Tarih ve Toplum dergisine verdi. Biz de, onun vaktiyle harflere çevirdiği, Namık Kemal'in imzasız bazı yazılarını (kimilerinin orijinalleriyle birlikte) ikişer üçer yayımlamaya girişiyoruz. Değerli yazara, bu katkısı için çok teşekkür ederiz.

Namık Kemal'in Diyojen'de İmzasız Çıkan Siyasal Gülmece Yazıları

DİYOJEN

İlk mizah dergimiz olan Teodor Kasab Efendi'nin *Diyojen*'i, daha önce Fransızca ve Rumca çıkmakta iken, 25 Kasım 1870'te Türkçe yayımlanmaya başlamış ve ömrü, çeşitli kapatılmalar nedeniyle kesintili olarak 11 Ocak 1873'e kadar 183 sayı sürmüştür. Önceleri haftada bir çıkan *Diyojen*, 23'üncü sayısından itibaren haftada iki, 148'inci sayısından itibaren de haftada üç kez yayımlanmıştır. [Kesin kapanış öyküsü için, bakınız: Ebüzziya Tevfik, bugünkü dile uygulayan: Ziyad Ebüzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt 3 (İstanbul: Kervan Yay., 1974), s. 477-94: Belge V - Diyojen gazetesi dosyası.]

NAMIK KEMAL VE DİYOJEN

"Kemal'in siyasî ve edebî hüviyeti en büyük inkişafını Avrupa dönüşünde gösterir (24 Kasım 1870). Kendisine dönüş izni verilirken, yazı yazmaması şart koşulduğundan, Âli Paşa'nın hayatta olduğu müddetçe yazı faaliyetlerinde bulunmamıştır. (Âli Paşa'nın ölümü: 7 Eylül 1871)... Kemal'in İstanbul'da ilk yıl arasıra *Diyojen*'e verdiği söylenen imzasız fıkralarından başka yazısı yoktur."

Ömer Faruk Akün, "NK", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s.61.

NAMIK KEMAL ÜSTÜNE BAZI KAYNAKLAR

Mustafa Nihat Özön, *NK ve İbret Gazetesi* (İstanbul: Remzi K., 1938).

[Ortak eser] *NK Hakkında* (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., 1942).

Mehmet Kaplan, *NK* (İstanbul, 1948).

Mithat Cemal Kuntay, *NK*, üç cilt (Milli Eğitim B.: I-1944, II/1 - 1949, II/2 - 1956).

Fevziye A.Tansel, *NK'in Hususi Mektupları*, üç cilt (T.Tarih Kurumu: 1967, 1969, 1973) (dördüncü cilt henüz çıkmamıştır). İlk iki cildin eleştirisi: Ömer Faruk Akün, *NK'in Mektupları* (İÜ, Edebiyat Fak., 1972).

9 Haziran 1287
Numara: 25

Yolsuzluk ve Nizamsızlık*

İşte gördünüz mü şirketin yolsuz ve nizamsız hallerini Hüseyin Efendi[1] anlayınca islah edeceği ni Diyojen bilürüm ve emniyyet ederim demedi miydi. Doğru değil miymiş. Hakkı yok muymuş. Hayhay işte meydanda. Bak geçenki ihtarımızın te'sirine. Haniya vapurlara hareket üzerinde ve herkes birbirini çiğneyerek girmeğe ikdam eylediği [çalıştığı] ve izdihamdan durup oturulacak yer bulunmazken bir de ellerindeki keçi ayaklarını herkesin başına kakarak ite süre dolaşan paçacıların ve ellerindeki gazetelerde olmayan havadisten bahisle bar bar bağırıp eli ağzına uymayan gazete müvezzilerinin ve bu yolda şirkete bile aslâ faidesi olmayan satıcıların girmesine müsaade edilmiyor. Hele o gazete müvezzilerini sorma. Niçin dersen... Diyojen'e bir içerlemişler bir içerlemişler ki anlatamam. Çünki bunlar hep Diyojen'in başının altından olduğunu biliyorlar. Varsun kızsunlar. Ne ilişin.

Oh. Pek iyi olmuş. Gitsünler başka yerde satsunlar. İsterlerse hiç satmasunlar benim umurumda mı. Maksud şirketin intizâmıdır. Diyojen bu ihtarının mesmu' olduğu [işitildiği] gibi ihtarat-ı sairesinin [diğer uyarılarının] dahi Hüseyin Efendi Hazretlerinin müsellem olan dirayet-i kâmile ve mesâi-i cemilesi [su götürmez tam bilgi ve hoşa giden çalışması] sâyesinde karîben [yakında] mevkı-i icraya konulacağını müşahede ile karirül-ayn [göz aydını] olacağını kaviyyen me'mul eder [kuvvetle umar]. Aman dur dur hazır sırası gelmişken mevkıler hakkında gelen varakayı da [mektubu] şirket idaresine ihtarı unutmayalım. Sahib-i varaka Boğaziçi'ne âmed-ü şüd eden [gidip gelen] vapurların ekserisinin hemen beşde dördü mevkıdir diyor. Hele şu on iki numaralı vapurun mevkıden hariç humsundan ziyade [beşte birinden çok] yeri olmadığını biz de bilürüz ya. Hesabı kolay. Kıç üzerindeki köşk, altındaki kamara, yan kamaraları, davlumbaz üstü hep mevkı namıyle ayrılmış.

Numara 25 — *Çarşamba 9 Haziran 1287 sene* — *İkinci sene*

DİYOJEN

(Gölge etme başka ihsan istemem)

Haftada iki defa tab' ve neşr olunur. Gazetehânesi İstanbul'da Asmaaltında vâki Camlı Han derununda kâimdir. Bir seneliği nısf [yarım] Osmanlı lirasına ve altı aylığı 1 Mecidiyeye ve bir nüshası 1 guruşadır. Taşra için posta ücreti zam olunur. İlânatın beher satırından 3 guruş ve mevadd-ı sairenin satırından 6 guruş alınır. (Seneliği elli iki nüsha itibar olunmuştur.)

Geruye kalandan makine üstü ve baca ve kahvecilere mahsus yerler oturulmak kaabil olmayan mahaller çıkarıldı mı belki humsu da kalmaz halbuki heryerde olduğu gibi bizim memleketimizde de agniyaya [zenginlere] nisbetle fukara on kat ziyadedir. Bu hesaba göre vapurların onda biri mevkı ifraz olunmak [ayrılmak] ıktiza eder [gerekir]. İşte Diyojen vazifesi dahilinde bildiği ihtarda kusur etmedi. Ve icrasını müdir-i şirketin kabulüne mütevakkıf [bağlı] olduğunu bildiği gibi harrîyyesinin kûşe-i nisyanda [uyarısının unutma köşesinde] kalmıyacağını dahi pek âlâ bilür.

Gelelim imtiyaz-ı derun-u köprü [Haliç] vapurlarına. Haber verildiğine göre kazgancı elinden bin kerre yama ve kalay yemiş tencereden hurda ve ebül-Kasım-el-Tanburî'nin medasından sakîl [ardından çirkin] ve pejmürde olup hele içerisinin temizliği yüzü undan yüz sene beyazlaşmış bir değirmenci on dakika otursa kırk yıllık kömürcü gibi simsiyah çıkacak derecede bulunan ma'hut [bildik] "Sultane" vapuru hâlâ silke sarsa müşteri taşımakta imiş. Biz Mösyö Aristidi'nin[2] ne derece hamiyyet ve nezafeti [iyilik ve temizliği] olduğunu bilürüz ve tasdik ederiz. O cihetle bu vapura şimdiye kadar aslâ binmemiş olduğunu anlıyoruz, yoksa bu yolda bir vapura hürmet ve riayetini iltizam ettiği ehaliyi irkâb-ı irtikâp edeceğini aslâ me'mul etmeyiz [bindireceğini hiç ummayız]. Şimdi bir ecnebi Fener'e gitmek üzere bu vapura binerse İstanbul'un vapurları ve vapurların kumpanyaları ve kumpanyanın direktörleri hakkında ne derse hakkı yok mu. Mösyö Aristidi'nin nezafet ve dirayeti müsellemdir [temizliği ve bilgisi su götürmez]. Bu vapuru aslâ görmediğine şüphe etmeyin, eğer görmüş olsa mutlaka şimdiye kadar çoktan çürüğe çekerdi. Bak işte ihtar ettik ya. Bir daha o vapuru işlerken görebilir misiniz.

Çevrimyazı: Aziz NESİN

* Köşeli ayraç içindeki dil açıklamalarını dergimiz koymuştur. Bunların doğruluğundan, sayın Aziz Nesin sorumlu değildir.

[1] Şimdi, adı bir arabalı vapura verilen, Şirket-i Hayriye (Şehir Hatları) müdürü Hüseyin Hâki Bey.

[2] O zamanki haliç Vapur İşletmesi müdürü.

"NAMIK KEMAL, YA KATMA DEĞER VERGİSİNİ GÖREYDİ?"

14 Kânunuevel 1288
Numara: 176

Fenn-i Mâlîye Dair Yeni Bir Keşif

Geçen gün fenn-i mâlî erbabının [maliye bilimi uzmanlarının] eazımından [büyüklerinden] birisi evliya-yı ümur [işbaşında bulunan] efendilerimizin eazımından diger bir zat huzurunda tütün rejisinden bahs açıldığı sırada "Efendim Avrupa'nın hiç bir usulü bizim memlekete tatbik kabul etmediği gibi reji usulü dahi tatbik olunamıyacağı sebkat eden [ilerleyen] tecrübemiz üzerine anlaşıldı. Çâker-i esdakınız [sadık kulunuz] bu gibi şeyler için başka bir usul tasavvur ediyorum. Her tütün içecek adamdan ayda on kuruş reji resmi almalı. Canı isteyen tütünü terk etsin" demiş.

Basiret![1] Bu gibi vekayi cereyan ediyor da sen kulaklarının üstüne mi yatıyorsun? Teksir-i varidat [gelirin çoğalması] ve terfih-i hazine [hazinenin bollaşması] kaziyye-i matlube-i mergubesi [istenilesi kuralı] hakkında bu derece imâle-i efkâr eden zevatı kirama [düşünen büyük kişilere] "umum millet namına" olarak niçin teşekkür etmiyorsun?

Lâtife değil mumâileyhin keşf etmiş olduğu yol fenn-i mâlîce en büyük keşfiyyattan ad olunacaktır. Evvelâ şuna dikkat etmeli! Hükûmet ne demektir? Allah hükûmetleri niçin yaratmıştır?

Şüphe yok halkın vergi ve a'şarını ve sair tekâlif-i mîriyyesini [devlet vergilerini] toplamak için. Halk ne demektir? Allah halkı niçin yaratmıştır? Şüphe yok ki tâbi olduğu hükûmete vergi a'şar ve tekâlif-i saire vermek için.

Hem bu suret o kadar bedihîdir [besbellidir] ki itiraz götürecek bir noktası bile yoktur. Çünkü dikkat edecek olursak bir milletin şevketini [ululuğunu] nerede buluruz? Tâbi olduğu devletinin zengin olmasında. Bir devlet nasıl zengin olur? Âşikârdır ki halkın verdiği tekâlif ile. Alelhusus devletimizin elhaletü hazihi [şimdiki halde] on beş milyon lira kadar iradı olup bunun on milyon kadarı borçlarımızın faizi ile re's-ül-maline [ana parasına] verildiğinden kusuru mesarif-i mukannene ve (gayri mukannene)mize [belirlenmiş ve belirlenmemiş giderlerimize] kifayet etmemekte ve

14 Kanunuevel 1288, Numara: 176

alelhusus yeniden akd-i istikraza [borçlanmaya] müsaade göstermemektedir. Binâberin [bundan dolayı] şu halin def'i için halkın tekâlif-i mîriyyeyi artırmasından başka çâre var mıdır?

Basiret buralarını düşünmüş olsaydı teksir-i varidat için ber minval-i muharrer [yazıldığı üzere] imâle-i efkâr eden zat-ı Rosçild[2] sıfata elbette umum millet lisanından teşekkür eder idi. Hele Diyojen bu fikri ol kadar tasdik o derece tahsin eyler [onaylar ve över] ki tarif kabul etmez. Hatta bunu ta'mim etmeği [genellemeyi] dahi mütalea ediyor. Diyor ki: "Ben hükûmet olsam yani halktan tekâlif almak için yaratılmış bulunsam da böyle kırk milyondan nüfustan mürekkep ve bana tekâlif vermek için yaratılmış tebam olsa şu usulü vaz' ve ta'mim ederdim. Ezcümle birisini çağırıp der idim ki yahu sen ekmek yemeğe mecbur musun öyle ise ayda yirmi kuruş vereceksin. Su da içmek ister misin? İhtiyaçta ekmekle su müsavi olduğundan yirmi kuruş dahi anın için vereceksin bunları verir isen serbest serbest ekmek yiyip rahat rahat su içebilirsin. Vermez isen ba'de-ezin [bundan böyle] yiyeceğin ekmeğe ve içeceğin suya kaçak nazarı ile bakılarak ceza-yı nakdîsini alırız. Bundan sonra bir hanımı çağırıp der idim ki hanım sen istediğin gibi giyinip kuşanacak mısın? Öyle ise şapkanız için beş, şifonunuz için on beş, tüyleriniz ve sair tezyinatınız için on, fistanınız ve malakofunuz için yirmi, bir karış ökçeli potinleriniz için yirmi beş kuruş reji vereceksiniz. Bu rejiyi vermez iseniz melbusatınıza [giyeceklerinize] kaçak nazarıyla bakarak hakkınızda muamele-i nizamiyyeyi icra ederiz."

Siz Diyojen şaka eder zannedersiniz ama bu lâkırdısı şaka değildir. Yukarda tütün için ayda on kuruş hesabıyle reji vaz' edilmesini teklif eden zat hazine-i celilesine de kaç kuruş irad buluyor bilir misiniz? Kırk milyon nüfustan ibaretiz. İhtiyarlarımız tiryakiliklerinden dolayı içiyor. Gençlerimiz zerafet için içiyor. Çocuklarımız dahi analarının karnında iken anların içtikleri tütünü teneffüs ettikleri cihetle alışmış bulunduklarından dolayı içiyor. Ve hattâ anadan doğduğu zaman lâyık olan bir sigara takdim etmektir. Şu hakikatlarla beraber haydi farz edelim ki nüfusumuzun yarısı içiyor. Ayda onar kuruştan senede yüz yirmi kuruş eder. Bir lira değil. Hazine-i celile lirayı yüz kuruşa alır. Adam başına bir lira bir hums [beşte bir] yirmi milyondan nüfustan senevî tamam yirmi dört milyon lira varidat bulmuş demektir. Buna mukabil Diyojen'in şerh ettiği suret kabul edilecek olsa ekmek, su, et, sebzevat elbise hane meşrubat ve sair havayiç ve levazımat [gereksinimler] için bilâ istisna her âdemin senevî azdan az ikişer lira i'ta etmesi lâzım gelir ki seksen milyon lira eder.

Hesabı unutmayınız ha! Yirmi dört milyon lira dahi tütün rejisi olarak bulunmuştu. Varidat anınla yüz dört milyon liraya bâlığ olur.

Bundan sonra her izdivaç edecek kız ile erkekten ömründe bir defaya mahsus olmak üzere ellişer lira alınıp kırk senede bir devir vuku' bulacağına mebni [...den ötürü] senevî beş yüz bin nikâh vuku' bulur ise elli milyon lira dahi andan alınıp zaten elde on beş milyon lira varidat-ı kadimemiz [eski gelirlerimiz] bulunduğundan varidatımızın mecmuu yüz altmış dokuz milyon liraya bâlığ olur [varır].

Nasıl hesabımızda bir sehv [yanlış] yok a?

İşte iradımız bir kerre bu dereceyi bulduktan sonra iki seneye kalmaz tekmil borçlarımızı vermekle beraber şimdiye kadar memurlarımızdan tenkıh ettiğimiz [indirdiğimiz] maaşları bâlıgan ma belağ zam eder [bol bol arttırır] ve ayları yine otuza indirir ve hattâ Avrupa'ya dahi akçe ikraz ederdik [kredi açardık].

Diyojen'in nesine lâzım mâliye fenninden bahis açıldı da anın için söylüyor yoksa. Böyle bir muvaffakiyete mazhariyyatından dolayı millet gazeteliğiyle müftehir olan [övünen] Basiret umum millet namına olarak kendisine bir teşekkür edecek olsa elverir gider.

Çevrimyazı: Aziz NESİN

[1] "Basiretçi" Ali Efendi'nin 1870-78 tarihleri arasında çıkardığı, genellikle hükûmet yanlısı bir gazete.

[2] Yahudi kökenli çok zengin ve ünlü bir Batı Avrupa bankeri.

Bir Ömür Boyunca-V

REFİK HALİD KARAY

Gelelim jurnal hikâyesine.[1] Beyrut'a ayak bastığım zaman oranın gazeteleri memleketlerine gelişimi ehemmiyetli bir hâdise imişcesine yazmışlardı. Nasıl adammış bu -kendi mübalâğalı tâbirleriyle- büyük ve meşhur Türk muharrir? Lübnan ve Suriye'de havasından mı, yemeklerinden mi yahut fazla içilen su, şerbet ve rakıdan mı, galiba hepsinin tesiriyle insanlar, bilhassa mevki yapmışların çoğu tıknaz, dolgun, enseli, kelle kulak yerinde hayli göbekli olurlar. Ben karınsız, zayıf, hattâ o devirde epeyce soluk ve çelimsiz idim.

Ayrıca kısa bir müddet sonra ne ile yaşayıp ne gibi bir mucize ile hayatta kalacağını bilemeyen bir düşkün, dertli bir sürgün, varlıksız ve gelirsiz bir garip idim; büsbütün solmuş ve zibidileşmiştim! İndiğim büyük ve birinci sınıf otel holünde melûl melûl otururken yanımdaki masadaki tanımadığım birkaç yerlinin ismimi söylediklerini işittim. Nihayet otel müdürüne sordular; o da beni gösterdi. Adamcağızlar -ki demin anlattığım tipte kerli ferli paralı pullu maruf şahıslardı- kulaklarına inanmadılar; kısacası şekil ve şemalimi meşhur Türk edipliğine yakıştıramadılar, hayal sukutuna uğradılar. Bahsettiğim çağımda gençtim de... Lübnan için hem yaş, gösteriş mahrumu şu "hayal-i fener" mahlûk kıymet vermeğe değmezdi!

Bereket o akşam Beyrut'un mühim bir şahsiyeti otele ziyaretime geldi: Sultan Abdülhamid'in sabık damadı Ahmet Nami Bey.

Damad Nami Bey'le münasebetlerim, Lübnan'dan ayrılıp komşu devlet arazisine yerleştiğimden dolayı tavsadı. Lâkin birdenbire vaziyet değişivermişti. Ne göreyim? Lübnan'da beraberce gezip tozduğum o dost, Suriye Devlet Reisi oluvermemiş mi? Bir gurbetzede için bundan daha ferahlık duyurucu bir haber tasavvur edilemez. Sığınıp yaşamağa çabaladığım, yabancılaşmış memleketin başına geçen adam, güzel bir İstanbul Türkçesiyle sohbetler ettiğimiz, azıcık mutaazzım, fakat şahsım hakkında fikir sahibi, nüktelerimi anlayan hemen hemen bir hemşeri! Başım sıkışırsa "Ben geldim!" deyip huzuruna çıkabilirdim.

Çıkabilir ve iyi muamele görür mü idim, acaba? Resmi makamın icabı soğuk karşılanmak ihtimali de yok değildi. Yanındakiler bir siyasî mülteciye dostluk göstermesinin mahzurunu ileri sürüverdi belki! Zaten Suriye bu sırada ihtilâl ve iç harp halinde karmakarışık idi. Şam topa tutulmuş, tel örgülerle çevrilmiş, yine de çetelerin gece hücumlarından kurtulamıyordu.

Korktuğuma uğramadım: Yeni devlet reisi bir müddet sonra dâvetlisi olarak beni hükûmet merkezine çağırdı: sofrasında bir sürgüne değil, büyük vazifelerde bulunmuş bir yüksek devlet recülüne verilen yeri, baş köşeyi gösterdi. Haleb'e dönmek istediğim zaman bırakmadı. Birlikte Lübnan'a, Şimalî Suriye'ye ziyafetlere, av partilerine, memleket gezintilerine gidiyordum. Sizin anlayacağınız ben de orada, gurbette bir nevi "huzurî mutad zevat" gibi bir şey olmuştum!

Böylesi sürgünde aklımdan geçmezdi.

Şu var ki aklım -nice acı derslerden ötürü- başıma geldiğinden etliye, sütlüye karışmıyor, sadece müşahit mevkiinde duruyordum.

İkballerin geçici ve zehirlerinin kalıcı olduğunu, bilhassa bir şahsiyet etrafında bulunup da şımarıklığa kapılanların idbal başlayınca çok hor görüldüklerini bilmekte idim. Bitaraf bir misafir sıfatını muhafaza ettim. Sadece mükemmelen yedim, içtim, gezip ve dalkavukların envaına köşemden seyirci kaldım. Hele ne devlet reisine, ne nazırlarına akıl öğretmek ihtiyatsızlığına yanaşmadım.

Hattâ ikide bir, arzumla bu muhitten uzaklaşıyor, basit köy hayatıma dönüyor, ortalıktan kayboluyordum. Şimdi de yaptığım gibi hükümet kanalından bir vazife istememekliğim yüzenden -maddî kredim düşük olmakla beraber- mânevî kredim bozulmuyordu. Yerlilerin husumetini çekmemiştim.

Ancak Suriye ve havalisinde barınan gurbetzede ve biçare vatandaşlarım bana meğerse kıs-

kançlıklarından dolayı diş biliyorlarmış. Bunu da bir gece sarayda öğrendim. Devlet reisinin kâtibi tarafından bana sunulan bir jurnaldan! Evet, o bedbahtlardan biri devlet reisine bir jurnal takdim etmiş: Güya "iltifat ve inayetini görmekte olduğum damad hazretlerinden yüz bulurak şurada burada kendimi Osmanlı hanedanına mensup bir şehzade gibi satıyormuşum!"

Aklımdan geçse idi, bari! Hoş ana tarafından Kırım hanları soyundan şecereli olmama rağmen asillik taslamağa lüzum da yoktu, zira bana yetecek bir sıfatım vardı; elimde bir gazete de.. Zavallı sürgünlerin güttükleri maksat başka idi: Damad Ahmet Nami Bey bir zamanlar sıhriyet hasıl ettiği Osmanlı hanedanına karşı hürmette, kibarlığı icabı devam ediyor, bu düşmüş büyük aileyi sayıyor, koruyordu; hanedanlığa da meraklı idi. Şimdi benim gibi akıllarınca halk tabakasından birinin asalet ve hanedanlık iddiası onu küplere bindirecek, atılınama yol açacaktı; düşünüp taşınıp damadın bu zaafından faydalanmaya karar vermişlerdi.

Bekledikleri olmadı; fakat başka bir şey oldu: İsmi lâzım değil, jurnalı imzalayan biçare adamcağız -jurnal hâlâ evrakım arasındadır- bir müddet sonra tam mânasıyla aç kaldı, kırlarda ot yiyecek derecede! Aslında kötü değildi, şuna buna kanmıştı. Haline acıdım, yıllarca yardımımla memleketine döneceği güne kadar, âciz soframda kendisine daimî bir yer verdim; âdeta bağrımı açtım. İsmimi minnetle, muhabbetle anarak vatanında öldü. Ama benim jurnalı okuduğumu anlamadan, bilmeden.

* * *

Sayın Hikmet Bayur Bey'in -şu hatıratı yazdığım sırada- yeni çıkan eserinden[2] bir parça okuyalım:

"... Bu konuşmadan sonra memnun olan Mehmet Ali ayrılırken ertesi günü için Mustafa Kemal, Serkl Doryan'da öğle yemeğine çağırır. O da Avni Paşa'dan başka birinin bulunmaması ricasıyla kabul eder.

Ertesi günü masada boş kalan bir dördüncü yerin bulunduğunu gören Mustafa Kemal'e Mehmed Ali salon kapısının solunda oturan birini göstererek 'bu zat posta telgraf müdir-i umumusi Refik Halid Bey'dir, gayet kıymetli bir arkadaşımızdır. Masamızda ihtiyaten onun için bir yer hazırlamıştık; müsaade buyurursanız gelsin' der.

Mustafa Kemal: 'Henüz kendisini tanımam, şimdilik biz bize kalalım' karşılığını verir ve Refik Halid sofraya çağırılmaz.

Atatürk bu olayı bize anlatırken, iki nâzırla daha serbest konuşarak onların düşüncelerini kazanmak için ve tanımadığı üçüncü bir kimsenin bulunmasını istemediğinden yaptığını, ancak Refik Halid'i, kendisine düşman etmiş olduğunu çok geçmeden sezdiğini, belki onun sofraya çağırılmasının daha doğru olacağını söyler."

Biz de söyleyelim:

Bu küçük vak'ada bir yanlışlık var, amma yalnızca ne Atatürk'ten geliyor, ne de kitabın yazarından. Olsa olsa eserde bahsi geçen Mehmed Ali Bey, bütün hayatınca yaptığı gibi, mânâ ve mahiyetini anlamadığımız bir iş çevirmek, aklınca bir şey yapmak istemiş. Ne acaba? Bilemeyiz, bilinemez.

Zira o yemekten benim hiç haberim olmamıştı. Zaten olsa, vak'a da anlatılan şekilde geçseydi bunu "Mine'l-bâb İle'l-mihrab"da yazmaktan muhakkak çekinmezdim. Aleyhime olan neleri bu hatıratta yazmamıştım ki! Hatta millî hareketin telgraf muhaberelerini kesmeye ve Anadolu'da o sırada yeni hatlar kurmaya kalkışmam gibi en büyük ve zararlı teşebbüslerimi bile "Minelbab ilelmihrab"a hikâye etmiştim.

İsmi anılan Avni Paşa ile Lübnan'da bir zaman komşu idik; daha önce büyük kızını ben evlendirmiştim; aslen Türk bir Halepli olan müstakbel damadı da ben paşaya götürmüş, tanıtmış, uyuşulmasına çalışmış, mes'ud ve refahlı bir aile kurmalarını sağlamıştım. Yıllarca süren sohbetler esnasında bahis konusu yemeğin lâfı geçmemişti. Geçemezdi, zira ne benim, ne de Avni Paşa'nın böyle bir şeyden malûmatımız vardı. Hem öyle bir şey olsaydı gurbetzede paşa:

— Mustafa Kemal senin sofrada bulunmanı istemedi idi, galiba senden hazzetmezmiş, nafile af, maf bekleme!

falan gibi konuşmaz mıydı? Ben de bir şeyler söylemez, yazılar yazarak cevaplar vermez miydim? Yazardım, zira 150 kişilik liste içinde benden başka istediğini yazacak bir gazetesi olan ve gurbette de gazeteciliğini ara vermeden devam ettiren kim vardı?

---

[1] "Jurnal hikâyesi", daha önce bir gazetede yayımlanmış; elyazmaları arasında, çıktığı yer ve tarih belli olmayan, başlıksız bir kupür halinde bulunuyor. Karay, birkaç satırı, gereksiz bulup çizmiş.

[2] *Atatürk, Hayatı ve Eseri* (Ankara: Güven B., 1963).

Bir nokta daha: Atatürk memleketin her kanaatteki kalburüstü yazarlarını okur, edebiyata meraklı idi. Mehmed Ali Bey'in -4,5 sene sürgünde kalmış "Kirpinin Dedikleri" ve "Memleket Hikâyeleri"ni yazmış, ayrıca Hürriyet ve İtilâf Fırkası idare hey'eti âzâsından "Efendiler Nereye?" muharririni- hiç tanımadığı biri imiş gibi sahabet ve ta'riz ederek tanıtmaya kalkışması da acaibtir. Kaldı ki -sofra hikâyesinden evvel mi, sonra mı, kestirememben Şişli'deki eve çağrıldığımı, grev yüzünden maalesef gidemediğimi, gidememek yüzünden belki de hayatımının yolunu değiştirecek bir dönüm noktasını daha yukarıda yazmıştım.[3]

Bununla beraber, şunu da memnunlukla ilâve edeyim: Atatürk'ün beni gücendirmiş olduğunu sanarak üzülmesi -hikâye doğru olmasa da- büyük tesellimdir. Bereket davet meselesi asılsızdı, gücenmeme imkân yoktu. Benim bu büyük adama karşı cephe alışım da sofraya oturtmamasında değil, sofralarına sonradan kendisine suikast yapacak tiynetteki komitecileri almasından, öylelerini başlangıçta etrafına toplamasından ileri gelmişti; iktidarı yine ele almaları, yine kanlı komiteyi kurmaları ihtimalinden ürkmüştüm, o da nihayet olmuştu.

Hikmet Bayur Bey'in kitabındaki bahsi aziz dostum Kemal Salih Sel'in evinde okuduğumuz gün, meclisimizde -gençliğinde tanıdığım ve son yarım asır içinde hariciye vekili olarak isim yapmış diplomatımız- Tevfik Rüştü Aras da bulunuyordu. Bu münasebetle şunu söyledi:

— Suikastten ve mahkeme kararlarından sonra beni üzgün gören Atatürk dedi ki: "Bu adamlar bizi ortadan kaldırıp iktidarı ele geçirecekler, koca imparatorluğu batırdıkları gibi, güçlükle kurtardığımız şu vatan parçasını da tehlikeye sürükleyeceklerdi. Onların mı bizi izâle etmeleri iyi olurdu, yoksa o zararlarından memleketi bizlerin kurtarması mı?"

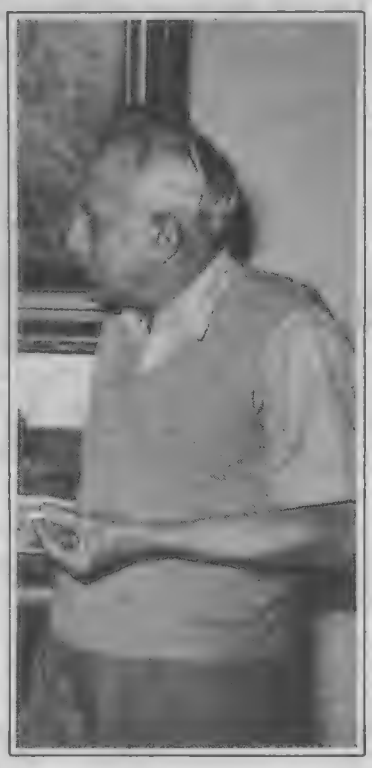

Akan sular durur bu söze!

Sayın Aras ilâve etti: "Atatürk İstiklâl Mahkemesi'ni bu işte de hükümlerinde tamamıyla serbest bırakmıştı." Aynı sözü Sayın Kılıç Ali Bey de -ki Atatürk'e beslediğimiz sevgi ve saygı yüzünden birbirimizi arar, buluşup dertleşir olmuştuk- birçok vesile ile tekrar etmekten geri kalmamıştır.

Biraz malûmat vermek lâzım: deminden beri isimleri geçenlerden Mehmed Ali, Paris'te Atatürk'ün şahsı ve idaresi aleyhinde en şiddetli muhalefet yapan Fransızca "Zincire Vurulmuş Cumhuriyet" gazetesini çıkarmış, af üzerine İstanbul'a dönmüş; fakat gelir gelmez bir otel odasında kalp sektesinden ölüvermişti. (Meşhur miralay Sadık Bey'e o kadarı da bile nasip olmamış, bindiği vapur Karadeniz Boğazı'na girerken vatan toprağını görür görmez vefat etmişti. Allah rahmet eylesin. İkisinin de ancak ölülerini vatan kabul etmişti.)

Avni Paşa'ya gelince: Trabzon'da ahz-ı askeri reisi iken getirtip nafıa nâzırı yapmışlar, biçareyi zorla politikaya sokmuşlar, gurbette defter defter hatıralarını yazıyordu. O da fücceten menfasında gözlerini yumdu; vatanına dönmeye lâyık bir insandı. Acaba "İstiklâl Harbi'nin iç yüzü ve üç yüzü" isimli hatıra defterleri ne oldu? Tamamını okuyamadığımız defter defter yazılmış ve epeycesi muharriri tarafından bana bizzat dinletilmiş bir "Hatırat" da eski bahriye vekili, yakından tanıdığım İhsan Bey'inkidir; tarihe yardım bakımından da mühimmi odur, sanıyorum; az bir kısmı gazetelerde çıktı.

Yakın dostları arayıp sormalı, kaybolup gitmekten kurtarmalıdırlar.

Artık tebdil-i makâl edelim.

[3] 1 Temmuz 1964 tarihli *Yeni Tanin* tefrikasında. Böyle bir çağrı, ancak, M.Kemal Paşa'nın Samsun'a hareket ettiği 1919 Mayıs ortalarından önce olmuş olabilir. Oysa, tefrikada değinilen İştirakçi Hilmi'nin düzenlediği tramvay grevleri, 1919 değil, 1920 ilkbaharında yapılmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE 1908 DEVRİMİ VE 1912-13 BALKAN SAVAŞLARI ÜSTÜNE

Lev Troçki'nin Yazdıkları

FEROZ AHMAD

Marx'tan bu yana birçok Marxist, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine büyük bir ilgiyle yaklaşmıştır. Marx'ın biyografisini yazan Isiah Berlin'e göre, Marx İmparatorluğun tarihine ilişkin araştırma yapmak için Osmanlı Türkçesi öğrenmek istemişti. Bu arzusunu gerçekleştirememiş olmakla birlikte, yine de Osmanlı tarihinin Doğu Sorunu boyutu hakkında yazılar yazmıştır. Daha sonra Rosa Luxembourg, İmparatorluğun mâlî yönden sömürülüşü üzerinde durmuş; onu da, İstanbul'da dört yıl kadar yaşamış ve Osmanlı devlet ve toplumunun sorunları hakkında birçok inceleme yapmış olan Parvus Efendi, diğer adıyla Alexander Israel Helphand izlemiştir.

Bu öncüllere baktığımız zaman, bir devrimci olduğu kadar bir gazeteci ve tarihçi de olan Lev Troçki'nin, Türkiye hakkında ve özellikle de, Çarlık Rusyası'nı ve Pan-Slavizm sorununu dolaylı olarak ilgilendiren 1912-13 Balkan Savaşları hakkında yazmış olmasına şaşırmamalıyız. Bu gazete haberi türündeki yazılar, Troçki'nin hâlâ Bolşevik hiyerarşide önde gelen bir şahsiyet olduğu sıralarda, 1920'lerin başlarında, Moskova'da yayımlanan *Bütün Eserleri*'nin altıncı cildinde toplanmıştır. Bu yazılar, ilk kez George Weissman ve Duncan Williams tarafından derlenmiş, Brian Pierre tarafından *The Balkan Wars 1912-13* başlığı altında İngilizceye çevrilmiş ve New York'taki Monad Yayınevi'nce 1980 yılında yayımlanmıştır. Bu kitap üç kısımdan ibaretti. Bölümlerin "Savaşın Sınırında" başlıklı ilki en kısası (s.3-54), "Savaş" başlıklı ikincisi en uzunudur (s.57-352). "Savaş Sonrası Romanya" ise üçüncü kısmı oluşturur (s.355-444). Troçki'nin *Rus Devriminin Tarihi* çalışmasını ve özyaşam öyküsü olan *Hayatım: Bir Otobiyografi Teşebbüsü*'nü okumuş olanların zaten bildikleri gibi, bu bölümler onun bir çağdaş tarihsel yazım ustası olduğunu ortaya koymaktadır. İlk iki kısım, özellikle ikinci kısım, bu dönemin tarihi ile ilgilenen herhangi bir kişi için paha biçilmez bir kaynaktır. Troçki nesnel bir muhabirdi; çünkü ne Müslüman Türklerle ne de Hıristiyan Slavlarla bir alıp veremediği vardı; baltasını sadece St. Petersburg'daki şovenistlere karşı bilemişti. Sonradan Tanrı tanımaz olmuş bir Yahudi olarak, Türklerin Avrupa'dan dışlandığını görmekten zevk duyan, Haçlı zihniyeti taşıyan Gladstoncu liberal -özellikle İngiliz- gazetecilerin önyargılarının açıkça uzağındaydı. Fakat aynı ölçüde, Türkleri, Balkanların yozlaşmış ırklarına karşı mücadele veren "Soylu Vahşiler" diye gören Avrupalılardaki, Türk yanlısı ırkçı peşin hükümlerin de dışındaydı. Troçki'nin başlıca kaygısı, ne görüp işittiyse yazmaktı. Fakat hiçbir zaman insanın insana karşı barbarlığından duyduğu nefreti saklamaya çalışmamıştı.

Troçki'nin gazeteci olarak kariyeri, Rusya'da 1905 Devrimi'nin yenilgiye uğramasının ertesinde, uzun süreli hapse mahkûm olduğu Sibirya'dan 1907'de kaçışından hemen sonra başlamıştır. Viyana yakınında yerleşerek yaşamının yedi yılını burada geçirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Fransa'ya kaçmıştır. 1908'de *Pravda*'yı yayımlamaya başlamış ve Abdülhamit'in imparatorluğuna gizlice sokulmuş Genç Türk gazeteleri gibi, Çarlık Rusyası'na gizlice sokulmuş diğer muhacir gazetelerinde yazılar yazmıştır. Fakat geçimini, *Kievskaya Mysl* (Kiev Düşüncesi) için takma adla yazı yazmak suretiyle sağlamıştır. Bu gazeteye muhabir olması sayesindedir ki, Troçki Balkan Savaşları'nı baştan sona izleyebilmiştir. Bazı makalelerinin sonunda verdiği atıflardan başka gazetelerde de yazılarının çıktığı anlaşılmaktadır.

Troçki Viyana'dan 25 Eylül 1912'de ayrılmış ve trenle seyahat ederek

Troçki ve Türkiye

Balkan Savaşları'nı, ancak Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının yanından izleyebilen Troçki, (1) günün birinde en üst düzeydeki Osmanlı yöneticileriyle karşı karşıya gelip haftalarca görüşmüş, (2) Kurtuluş Savaşı'mızı desteklemiş; (3) Sovyetler Birliği'nden sürülünce de, ömrünün dörtbuçuk yıla yakın bir bölümünü Türkiye'de geçirmiş ve (4) en önemli kitaplarından bazılarını burada yazmıştır. Bu noktaları kısaca açıklayayım:

(1) Sovyet Devrimi üzerine, Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilince, Almanya ve müttefikleriyle yapılan Brest Litovsk barış görüşmelerinde, Troçki Dışişleri Komiseri sıfatıyla, Sovyet delegasyonunun başkanıydı; bizim heyetimize ise Sadrazam Talât Paşa başkanlık ediyordu.

(2) Troçki, 1920 yılında TBMM Hükûmeti'ne askerî ve mâlî yardım yapılması için, Lenin'le birlikte hareket etmiştir. Stalin ise prezidyumda bu konu tartışılırken karşı çıktığından, parti disiplini gereği, Türkiye'ye yapılacak yardımı yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu nedenledir ki, ilk Moskova sefirimiz Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Stalin'i bize pek dost sanmıştır. İşin gerçeği, Louis Fisher'in *Soviets in the World Affairs* adlı kitabında yazılıdır.

(3) Troçki, Alma Ata'da bir yıl kadar ikâmet ettirildikten sonra, Stalin tarafından Türkiye'ye sürülmüş, 12 Şubat 1929'da karısı ve büyük oğluyla birlikte İstanbul'a gelerek uzun süre burada yaşamıştır. Büyükada'da şimdi yanmış olan İzzet Paşa köşkünde oturmuştur. O zaman da, bu ev bir yangınla harab olunca, Troçki 1931 yılını Kadıköy'de kiraladığı bir evde geçirmiş, adadaki köşk onarılınca tekrar oraya dönmüştür. Üniversite Kütüphanesi hakkındaki dolaylı gözlemleri dolayısıyla, "1933 Darülfunun Tasfiyesi" yazımızın bir yerinde, çerçeve içinde, Troçki'nin İstanbul günlerinden söz etmiştik (*Tarih ve Toplum,* Cilt II, Sayı: 10, s.228/12).

Troçki, 1932 Kasım ayının ikinci yarısıyla Aralığının ilk yarısında, Danimarka'da bir konferans vermek için yurdumuzdan ayrılmış; bunun dışında, Türkiye'den hiç çıkmamıştır. O sıralar, İstanbul'da Beyaz Rus mültecileri kaynadığı, onlar da Kızıl Ordu'nun kurucusunu her an vurmak isteyecekleri, ya da Stalin'in ajanları kendisini öldürüp suçu bu göçmenlere yükleyebilecekleri için, Troçki adadan (veya Kadıköy'den) şehre bile inmemiş, ancak bir kez Ayasofya'yı ziyaret etmiş, bir kez de dışçiye gitmiştir. Nihayet, 17 Temmuz 1933'te Türkiye'den temelli ayrılmıştır. Ülkemizde kaldığı sürece, Hükûmet Troçki'ye iyi davranmış ve can güvenliğini korumuştur.

Bu konuda şu iki kitaba bakılabilir:

Isaac Deutscher, çev. Rasih Güran, *Troçki,* III. cilt - Kovulan Sosyalist (İstanbul: Ağaoğlu Yay.,1974) ve Ömer Sami Coşar, *Troçki İstanbul'da* (İstanbul: Kitaş Yay., 1969).

(4) Troçki'nin İstanbul günleri, sürgünde geçirdiği on iki yılın görece en iyi ve en verimli dönemi olmuştur. *Hayatım* başlıklı otobiyografisi (çev. Müntekim Öçmen; İstanbul; Köz Yay., birinci cilt t.y., ikinci cilt 1970) ile *Rus Devriminin Tarihi*'ni Büyükada'da yazmış; ayrıca *Bulletin Oppozitsii* adlı süreli yayını yönetmiş, birçok da polemik kitapçığı kaleme almıştır.

Mete TUNÇAY

Ekim başlarında Belgrad'a varmıştır. Geçtiği ilk haber 4 Ekim 1912'de *Dyen*'de yayımlanmıştır. Balkan Savaşları hakkındaki gözlemlerini tartışmadan önce, Troçki'nin Türkiye'deki 1908 Devrimi'ni nasıl gördüğünü kısaca anlatmak ilginç olabilir.

Troçki'ye göre, İstanbul'daki Meşrutiyet (Anayasa) Devrimi, 1905 Rus Devrimi'nin dünya üzerinde yarattığı yankının bir parçasıdır. Etkileri tüm dünyada duyulan Rus Devrimi, "Batı Avrupa'da proletarya hareketinin oldukça güçlenmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Asya'daki halkları da siyasal yaşamın içine çekmiştir. Kafkasya ile sınırı olan ve bu olayların doğrudan etkisi altında bulunan İran'da, değişik düzeyde elde edilen başarılarla yaklaşık iki yıl devam eden devrimci bir mücadele başlamıştır. Çin'de, Hindistan'da hemen her yerde kitleler kendi tiranlarına ve Avrupalı despotlara karşı ayaklanmışlardır. Rus Devrimi'nin en yeni yansıması da bu yaz Türkiye'de vukubulan devrimdir."

Troçki sonra, "Sultan... St. Petersburg'daki kardeşinden hiçbir şekilde aşağı kalmamaktadır..." diyerek, eski rejim altındaki despotik, durağan cansız durumu anlatmaktadır. "Devletin topyekûn çürümesi"ne yol açan aynı geri kalmışlık ve az gelişmişlik iki imparatorlukta da vardı. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde, "Avrupa ülkelerinin kapitalist hükûmetleri, her biri kendisi için bir parça koparmaya çalışan aç köpekler gibi onun etrafında dolanmaktadırlar..." Troçki sonra da, Türkiye'deki aydınların Rusya'daki işçilerin oynadıkları devrimci rolü neden oynamış olduklarına ilişkin bir açıklama getiriyor.

"...Türkiye'de sanayi henüz doğuş aşamasındadır. Dolayısıyla proletarya da sayısal olarak az ve zayıftır. Türk aydınının okullar ya da fabrikalarda yeteneklerine uygun işler bulamayan, öğretmenler, mühendisler gibi en fazla eğitim görmüş kesimleri subay olmuşlardır. Bunların birçoğu Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş ve buralarda varolan rejimlere âşina olmuş; vatanlarına döndüklerinde devletin aşağılık durumuyla, Türk askerinin fakirlik ve cehaletiyle karşılaşmışlardır. Bu durum onları acıya boğmuştu. Ve böylece subaylar kadrosu hoşnutsuzluğun ve isyankârlığın merkezi haline gelmiştir."

Fakat Troçki anayasal rejimin yeniden kuruluşundan kaynaklanan yeni siyasal ortamın ne anlama geldiğinden oldukça haberdardır. Toplantılardan, aktif basından, grevlerden ve sosyalist faaliyetlerden söz etmektedir. "İzmir'de ilk sosyalist gazete yayımlanmaya başladı." Bununla beraber Troçki parlamenter deneyim hakkında kaygılıdır. 1905 Devrimi'nin sonucunda Rusya'da oluşturulan yasama meclisine atıfta bulunarak "yakın gelecek, bu Türk 'Duma'sının akibetinin ne olacağını gösterecek" demiştir.

Troçki, Avrupa'nın büyük devletlerinin İstanbul'daki rejimin değişmesini iyi karşılamadıklarını ve onu alttan alta yıkmaya çalıştıklarını anlamıştı. "Türkiye, Sultan'ın despotizmden kurtulduğu ve halkın kendisi ülke sorunlarına sahip çıktığı zaman, Avrupalı köpek balıkları rahatsız olacaklardır. Devlet yapısı güçlenmiş olan Türkler belki bazı şeylerin kendilerine geri verilmesini istemeye başlayacaklardır..." Burada Troçki'nin yaklaşımının başlıca kör noktasını oluşturan olguyla karşılaşıyoruz: Onun bütün hayatını yıkılmasını örgütlemeye adadığı Çarlık otokrasisinden nefreti. O Çarlık hükûmetini anayasacılığın ana düşmanı olarak görmüştür. "Rus otokrasisi dünya ölçeğinde özgür insanların ezelî düşmanıdır. Kısa bir süre önce, Çar yanlısı Albay Lyakhov İran parlamentosunu şahsen feshetmiştir. Ve uygun olan ilk fırsatta Çarist hükûmet kuşku yok ki

Troçki onsekiz yaşında...

LEV TROÇKİ'NİN YAZDIKLARI

yeni Türkiye'de bir darbede bulunacaktır." (Bütün bu alıntılar "Türk Devrimi ve Proletarya'nın Vazifeleri"ndendir. *Pravda,* 17/30 Aralık 1908, s.3-7).

Troçki anayasacılığın düşmanının "milliyetlerin hapishanesi" olarak tanımlanmış Rusya değil, "parlamentonun anası" olan Büyük Britanya olduğunu anlayamamıştı. 1909 Nisanı'nda karşı devrimcilere yardım eden ve onları destekleyen, İttihat ve Terakki Komitesi'ni yıkmaya çalışan, İstanbul'daki İngiliz elçisiydi.

Bundan sonraki makalesinde ("Yeni Türkiye", *Kievskaya Mysl,* 3 Ocak 1909, s.9-15) Troçki, devrimi ve sorunlarını incelemiş ve yine geniş olarak verilmesi yararlı olacak şu görüşleri öne sürmüştür:

"Objektif anlamıyla devrim, devlet iktidarı için bir mücadeledir. Bu sonuncusu doğrudan doğruya orduya bağlıdır. Bu nedenledir ki, tarihte her devrim, Ordu kimin yanındadır? sorusunu açıkça ortaya atmıştır. Ve bu soruyu şu ya da bu şekilde yanıtlamıştır. Türk devriminde -ve onun özgül fizyonomisi olan anayasasında- Ordu liberal fikirlerin taşıyıcısı olarak bizzat öne çıkmıştır. Böylece yeni sosyal sınıfın, eski rejimin silâhlı direnişiyle karşı karşıya kalması gibi bir durum olmadığı gibi, sultanın hükûmetine karşı mücadele veren devrimci subaylara sempati duyan bir koro rolü oynaması da yeterli olmaktaydı."

Troçki, Türk aydınına ordu ve bürokrasi dışında hemen hemen hiçbir istihdam olanağını bırakmayan "Türk sanayiinin önemsizliği ve kent kültürünün düşük gelişme düzeyi" hakkındaki görüşünü yinelemekte ve şöyle bir sonuca varmaktadır: "Devlet oluşmakta olan burjuva ulusunun militan öncülerini kendi içinde örgütlemişti: Düşünen, eleştiren, hoşnut olmayan aydınlar..." (s.10).

Daha sonra da: "Türk subaylarının gücü ve başarılarının sırrı, onların parlak bir şekilde örgütlenmiş 'plan'larına ya da şeytanî fesat tertiplerine değil, şu saydığımız gelişmiş sınıflar tarafından kendilerine beslenen aktif sempatiye bağlıdır: Tacirler (Müslüman ve Yahudi tacirler diye vurgulamalıydı! F.A.), esnaf, işçiler, memurların bir bölümü ve din adamları" demiş ve:

"Fakat bütün bu sınıflar 'sempati'lerinin yanı sıra çıkarlarını, isteklerini ve umutlarını da getirmişlerdir. Onların tümünün, uzun süredir baskı altında tutulmuş sosyal istekleri şimdi, parlamento onlara bu yöndeki çabalarını ortaya koyacak bir yer sağladığı anda açığa çıkmaya başlamıştır. Türk devriminin şimdiden bittiğini sananları da acı bir hayal kırıklığı beklemekteydi. Hayal kırıklığına uğrayacak olan yalnızca Abdülhamit değil, aynı zamanda Genç Türk partisinin kendisiydi" (s.11), diyerek yorumunu bağlamıştır.

Troçki yeni rejimin uğraşmak zorunda olduğu temel sorunları belirlemiştir: 1) Milliyetler sorunu, 2) Sosyal sorunu. O, İstanbul'un ilk sorunu çözebileceği konusunda çeşitli nedenlerden ötürü kötümserdi. Vardığı sonuç şuydu: "Balkan uluslarından oluşacak, İsviçre ya da ABD modelindeki gibi federal temele dayalı ve demokratik, yalnızca tek bir devlet Balkanlara iç barışı getirebilir ve üretici güçlerin gelişmesi için gerekli koşulları yaratabilir. Ne var ki, Genç Türkler bu yolu kesin bir şekilde reddetmişlerdir" (s.12).

Sosyal soruna gelince, Troçki köylülüğün yeni rejim tarafından dikkate alınmadığını anlamıştır. Hâlâ köylüler "militarizmin ağır yükünü omuzlarında taşımaktaydılar. Yarı kölelik durumuna boyun eğmişlerdi. Beşte biri topraksızdı. Dolayısıyla şu ya da bu şekilde içinde bulundukları koşulları yeni rejime iletecekleri kesindi... Aşikârdı ki, Genç Türkler idarenin parlamenterizmin usul ve şekilleriyle birlikte yeniden örgütlenmesinin tek başına köylüleri tatmin edeceğini umuyorlardı. Oysa çok yanılıyorlardı. Yeni düzenlenmiş koşullarda kırsal yöredeki hoşnutsuzluk, yansımasını kaçınılmaz olarak, köylülerden oluşmuş olan orduda bulacaktır. Askerlerin benlik bilinci son aylarda önemli ölçüde yükselmiş olmalı. Ve eğer subaylar temeline dayanan bir parti (İttihat ve Terakki Komitesi - F.A.) köylülere hiçbir şey vermedikten başka, orduda disiplini sıkılaştırmaya başlarsa, daha önce subayların Abdülhamit'e karşı ayaklandıkları gibi, askerlerin de subaylara karşı ayaklanması kolayca sözkonusu olabilir." Bunu Aralık 1908'de yazan Troçki, İstanbul garnizonunun üç ay sonra 31 Mart Vak'asındaki davranışını önceden kestirebilmekte miydi acaba?

Türk işçi sınıfının sayıca az ve zayıf olduğunu bilmesine rağmen, Troçki bu konuyu sosyal sorunun bir parçası olarak ortaya atmaktan kendini alıkoyamamıştır. Anayasanın yeniden uygulamaya konulmasından sonra yapılan grevlere ve işçilerin -özellikle liman işçilerinin- Avusturya'dan gelen malların boykotunda oynadıkları role dikkat çekmiş ve şu soruyu sormuştur: "Yeni rejim işçi sınıfının siyasal bilinçlenmesine nasıl cevap vermiştir? [buna verdiği cevap ise şöyledir:] "Greve gitmenin cezası olarak, zorunlu çalışmayı getiren bir yasa çıkararak, Genç Türk programı işçilere yardım etmeye yönelik herhangi bir belirgin önleme ilişkin tek kelime bile içermez. Ancak Türk proletaryasını *ihmal edilebilir* bir *nicelik* olarak görme, bazı ciddî sürprizlerle karşılaşmayı göze alma anlamını taşır. Bir sınıfın önemi, aslâ onun salt sayısıyla belirlenemez..." (s.13).

Bu kısaca, Troçki'nin 1908 Devrimi'ne ilişkin yorumudur. Aynı fikir, diğer makalelerinde de yeniden ortaya

atılmıştır. Fakat Troçki Osmanlı İmparatorluğu konusunda, 1912'de Balkan Savaşları'nı incelemeye gidinceye kadar fazla bir şey yazmamıştır. Ekim başlarında Belgrad'a varışında seferberliğine tanık olduğu Sırp ordusuyla birlikte seyahat etmek suretiyle savaş hakkında haberler yazmıştır. "Şehirde özel bir hava var. Askerî bir kamp gibi alarmda. Herkes ve her şey seferberliğin gereklerine boyun eğdirilmiş. Motorlu taşıtlar ve tatlı arabalar hemen hemen sadece resmî işler için kullanılıyor. Caddeler askere alınmış ve alınmak üzere olan adamlarla dolu. Dükkânlar boş: Buralarda hiç müşteri yok ve tezgâhtarların sayısı asgariye indirilmiş. Seferberliğin ve yaklaşan savaşın gereksinimlerine hizmet eden sektörler dışında sanayi tamamen durmuş vaziyette..."

"Sırbistan'da, daha şimdiden on günden beri demiryolu seyahati durdurulmuş. Trenler yalnızca askerleri ve savaş maddelerini taşıyorlar. Sonuncu Doğu Ekspresi buraya çarşamba günü geldi (2 Ekim 1912), fakat Sofya'ya gideceği yerde Viyana'ya döndü. Belgrad askerî bir kamp ise demiryolu istasyonu da bu kampın kalbidir. Askerî otoriteler burada münhasıran hâkim durumdalar" (s.62-3).

Osmanlı tarihi ile ilgilenen tarihçiler açısından ne büyük bir kayıptır ki, Troçki savaşı Türkler yanından izlememiştir. Türk seferberliğinin ve askerî yaşamının tanımını -Sırp ve Bulgar orduları için yaptığı gibi- gelecek kuşaklara bırakabilirdi. Troçki'nin haberleri, Balkanlara ilişkin hemen her tür ayrıntıyı kapsayacak ölçüde boldur. Türkiye ve Türk ordusuna ilişkin yazıları, onun asıl ilgisi yanında ancak ikincil önemde kalmaktadır. Buna rağmen, haberleri Balkan Savaşları'nın Türk yanını başka bir perspektiften görme açısından yararlıdır. İşte bu incelemede size bu perspektif sunulmaya çalışılacaktır.

İlk önce, Sırplar henüz savaş ilân ettikleri yeni Türkiye'yi nasıl görmekteydiler? Troçki Sırbistan Maliye Bakanı Lazar Pacu (1853-1915) ile bir mülâkat yapmış ve Sırbistan'ın ekonomik açıdan gelişmekte olduğunu ve bölgesel istikrara gereksinim duyduğunu, oysa varolan şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu sağlayamadığını öğrenmiştir. Pacu'ya göre:

"...Türkiye bütün o kanlı düzensizliğiyle bizim için coğrafî ve siyasî bir kavram değildir, yakın bir komşu ve sürekli bir tehlikedir. Türkiye'deki dört yıllık anayasal rejim deneyimi bizi nihayet şuna inandırmıştır: Askerî-bürokratik kastı oluşturan Müslümanlar, Türk imparatorluğunda ikâmet eden Hıristiyan halklarla barış içinde bir arada yaşamanın koşullarını yaratma yeteneğinden tamamen yoksundurlar. Okullar, mahkemeler, yollar yok, Abdülhamit'in zamanındaki eski kaos var: Sadece bunlara, kendi başına kırsal yörenin hastalıklarına derman bulmak için bir şey yapamayan parlamentodaki partilerin arasındaki mücadele eklenmiştir. Biz yeterince sabır gösterdik - şimdi sabrımız tükendi. Güney sınırımız hemen her çeşit nahoş sürprizlere sürekli olarak maruz kalmakta. Sırp köylülerinin ve papazlarının öldürülmesi, beslemek zorunda olduğumuz mültecilerin arkası kesilmez akışı, sürekli sınır ihtilâfları. Bu tür koşullar altında bu ülkenin normal olarak yaşaması ve gelişmesi mümkün mü?" (s.80).

Troçki sonra, aralarındaki benzerlik yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini inceleyen herhangi bir kişinin ilgisini çekecek olan Sırbistan'daki siyasal, ekonomik ve sosyal durumları tasvir etmektedir. Onun liberal parlamenter rejime destek sağlayacak bir sosyal temeli olmadığından söz etmektedir. "Yeterince eğitim görmemiş ve ideolojik yeteneklerden tamamen yoksun, yarı entelektüel... tabakanın şehirlerde doğuşu, Sırbistan'ın geleceğinin onun ellerine bağlı olduğu inancını doğurmuştur. Lumpenproleterliğin sınırında yer alan ve tamamen lumpen bakış açısına sahip olan bu sınıf temelinden yoksun ögeler Sırp basınını mutlak şekilde kontrol etmektedirler" (s.98). Böyle bir tasvir Genç Türklere, özellikle İttihatçılara ne kadar uygundur? Bunu okuyucu kendi kendine yanıtlamalı. Bu satırların yazarı, ikisi arasında çok sayıda ortak noktalar olduğu kanısındadır. Son olarak, Troçki şuna işaret etmektedir: "Keskin bir şekilde belirlenmiş modern sınıfların yokluğu" ve "ülkedeki sınıfsızlaşmış (declasse) birçok ögeler"den dolayı, sonuç "devletin temelinin çok sınırlı olması"ydı (s.107).

Troçki ancak Aralık 1912'de savaş hakkında yazmaya başlamıştır. Haberleri ikinci eldendir. Çünkü askerî muhabirlerin "orduyu seferlerinde izlemelerine ve askerî harekâtı içeriden görmelerine izin verilmemiştir. Bu nedenle, savaş hakkındaki fikirlerimizi, bunun kaçınılmaz olarak içereceği tarafgirliği gözönüne alarak, savaşa katılanlarla yapılan mülâkatlardan elde etmek zorundaydık" (s.117).

Troçki savaşa katılan Sırp subaylarıyla konuşmuş, onlardan biri Arnavutlarla yapılan savaşı şöyle anlatmıştır:

"...Savaşın ilânından bir gün önce (16 Ekim 1912) öğleye yakın, Arnavutların sınır karakollarımıza ateş açtıklarını öğrendik. Ve benim birliğime bir an önce saldırıya geçmesi emredildi. Sınır karakolunda bizimle birlikte, Rusların işe yaramaz Berdan tüfekleriyle donatılmış milisler vardı. İsa Boletini'nin sağ kol adamlarından biri olan İdris Seferi'nin liderliğinde ise bin kadar Arnavut vardı. Onlar Martinilere ve Arnavut ayaklanması (1909) zamanında bizim kendilerine verdiğimiz hızlı ateş eden Sırp silâhlarına sahiptiler. O zaman bizden para da almışlardı. O sıralar, savaş olursa onların bizim yanımızda yer almalarından emin olmak istiyorduk. Fakat bunun tam aksi oldu. Sınır karakollarımıza ilk saldırıyı yapanlar, bizim silâhlarımızla donatılmış Arnavutlardı. Ve kolaylıkla da üstünlüğü ele geçirdiler. Bu, neden oldu? Kuşkusuz Türkiye ile olan din bağının bunda kısmen rolü olmuştur. Fakat asıl neden, Arnavutların, ülkelerinin Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaşılması tehlikesinin varlığını ve kendi tarlalarını, kendi kulübelerini ve kendi saraylarını savunmaları gerektiğini anlamış olmalarıydı..." (s.117).

Subay, Arnavutların kuşatmasını tasvire devam ediyor ve esirlerin neden onları yakalayanlar tarafından çoğu kez kurşuna dizildiğini açıklamaya çalışıyor.

"Esirlerin öldürülmesi, kısmen, hüsrana uğramış umutların intikamının arzulanmasının bir sonucudur... Fakat temelde şu basit hesap yüzündendir? Bir düşmanın eksilmesi, bir tehlikenin azalması demektir. İlk birkaç günde Arnavutları yalnızca silâhlarını alarak serbest bıraktık. Fakat bu besbelli çok tehlikeli bir şeydi. Böylece onları esir almaya başladık.

LEV TROÇKİ'NİN YAZDIKLARI

Petersburg Sovyeti başkanıyken...

Fakat bu da onların başında nöbet tutmak, başımıza sorun almak ve kendi askerlerimize veremediğimiz yiyeceği onlara da vermek anlamına geliyordu. Askerler arasında cesur ve eğitim görmüş olanlar asla esirleri öldürmediler. Bununla beraber, korkaklar, savaş sırasında hissettikleri korkunun öcünü bu silâhsız adamlardan aldılar. Kuşkusuz, birçok şey komutanlara bağlı. Bizim tugay komutanımız Stojan Milovanoviç, esirlere misilleme yapmayı kesin şekilde yasakladı. Oysa diğer mıntıkalarda subayların kendileri esirleri acımasızca öldürdüler."

"Bunu milliyetçi bir övünme saymayın, fakat size şunu söylemeliyim ki, Sırp ordusu kendinin Bulgar ve Yunan ordusundan mukayese kabul etmez şekilde daha insancıl -eğer bu doğru terim ise- olduğunu göstermiştir. Onlar ülkenin içinden bir yangın fırtınası gibi geçmişlerdir. Kısa bir süre önce, alayı ile Dojran Gölü yakınlarından Selânik'e doğru harekete geçen bir arkadaşım, bana Bulgar ordusunun geçtiği bütün yerlerin nasıl çoraklaştığını anlattı. Hiçbir insan ve hiçbir barınak kalmamış, her şey yakılıp yıkılmış, yeryüzünden silinmişti. Yunanlılar da benzer şekilde hareket etmişlerdir. Örneğin küçük Sarovic kasabası onlar tarafından tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Öyle ki, kasaba sanki hiçbir zaman varolmamıştı. Yunanlıların bu kasabayı Türklerin yaktıklarını söyledikleri doğrudur. Ne var ki, Sarovic'de evlerin yanı sıra camiler -Türkler için kutsal olan binalar- de yok edilmiştir. Ve bu da kime inanılacağının kesin belirtisidir... Ordularımızın harekât alanı içinde kalan Manastır yöresinde, yalnızca Türklere ait olanlar dışındaki hemen bütün kasabalar yaşamlarını sürdürmekteydiler..." (s.119-20)

Makalede bu tür tasvir ve analizlerden daha çok vardır. Ve Sırp subayının tasvir ettikleri, yalnızca savaş değil, amacın sadece düşmanı yenilgiye uğratmak olmayıp, onu toprağından da atmak olduğu demografik bir savaştır. Balkan Savaşı'yla gerçekleşmeye başlayan ve Lozan'da nüfus değişimiyle sonuçlanan şey işte budur. Zengin toprak sahipleri yerlerinden edilmiş ve yoksul köylülerle birlikte kaçmaya zorlanmıştır. "Bir Türk çiftliğinde on bin koyun ve silolarda yarım milyon kilogram buğday bulduk. Evleri iki katlı ve güzeldi. Üsküp yakınlarındaki Badrovtsi' de bulunan bazılarında modern çiftlik gereçleri vardı..." (s.123). Bu zengin adamın ismini ve Türkiye'de başına ne geldiğini bilmek ilginç olabilirdi.

Subay, Türk ordusunun büyük mücadele verdiği Manastır savaşını tasvire devam etmiştir.

"Bu bölgede yollar mukayese kabul etmez şekilde iyi. Manastır civarında tabiat muhteşem, hemen hemen tamamıyla pirinç tarlalarıyla kaplanmış. Bütün buraları hafifçe yağan kar tabakası altında. Pirinç tarlalarının yumuşak sathında yol almakta zorlandık, bacaklarımız çamura iyice battı..."

"Fakat bölge çorak bir araziye dönüştü. Kicevo'dan ileriye doğru bütün köyler Türkler tarafından yakıldı: Yalnızca kiliseler hâlâ küllerin ortasında duruyor. Kural olarak Türkler kiliselere, papazlara ve kadınlara dokunmuyorlar. Bizim Üsküp'teki konsolosluğumuzun iki görevlisi bana ilginç bir şey anlattılar. Hükûmetimiz eski Sırbistan'daki *komitacı*'ları silâhlandırırken, silâhlar ve fişekler konsolosluk aracılığıyla papazlara ve kadınlara dağıtılmıştı. Ve bunların hemen hepsi hedeflerine ulaşmıştı. Türkler kadınları, papazları ve tabiî ki Arnavut *kockak*'ları ya da Osmanlılaşmış Sırpları (bunlar en kötüleridir) ya da gerçek Osmanlıları, yani Türklerin kendilerini aramamaktaydılar: Hiç kuşkusuz, bazı şövalye nitelikleri vardı." (s.127)

Subay, Troçki'ye, belki düşman askeri olsa bile açların doyurulmasını öngören İslâm geleneğiyle açıklanabilecek olan Türk şövalyeliğinden başka bir örnek vermiş.

"Yine açlıktan kırılıyoruz. Aç askerlere, iki ya da üç gündür hiçbir şey yememiş adamlara önderlik etmenin neye benzediğini tasavvur edemezsiniz... Bazen henüz bir deri -bir kemik haline gelmemiş- iki gün önce bir asker, ekmek istemek için Türk köyüne gitmek isterdi. Açlıktan yarı ölü bir Stoacı onu ayıplardı: 'Kendinden utan, Türkler Sırp ordusu hakkında ne diyecekler? Gururu ve ekmeği olmayan aç bir yığın mı?" (s.127)

Manastır 5 Kasım 1912'de düştü. "Zaferimizi, sadece Türk kuvvetlerinin moral bozukluğuna değil, aynı zamanda şansa ve sise borçluyuz. 4. ve 6. alaylar düşman ordusunun kalbini oluşturan Manastır bölgesine kadar gitmeyi ve şanslarının da yardımıyla onu, birisini Florina'ya diğerini Resne'ye doğru iterek iki parçaya ayırmayı başardı. Bu da bütün sonucu belirleyen bir olay oldu." (s.128)

Cavid ve Fethi Paşalar yönetimindeki Türk kuvvetleri neden yenilgiye uğradı? Subayın iddiasına göre, bunun nedeni Türklerin topçu gücünün etkisiz oluşudur.

"...Türkler eğer topçu güçleri etkin olsaydı bizi kolaylıkla bertaraf edebilirlerdi. Fakat şansımızdan Türk gülleleri hemen hemen hiç patlamıyordu. Benim bölüğümün üstüne dokuz gülle düştüğü halde, hiçbiri bize en ufak bir zarar vermedi. Uzmanlarımız bana, hatanın Türk güllelerinde değil, Türk topçularında olduğunu söylediler: Bunlar hedefi hesaplayamamış ve pahalı gülleleri rastgele harcamışlardı... Benim taburumda elli ile yetmiş arasında asker öldü, birçoğu da yaralandı. Fakat bunların hepsi tüfek kurşunlarından öldü. Bir kişi bile topçu ateşiyle ölmedi. Birisi ağır, diğeri hafif olmak üzere sadece

iki kişi topçu ateşinden yaralandı" (s.129).

Troçki, Osmanlı ordusunun yenilgisinin rejim içindeki iktidar dengesini değiştirdiğine ve büyük devletlerin gözünde İstanbul'un durumunu zayıflattığına işaret etmiştir.

"Büyük Güçlerin basını -ki bunda Avusturya ve Alman basınının payı az değil- şimdi, Balkanlı müttefiklerin birleşik ordularından oluşturulan yeni askerî güce alkış tutmaktaydı. Yedi ya da sekiz yüz bin süngü, bir de muzaffer olunca, Avrupa'nın dışişleri bakanları ve borsaları üzerinde muazzam bir etki yapmıştı. Savaştan sonra oluşacak ittifaklarda, yedi yüz elli bine yaklaşan Balkan ordusu gözönüne alınacaktır. Bu, Büyük Güçlerin Balkanlı müttefiklere olan tutumunu belirleyeceği gibi, Balkanlı müttefiklerin de Büyük Güçlere karşı tavrında belirleyici temeli oluşturacaktır...".

Troçki, İstanbul'un Avrupa'da müttefik bulma konusundaki -1914 Ağustosu'nda Almanya ile ilişki kuruncaya dek- başarısızlığını, kısmen Balkanlardaki askerî yenilginin sonucuna bağlayarak oldukça doğru bir yorum yapmaktaydı.

Troçki'nin Bulgaristan ile Türkiye arasındaki savaş hakkındaki yorumu da aynı şekilde aydınlatıcı ve derindir. Bu yoruma Troçki, iki tarafın nisbî güçlerine ilişkin olan ve tanınmış bir Alman askerî yorumcusu -emekli albay Goedke- tarafından yazılmış bir makaleden alıntı yaparak başlıyor. Troçki şöyle yazıyor:

"...Türkiye barışta varolan kırk üç tümeninden, herbirinde on bir batarya olan yalnızca yirmi aktif tümenini, savaşın ilk aşamasında Balkan müttefik ordusuna karşı kullanabilir durumdaydı. Bu da üç yüz bin kadar insan demekti. -Eğer Türkiye'nin savaşa on tümenle başlayacağını ve daha sonra yirmi tümeni harekete geçireceğini farzedersek- Türk ordusunun gücü yedeklerle birlikte, 360 bini savaşçı olmak üzere 450 bine yükselebilir. Geodke müttefik orduları için oldukça düşük rakamlar veriyor: 200 bin kişilik Bulgar ordusu (160 bini savaşçı), 120 bin kişilik Sırp ordusu (95 bini savaşçı), 55 bin kişilik Yunan ordusu (45 bini savaşçı), 35 bin Karadağlı. Müttefik ordusunun 335 bin askerine karşın, Türkiye savaş alanına, savaşın ilk aşamasında 360 bin kadar sırf kendine ait adamını koymuştur. Geodke'nin Bulgar ve Sırp ordularının boyutuna ilişkin tahminleri açıktır ki, oldukça, -daha çok olmasa bile en azından % 50 kadar- düşüktür. Bu noktada, *Genç Türk*'ün (İstanbul'da çıkan gazete) müttefik ordularının 500-600 bin arasında olduğuna ilişkin tahminini belirtmek yeterlidir. Bununla beraber Geodke'nin vardığı, Bulgaristan'daki tecrübeli politikacılarca paylaşılan ve benim de teyit ettiğim genel sonuçlar oldukça itiraz kabul etmez niteliktedir. Müttefikler, ancak savaşın ilk aşamasında ve hırsla hareket ederlerse ciddî askerî başarılar kazanabilirler. Uzun sürecek bir savaşı götürecek güçleri yoktu. Onlar savaşın başında bütün güçlerini hemen ortaya koymuşlarken, Türkiye, Anadolu ve Suriye'deki önemli yedek güçlerini hâlâ savaşa sokmamıştı" (s.139-40).

Goedke'nin tahminleri oldukça doğru çıktı ve Bulgar saldırısı, Edirne'nin doğusunda yer alan ve Bulgar sınırından altmış kilometre uzakta olan Türk kalesi Kırkkilise (Kırklareli)'nin ele geçirilmesiyle başarıya ulaştı. Böylece Bulgar ordusunun Edirne'nin doğusunda, şehrin en az savunulan yanı olan batı yakasından ve güneydoğuya, İstanbul'a doğru saldırılarını kolaylaştıran bir üssü oldu. Dahası, Türklerin morali düşerken, Bulgar askerlerinin ve halkının morali oldukça yükseldi.

Troçki Sofya basınının, haberleri propaganda amacıyla nasıl "utanmaksızın" ustalıkla saptırdığına işaret etmiştir. Sonra da, Kırkkilise'de ele geçirilen esirlerin Sofya'ya getirilişini anlatmıştır:

"Mustafa Paşa'dan 320 esirin (20 Ortodoks Bulgar, 2 Ermeni, 1 dağ Yahudisi, geri kalanlar Türk) gelmesi, sokaktaki kalabalığın moralini daha da yükseltti. Kırmızı ve gri fesleriyle esirler hırpani durumda olmayıp, iyi giyimliydiler" (s.159).

Savaş muhabirleri Türk esirlerini görmeye ve onlarla mülâkat yapmaya götürülmüş. Ve Troçki bu deneyimini hassasiyetle, fakat hissî olmaksızın anlatıyor. Bu anlatım birçok sayfayı kapsamakta (s.182 vd.). Ne yazık ki, uzunluğu yüzünden burada hepsini aktaramayacağız. Fakat ortaya çıkan tablo, 1908 Devrimi sonucunda sarsıntıya uğramış ve darmadağınık bir ordu görüntüsüdür. Hıristiyanlar ilk kez orduda hizmet etmek zorunda kalmışlar ve "içinde hizmet verdikleri orduyla hiçbir manevî bağ hissetmemişlerdir" (s.193). Troçki'nin vardığı sonuç şu:

"Ordu, kitlelere hiç yarar sağlamayan, sadece onların, Türkiye'nin sürekliliğine, onun devlet idaresine ve dolayısıyla sınırlarına olan inançlarını yıkan devrimci çalkalanmalar geçirmişti. Genç Türkler, imparatorluğun yöneticisi oldukları zaman, Bulgarları, Yunanlıları ve Ermenileri orduya alırken, Hıristiyan halkın eskiden hissettikleri nefreti "yeni" rejime de karşı duymalarını zorlayıcı her şeyi yapmaktaydılar. Bunun yanı sıra, Hıristiyanların orduya katılması kaçınılmaz olarak, sadece İslâmiyetin ordu ile devlet arasındaki yegâne bağı oluşturduğu yolundaki fikri yıkmış ve böylece Müslüman askerin kafasında, sonuçları vahim olabilecek manevî kuşkular yaratmıştır.

Esirlerin anlattıklarından çıkarılan sonuç, Türk subaylarının çözülüş içinde olduklarıydı. Yaygın şekilde varolan hoşnutsuzluğun sonucu olarak iktidara gelmelerinden sonra subaylar, ülkede kültürel olarak en çok gelişmiş grupları, yani Hıristiyan nüfusu derhal karşılarına aldılar. Dikkatlerini sosyal sorunlara vermeye tenezzül etmediler. Kendilerini kitlelerden uzaklaştırdılar. Sonuçta da, kaçınılmaz olarak iç çürüme ve yozlaşmaya mahkûm olan kapalı bir kasta dönüştüler. Savaşın hesap vermeye en başta zorladığı, işte bu siyasal açıdan muzaffer subaylar kadrosudur" (194-5).

Burada, Troçki'nin parlak analiz gücüne tanık oluyoruz. Şöyle ki, Enver Paşa'nın Ocak 1914'te savaş bakanı olduğu zaman Türk subay kadrosunda yaptığı tasfiyeyi daha Aralık 1912'de yani bu makalenin yayımlandığı tarihte öngörebilmişti.

Troçki daha sonra, sadece Piyade Yüzbaşısı R olarak tanımladığı (çünkü subay, gazetecilerden ismini kullanmamalarını istemiş) bir Türk subayıyla görüşme yapıyor. Görüşme ilginç, fakat tümüyle aktarabilmek açısından epeyce uzun. Bu yüzden yine sadece Troçki'nin gözlemlerini ve sonuçlarını vermekle yetinmemiz gerekecek:

"Yüzbaşı ile teğmen ve asteğmen gibi diğer subaylar arasında, kültür

Sürgünlüğünün son yıllarında...

LEV TROÇKİ'NİN YAZDIKLARI

düzeyi açısından büyük bir fark olduğunu anlamak çok kolaydır. Yüzbaşı Fransızcayı pürüzsüz konuşuyor, kelebek gözlüğü ve sürekli hareket eden ince parmaklarıyla, eğitim görmüş bir insanın milliyetler üstü görünümüne sahip. Arkadaşları daha çok assubaylara [gedikli zabitlere] benzemekteydiler. Bunlardan biri, bir Anadolulu, besbelli ki bizim ziyaretimizin anlamını kavrayamamıştı, muhtemelen çok ciddî bir gazete okuyucusu da değildi." (s.201)

Burada verdiğim örnekler, Troçki'nin *1912-13 Balkan Savaşları* eserinde yer alan birçok bilginin, yalnızca bir özeti niteliğini taşıyor. Okuyucu şunu açıkça görmelidir ki, Troçki sadece yapılan savaşla değil, bundan çok daha fazla şeyle ilgilenmiştir: Onun gerçek amacı başkaydı. Okuyucularının savaşı anlamalarına yarayacak, bölgedeki her şeyi -toplumu, politikayı, ekonomiyi, diplomasiyi- incelemeye çalışmıştır. Bana göre, Troçki bu görevinde tamamıyla başarılı olmuştur ve yetmiş yıl sonra bile, bu görevi daha iyi başarabilen başka bir çalışma yoktur. Bu incelemenin amacı, okuyucuların, Troçki'nin kitabının İngilizce baskısını ya da belki girişimci ve işine kendini adamış bir Türk yayımcısının yakında basacağı Türkçe baskısını okumalarını sağlamak için iştahlarını kabartmaktır.

Çeviren: Nükhet TURGUT

Türk Troçkistleri

Troçkist sözünün üç anlamı vardır:

(1) Gerçekten Troçki'nin kendisine ve örgütüne bağlı olmak;

(2) Lenin'le başlayan, fakat daha çok Stalin tarafından uygulanan "Tek Ülkede Sosyalizm" politikasına karşılık, *Sürekli Devrim* kuramının* aracılığıyla "Dünya Devrimi" politikasını tutmak; bu anlamda, Moskovacı KP'ye oranla aşırı solcu olmak;

(3) 1930'ların komünist jargonunda gevşek ve pejoratif (kötüleyici) olarak da: solcu olmak iddiasındaki bir kimse veya hareketin, herhangi bir ülkede, SSCB'ye ve KP'ye karşı, polisle ve faşist akımlarla işbirliği yapması, kışkırtıcılık (*agent provocateur*'lük) etmesi.

Ben, Türkiye'de Sol Akımların tarihi üzerinde çalışırken, bazı kişi ve grupların TKP tarafından "Troçkist" diye nitelendirildiğini görmüştüm: (1929-30'da) Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi gibi. Bu konuyu araştırdım ve "Troçkist" sıfatının, yukarıdaki üçüncü anlamda bir sövgü ve suçlama sözcüğü olarak kullanıldığı sonucuna vardım. Ancak, o yıllarda Troçki İstanbul'da olduğu için, birinci anlamda, doğrudan doğruya ona bağlı bir hareketin bulunması olasılığına karşı, Harvard Üniversitesi Kütüphanesi'nde Troçki Arşivi'nin Kapalı Bölümü'nü özel izinle görebilmiş olan (ki şimdi artık bu bölüm de kamuya açılmıştır!) Isaac Deutscher'le ve onun beni yönelttiği, Troçki'nin Büyükada'daki yazmanlarından, Dördüncü Enternasyonal'in sekreteri Pierre Frank'la yazıştım. Bana, hiçbir zaman Türk Troçkistleri olmadığını bildirdiler. Aradan tam yirmi yıl geçmiş; onlardan aldığım mektupları, Türkçeye çevirmeden, görsel bir anı olarak yayımlıyorum. (Şurasını da belirtmeliyim ki, beni ilgilendiren Sol Tarihinin sınırı, 1960'tır. Sonraları bizde de gerçekten Troçkistliğin ikinci anlamında bir akım olmuşsa bile, 1970'lerin hareketleriyle ilgili değilim.)

Mete TUNÇAY

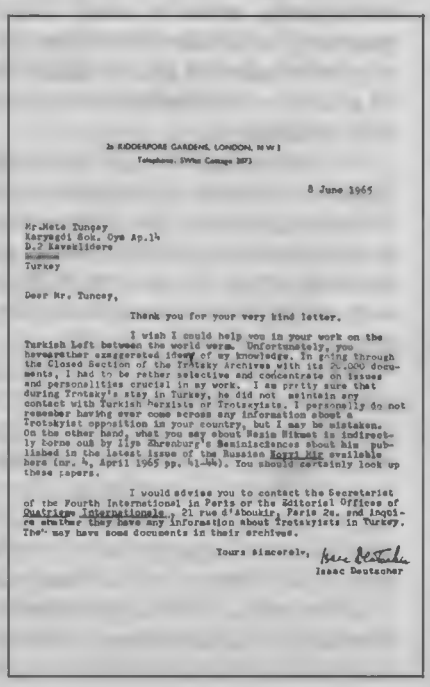

26 RIDGMOUNT GARDENS, LONDON, W.C.1
Telephone: EUSton Cottage 3871

8 June 1965

Mr.Mete Tuncay
Karyagdi Sok. Oya Ap.14
D.7 Kavalidere
Turkey

Dear Mr. Tuncay,

Thank you for your very kind letter.

I wish I could help you in your work on the Turkish Left between the world wars. Unfortunately, you have rather exaggerated idea of my knowledge. In going through the Closed Section of the Trotsky Archives with its 20.000 documents, I had to be rather selective and concentrate on issues and personalities crucial in my work. I am pretty sure that during Trotsky's stay in Turkey, he did not maintain any contact with Turkish Marxists or Trotskyists. I personally do not remember having ever come across any information about a Trotskyist opposition in your country, but I may be mistaken. On the other hand, what you say about Nazim Hikmet is indirectly borne out by Ilya Ehrenburg's Reminiscences about his published in the latest issue of the Russian Novyi Mir available here (nr. 4, April 1965 pp. 41-44). You should certainly look up these papers.

I would advise you to contact the Secretariat of the Fourth International in Paris or the Editorial Offices of Quatrième Internationale, 21 rue d'Abbeville, Paris 2e. and inquire whether they have any information about Trotskyists in Turkey. They may have some documents in their archives.

Yours sincerely,
Isaac Deutscher

QUATRIÈME INTERNATIONALE

7 Juillet 1965.

Monsieur AZIZ TUNCAY
Karyagdi Sok 14/2
Kavalidere
Ankara

Cher Monsieur,

Pierre FRANK

Mete TUNÇAY

*Troçki'nin bu kuramı geliştirdiği yazılarını ben çevirdim ve kendi derlediğim *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* antolojisinin ilk cildinde yayımladım (Ankara: Bilgi Yay., 1976). Aynı konuya ilişkin olarak, I. Deutscher'in önsöz yazdığı *Sürekli Devrim Çağı* diye, Troçki'nin çeşitli yapıtlarından derlenmiş bir kitabın (çev. Nedim Sel; İstanbul: Habora Yay., 1971) yanı sıra, bizzat Troçki'nin yazdığı *Sürekli Devrim* (çev. A.Muhittin; İstanbul: Köz Yay., Kasım 1976) adlı kitap da Türkçe olarak yayımlanmıştır.

O günlerde Le Mond Illustré dergisinden hayalı bir gravür: "İstanbul'da Bir Devrim: Eski Sultan Murad'ın oturduğu Çırağan Sarayı'nda ayaklananların kırılması (muhabirimiz M.L.Frager'in krokisine göre M.Lix'in çizgileriyle)."

107. YILDÖNÜMÜNDE

Çırağan Olayı

İstanbul'da ayaklanma seyrek rastlanan bir olay değildir. Hele iki yıldan bu yana. Yine de Doğu İmparatorluğu'nun bu eski kentinde büyük bir uğultu ve heyecan vardı. Ortalık durulunca kadar herkes evine çekiliyordu, pek azı ise hangi tehlikeden kaçtığını söyleyecek durumda idi. Türklerin uzman oldukları, küçük fakat kanlı bir tragedya oynanıyordu. Bakınız, olay neydi:

Herkes Çırağan Sarayı'nı bilir. Burası özellikle Abdülaziz'in intiharı ile ünlüdür. Bugün Murat'ın konutudur. 20 Mayıs'ta yaklaşık 200 kişilik bir grup, saray kapılarına dayanır. Murat'ın dairesine giden girişteki iki nöbetçi bu kalabalığın içeri girmesini engellemek ister, tabancayla vurulurlar; geçit böylelikle istilâcılara açılmış olur. Önlerine gelen halayıkları, harem ağalarını ve öbür hizmetkârları ite kaka dairelere, bahçelere dalarlar. Bu arada komplonun başı -çünkü durum henüz komplo görünümündedir- Ali Suavi isminde bir kişi Murat tarafından işgal edilmekte olan bölüme hızla ilerler. Murat sesleri duymuş, titreyerek ortaya çıkmıştır. Suavi durmadan:

— Gelin, padişahımız sizsiniz, halk sizi Topkapı'da bekliyor, tahta çıkacaksınız, diye tekrarladığı halde, Murat söylenenleri kavramakta güçlük çekmektedir. Prens bu tehlikeli görevi yüklenmemekte direndiği için, Suavi kolundan tutmuş ve zorla sürüklemeye çalışmıştır. Söylentiye göre, Suavi'nin niyetinden önceden haberdar edilmiş olan Valde Sultan bu ısrarlara katılmıştır. Bu esnada Beşiktaş İnzibat Karakolu Kumandanı Hasan Bey arkasında bir bölük askerle ortaya çıkar. Saray adamları kendisine haber salmış ve tutuklu prensin kaçırılmasını engellemek için tam vaktinde yetişmiştir. Hasan Bey, prensin kolunu bırakmasını Suavi'ye ihtar etmiş, fakat Suavi itaat etmeyince askerlerce yakalanmış, bahçeye sürüklenmiş ve orada beş süngü darbesi ile öldürülmüştür. Cesedi o anda Boğaziçi'nin sularına atılmıştır.

Hasan Bey prensin yanında kaldı. Murat titreyen bir sesle: "Bütün bunların anlamını bilmiyorum. Beni bulaştırmak istedikleri bu komplodan haberdar değilim, gelin dairelerimi arayın. Şayet bu işte benim de parmağımın bulunduğunu gösteren bir ipucu elde ederseniz, beni oracıkta öldürmenize izin veriyorum" dedi.

Bunu söyleyen prens duvardaki çivisinden aldığı bir tüfeği Hasan Bey'e uzatır. Hasan Bey ve birkaç er, kadınları uzaklaştırdıktan sonra, hareme kadar her yeri inceden inceye ararlar. Arama tamamlanınca, Hasan Bey Selâmlık kapısına iki nöbetçi dikerek oradan uzaklaşır. Beraberinde getirmiş olduğu erlerle, Yıldız'dan gönderilmiş olan Araplar, bahçelere, avlulara dağılmış olan zavallı Rumelilileri kılıç ve dipçik darbeleriyle yere sermişler, on dakika içinde her şey olup bitmiştir.'

Çeviren Zeynep MENEMENCİOĞLU

Ali Suavi

İsyancıların başı Ali Suavi bir nevi profesördü. Ufak tefek, zayıf, hırslı, hırçın. Softalara konferanslar verir, sultanların siyasal idarelerini büyük bir şiddetle eleştirirdi. Abdülaziz devrinde yine böyle bir komploya karışmasına ramak kalmış, selâmeti İngiltere'ye kaçmakta bulmuştu. İstanbul'da çıkarmaya başladığı *Muhbir* isimli mizah gazetesinin yayınına orada devam etmişti. Suavi'nin kendini parlamenter rejimin şampiyonu olarak gördüğü bu gazetecik binlerce nüshasının gizlice sokulduğu İstanbul'da merakla izlenen bir başarı kazandı. 1876'da çıkarılan aftan yararlanan Ali Suavi, İstanbul'a döndü. Mithat Paşa onu Abdülhamid'in şehzadelerine mürebbi tâyin ettirdi, sonra da Dolmabahçe Sarayı kütüphane müdürlüğüne getirdi. Ancak bu mevkide pek az kaldı.

Özel yaşamına çekilen Suavi gizli faaliyetlerine yine başladı ve çevresinde ufak bir grup oluşturarak bildiğimiz teşebbüste bulundu.'

"Çırağan ayaklanmasının örgütçüsü Ali Suavi Paşa [!] (Paris'te M.Mulnier'nin çektiği fotoğraftan)."

Çırağan Olayı

Ord. Prof. Enver Ziya Karal,
(Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1983), Osmanlı Tarihi, VIII. cilt, 2. bas., s.498-501.

Sultan Murad'ın, göz hapsi altında bulundurulduğu, Çırağan Sarayı'ndan Ali Suavi tarafından kaçırılmak teşebbüsüne Çırağan olayı denilmiştir. Üzerine, çok yazılmış olmasına ve hattâ son yıllarda, Ordinaryüs Profesör Uzunçarşılı tarafından resmî vesikaların neşredilmesine rağmen,[1] bu olay, hâlâ sebepleri ve hazırlanış şekli yönünden karanlığını muhafaza etmektedir. Aydınlanmış gibi görünen kısmı, Ali Suavi'nin, saraya ne suretle gitmiş olduğu ve nasıl öldürülmüş bulunduğundan ibarettir.

Ali Suavi, İstanbul'da 1839'da doğmuş, Rüştiye'de okumuş, sonra öğretmenliğe başlamış. Bursa ve Filibe Rüştiye okullarında öğretmenlik yapmış, bu arada Sofya'da Ticaret Mahkemesi Reisliği ve Filibe'de tahrirat Müdürlüğü yapmıştır. Bu son memuriyetinden atıldıktan sonra Hicaz'a gitmiş 1867'de, Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa'nın teşebbüsü ile Avrupa'ya kaçmış, orada ilkin Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte Genç Osmanlılar Cemiyeti'nde çılışmış, sonra onlarla bozuşmuş, Fransa'nın Lyon şehrine giderek tek başına gazete ve mecmua çıkarmış ve kitaplar yazmıştır. Abdülhamid'in tahta çıkması üzerine, memlekete dönmesine müsaade edilmiş ve İngiliz Sait Paşa'nın tavsiyesi ve himayesi ile Abdülhamit II.'ye takdim edilmiştir. Abdülhamit II.'nin itimadını kazanarak bir aralık hususi müşaviri olmuş ve Galatasaray Lisesi'ne müdür tâyin edilmiş, fakat şimdiye kadar aydınlanmayan sebeplerden bu durum ve memuriyetini kısa zamanda kaybederek tekrar gazeteciliğe başlamıştır.

Zeki, dinamik ve son derece de ihtiraslı olan Ali Suavi, Arapça ve Farsça'dan başka, Fransızca ve İngilizce de öğrenmiştir. Avrupa'ya kaçmasından önce, Muhbir gazetesinde çıkan makalelerinde hürriyetçi ve Meşrutiyetçi fikirlerin savunuru olmuş Avrupa'da bir aralık, Bâbıâli'yi ve hilâfeti de tenkit etmeye başlamış, Türk dili ve tarihi üzerinde yazılarıyla Türkçülüğün ilk önderi gibi görünmüş, fakat Abdülhamit II.'nin tahta çıkmasından sonra, Osmanlı hanedanı lehine ve Meşrutiyet aleyhinde yazmaya başlamış, İstanbul'a dönünce de bu methiyelerine devam etmekten başka Mithat Paşa'ya karşı amansız bir mücadeleye girişmiştir.

Abdülhamit II. nezdindeki itibarını kaybetmesi, Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'nden atılması, Rus ordusunun Balkanları işgal ettikten sonra İstanbul önlerine kadar gelmesi İstanbul'un Rumeli göçmenleri ile dolması ve bütün bunlardan daha mühim olarak İngiliz siyasetinde, Ruslar aleyhine ve onlarla, ağır şartlara katlanarak barış yapmak isteyen Abdülhamid'e karşı halkta, sert bir tepki belirmesi, Ali Suavi'yi tekrar hürriyetçi ve Meşrutiyetçi fikirlerine dönmeye zorlayan sebepler olarak kabul edilebilir.

Ali Suavi, son derecede güzel bir İngiliz karısı ile evli idi, İngiliz siyasetine taraftar ve saray müşiri bulunan İngiliz Sait Paşa'nın da dostu idi. Kendisi de İngiliz dostu idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu güç durumdan, İngiliz yardımı ile kurtulabileceğine inanmakta idi. Fakat o, İngilizlerin Abdülhamit II.'ye itimat etmediklerini biliyordu. Bu sebeple Sultan Murat'tan faydalanmayı lüzumlu görüyordu.

...

Ali Suavi, 18 Mayıs 1878'de, yüz veya iki yüz kadar Rumeli muhaciri ile beraber ve silâh kullanmak suretiyle Çı-

"Bâbıâli Sarayının Yanışı (M.L.Frager'in krokisine göre M.Férat'nın çizimi)."

rağan Sarayı'na girmeye muvaffak olmuş, Murat V.'in dairesine gitmiş ve kendisini alıp götürmek istemiştir. Fakat bu arada yetişen Beşiktaş İnzibatı'nı sağlamaya memur Hasan Paşa tarafından sopa ile öldürülmüştür. Bu arada muhacirlerden de yirmi kişi kadar ölmüş, bir kısmı yakalanmış gerisi de kaçmaya muvaffak olmuştur. İlk anda bu olay Murat V.'i tahta çıkarmak suretinde gösterilmiş ise de sonradan çeşitli ihtimaller üzerinde durulmuştur.[2] Ciddî bir tetkike tâbi tutulmamış olan bu ihtimaller şu suretle sıralanabilir. Çırağan olayı, Abdülhamit II.'nin tertibi ile Sultan Murad'ın bir kargaşalık anında öldürülmesi maksadıyla yapılmıştır. İkinci ihtimal, Ali Suavi'nin, Murat V.'i tahta çıkarmak için bu işe girişmiş olduğu merkezindedir. Üçüncü ihtimal, Murad'ın saraydan alınarak Rodop'da Ruslara karşı mukavemet etmekte bulunan Türk kuvvetlerinin başına geçirilmesidir. Dördüncü ihtimal, en az akla yakın olanıdır. Namık Kemal tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre Ali Suavi, Rusların İstanbul'a girmelerini kolaylaştırmak için bu işi yapmıştır. Beşinci ihtimal Mahmut Celâleddin Paşa'nın kısaca temas ettiğidir ki, Sultan Murad'ın saraydan alınarak bir İngiliz gemisine götürülüp Londra'ya kaçırılmasından ibarettir.[3] Bütün bu ihtimaller tetkik konusu olmakla beraber, en akla yakın olanı bu sonuncusudur. Çünkü ancak bu suretledir ki Murat V., hasta olması halinde tedavisi mümkün olacak, sıhhatini kazanmış olmasının anlaşılması halinde ise Abdülhamit II.'nin padişahlığı meşru olmaktan çıkacaktı.

Çırağan olayı, Genç Osmanlılar adına yapılmış olmamakla beraber eskiden bu cemiyete mensup bulunmuş olan Ali Suavi tarafından yapılmıştır. Olayın kahramanı ve arkadaşları öldürüldüğü ve Suavi'nin evrakı karısı tarafından yakılmış olduğu için, Genç Osmanlıların evvelce savunmuş oldukları fikirlerin ne dereceye kadar Suavi üzerinde tesir etmiş olduğunu kestirmek mümkün değildir. Bununla beraber Çırağan olayının, Abdülhamit II.'nin şahsı ve istibdatçı idaresine karşı, büyük çapta vuku bulmuş ilk olay gibi kabul edilmesi gerekir.

1- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *"Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası"*, *Belleten*, sayı 29 (1944), s.71-118.

2- Mithat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi* (İstanbul, 1946), s.164.

3- Mahmut Celâdettin Paşa, *Mir'atı Hakikat*, c.III (İstanbul, 1327 [1911]), s.139.

Bâbıâli Yangını

'Bu olayların ertesinde korkunç (Yangın var) sesi sabahın üç sularında İstanbul sokaklarını çınlatıyordu. Yangın, merdivenleri, tavanları, kapıları, her şeyi ahşap olan Bâbıâli Sarayı'nda idi. Birkaç dakika içinde ateş, Sadaret dairesi ile diğer nezaret dairelerini öyle bir şiddetle sardı ki yardım imkânsızdı. Birkaç saat içinde bu görkemli bina bir kül yığınına dönüştü.

Şu ana kadar bu âfetin sebebi öğrenilmiş değildi. Fakat bazı kimselerin başını belâya sokabilecek evrakın yok edilip karışık hesapların bu şekilde ortadan kaldırılmak istenmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bu hesaplaşma tarzı, Bâbıâli yangınına da yakıştırılacak kadar, İstanbul'da sık rastlanan bir olaydır.'

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İHTARNAME-İ RESMÎ

☐ Mevadd-ı politikaya münhasır olan evrak-ı havadisin umûr-u diniyye ve mezhebiyye ve ruhaniyyeden bahsetmeleri matbuat kanunname-i hümâyunu ahkâmına münâfî [hükümlerine aykırı] bulunmasına mebnî bundan böyle edyân ve mezâhibe ve memalik-i şâhânede mütemekkin ahalî-yi gayrı müsellimenin usûl-i itikadâtı ile cemaat-ı gayrı müsellimenin umûr-u dîniyyesine ve mesâlih-i rûhâniyyelerinden münbais [rûhânî işlerden doğan] umûr-u dünyeviyyelerine dair hiçbir şey derc ve neşr olunmaması bilcümle evrak-ı havadis sahib-i imtiyazlarına ekîden [kesinlikle] tenbih ve ihtar olunur...
8 Mayıs 1885)
T 22 Recep Sene 302
/e 13 25 Nisan Sene 301

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Pazar günü Kâğıthane'ye gitmiş olan bir Musevî familyası kayığa binerken genç bir kız nasılsa ayağı kayıp düşmüş ve her ne kadar tahlîsine [kurtarılmasına] çalışılmış ise de kurtulamayıp nihayet cesed-i bîhayatını [cansız cesedini] çıkarmış oldukları (İstanbul) gazetesi yazıyor...
5 Mayıs 1885)

☐ Sulukule sakinlerinden ve Kıbtî taifesinden seksen yaşında Fethiye geçen Cuma gecesi çubuk içerken ateş elbisesine sirayetle yanıp müteessiren vefat ettiği...
(11 Mayıs 1885)
27-Nisan- Sene 301

☐ İzdivac için Patrikhane ve metropolidhânelerden verilen ruhsat-ı mezkûreleri üzerine on kuruşluk pul yapıştırılması hakkında Adliye ve Mezâhib Nezaret-i celilesi tarafından tezkere gönderilmiş ise de Patrikhane ve Metropolidhânelerin bu tezkerelerden yalnız on kuruş avâid [aidat] almakta idüğü beyânıyla tezâkir-i mezkûreye pul yapıştırılması kararının ta'dili Patrikhane tarafından temenni olunduğunu Rum gazeteleri yazmıştır...
(16 Mayıs 1885)

☐ Üsküdar'da polis müdürü saadetlû Ali Rıza Paşa hazretlerinin damadı beyin vekilharcı mîr-i mumâileyhin eşya ve evrâkını dolandırarak firar etmiş olduğu mesmû'dur... (16 Mayıs 1885)

☐ Ermeni milleti fukara kızlarına meccanen tedris-i fünûn ve maarif etmek üzere müteberân-ı nisvândan teşekkül eden (Arkanver) cemiyetine iâneten işbu mevsim-i bahârda bir bahçe ziyafeti itâ olunması mutasavverdir.

İşbu cemiyetin maksad-ı hayrı tariften müstağnî olduğundan umum erbâb-ı hamiyet tarafından şâyân-ı teşvik olduğunda şüphe yoktur.

(Arkanver) cemiyeti kızlar için müteaddid mektepler küşâdıyla neşr-i maarife hayli hizmet etmiştir.

Cemiyet-i mezkûrenin hasılatı erbâb-ı mürüvvetin iânâtından ibaret bulunduğundan meslek-i memdûhunda devamını temin için bu kere dahi i'tâ edeceği ziyafet biletlerinin mazhar-ı rağbet olması me'muldür [umulmaktadır].

Cemiyet-i mezkûrenin tertib-kerdesi [düzenlemesi] olan şenlikler fevkalâde mükemmel ve lâtif olduğundan teşrife rağbet buyuracak zevâtın mahzûz [memnun] ve vatanımızda terakkî-i maarife ve ebnâ-yı cinsimizden [çocuklarımızdan] bir hayli bî-vâyegânın [fakirlerin] ıslah-ı hallerine muâvenet etmiş olacaklardır...
(21 Mayıs 1885)

Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden

☐ Büyükçekmece'nin Çakmaklı karyesi kadınları dünkü gün kıra çıktıkları sırada Yücedar karyesinin muhtarı Halil ile refîki Mahmut üzerlerine teşhîr-i silâh edip [silâh çekip] ve Arnavutoğlu Süleyman Ağa'nın kızı Behice'yi cebren alıp Şehremini cihetinde Odabaşı Çarşısında Çekmeceli Rıza'nın hânesine getirdikleri kaza-i mezkûr kaymakamlığından bâtelgraf bildirilmesi üzerine taharriyat-ı lâzıme [gerekli araştırmalar] bi'l-icra mezbûre ile merkûm Halil mahall-i mezkûrede derdest olunmuş ve lede-l-isticvâb [sorgusu sırasında] merkûm Halil refiki olmadığı ve yolda mezbûrenin rızâsıyla bikrini [bekâretini] izale eylediğini ikrar ve mezbûre dahi anı tasdik eylemiş ise de

ahızda cebir cereyanına ve tecavüz vukûuna binâen tarafeynin kaza-i mezkûr müdde-i umumiliğine derdest-i irsal idüğü İstanbul Polis Müdiriyet-i behiyyesinden alınan jurnalden müstebân olmuştur.
(9 Mayıs 1885)
fî 25 Nisan Sene 301

☐ Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi şâkirdânından Hasan ve Mustafa ve İhsan nâm çocuklar geçen Cuma gecesi saat birde Dersaadet'e gelmek için Üsküdar araba vapuru iskelesinde kayığa binecekleri sırada görülüp, isticvâb olundukta evvelâ üç karındaş olduklarını İstanbul'da amcaları vefat etmekle oraya gideceklerini ve muahharen tahvil-i lisan ile mektepten kaçtıklarını ifade etmelerine ve üzerlerinde zuhur eden varakada bazı mahallerden ördek ve tavuk ve akçe ve kapı halkası muharrer olduğu gibi tahkikat-ı vâkıaya göre bunların birkaç mahalleden ördek ve tavuk alarak sattıkları anlaşılmasına binâen muamele-i lâzıme îfâsı hususunun polis meclisine havale kılındığı Üsküdar polis müdiriyet-i behiyyesinden alınan jurnallerden müstebâri olmuştur...
(11 Mayıs 1885)

TELGRAF HAVÂDİSİ

☐ Ankara vilâyetine dair aldığımız bazı garâib ahbar [garip haberler] câlib-i inzâr-ı dikkat ve ehemmiyet [dikkat ve önem bakışlarını çekici] olup haberlerin bir kısmı mahallî resmî gazetesinin cümle-i münderecât ve muhteviyâtı meyânında görülmüştür.

Ezcümle mezkûr gazetenin rivayetine göre Haymana kazası köylerine sâir kazalardan kışlattırılmak üzere getirilen davarların beherinden hükûmet-i mahalliyece "tırnak bastı" nâmıyla mukaddemâ yirmişer para resm istihsal edildiği gibi bu kere dahi yine resm-i mezkûrun ahz ü istîfasınâ [alınmasına] kalkışılmış ve rüsûmu muhaddese-i mezkûreyi [haber verilmiş olan adı geçen rüsumu] toplamaya memur olanlar merkez-i vilâyete celb olunmuştur.

Malûmat-ı muhassalaya [elde edilen malûmata] nazaran geçende bu yolda davar sahiplerinden altı bin beş yüz kuruş alınmış ve bunun gûyâ dört bin kuruşu kadarı vilâyet veznesine gönderilip küsuru dahi mahallince daire-i belediye ebniyesine [binalarına] sarf kılınmıştır.

Mebhûs-ün-anh [bahs olunan] gazete bu malûmatı verdikten sonra ahvâl-i garîbe-i vilâyeti musavver olmak üzere "vilâyetimizde öyle garip işler oluyor imiş ki insan duydukça dûçar-ı hayret olmamak kâbil değildir!" diyor...
(2 Mayıs 1885)

İLAN VE REKLÂMLAR

☐ Haydarpaşa'da vâkî Emperyal bahçesinde bugünkü Cuma gününden bed'an [başlamak üzere] haftada üç gün olmak üzere Cuma ve Cumartesi ve Pazar günleri sâzende-i meşhur Civanî'nin saz takımı icrâ-yı âheng eyleyecektir.

Rûz-i Hızır Nisanın yirmi üçüncü Salı günü olmakla yevm-i mezkûrda dahi bilhassa icrâ-yı terennümât olunacaktır...
(1 Mayıs 1885)

☐ Çengel karyesinde Taşocakları nâm mahalde Yağcı merhum Raşit efendinin otuz atîk dönüm miktar ve on yedi cedid dönüm miktar bağı satılık olduğundan istek eden zevât Hasırcılar Caddesinde 87 numaralı Yağcı Mustafa efendiye müracaat eylemeleri... (4 Mayıs 1885)

ÇARŞU-YU OSMANÎ
İstanbul'daki Camide Numara: 20 ve 21

☐ Zikr olunan mağazada her cins halılar ve perdeler ve kreton ve metampol bezleri ve karyola örtüleri ve daha sâir mensûcât ile ve mamûlat ile beraber her nev ince muşammalar [muşambalar] ve bâhusus İngiltere'nin en meşhur fabrikalarından celb olunup nefaset ve metânetce emsâline her vechile fâik [benzerlerinden her yönüyle üstün] bulunan flörklot ve linolyum zemin muşammaları [mantarlı yer muşambaları] füruht olunacağını [satılacağını] muhterem müşterilerimize ve sâir zevât-ı kirama ilân ile kesb-i fahr eyleriz. Fiyatlar hakikaten ehvendir. Siparişler derhal icra olunur.

N.Vd. Yanakopulo... (6 Mayıs 1885)

☐ Çocukların aşı mevsimi hulûl ettiğinden [geldiğinden] aşıcılık fenninde şöhret ve maharet-i kâmilesi bulunan bir zat şehr-i Marttan itibaren beher gün sabahları saat üçten sekize kadar Sultan Mahmut türbesi civarında Sultan Ahmet'e gidecek caddede Kıraathane-i Osmânî karşısındaki 131 numaralı Karnik Cırcıryan Eczahanesinde bulunacak ve istek eden zevâtın hânelerine celb olunursa da gidecek ve aşılanmak üzere eczahaneye getirilecek çocuktan on beş kuruş ücret alınacak ve taze aşı kalemi dahi füruht olunacak ve aşı olan çocuk tutmayacak olursa alınan ücret geriye iâde kılınacağını hidemât-ı hayriyyede bulunmakla müftehir [hayır hizmetlerinde bulunmakla övünen] olan eczacı Karnik Cırcıryan ilân eder... (7 Mayıs 1885)

TEŞEKKÜR

☐ Bayazıd'da Çadırcılar kapısında Sahrınclı [Sarnıçlı] Handa mukim ve beyn ennâs ma'rûf Sünnetci Halepli Hacı Mehmet efendinin mahdûmu Mahmut efendiye odalarında müracaat olundukta heman birkaç zevât nezdinde emr-i hitânımı [sünnetimi] icra edip bir damla kan akmaksızın ve ertesi günü dahi işimle devam eyledim ve bu bâbta efendi mumâileyhin hüner-i maharetini müteşekkiren tasdik ederim... (10 Mayıs 1885)

Eskişehirli on yedi yaşında
Es-Seyyid Mehmed Hurşit

MUKTEBESAT

☐ Bağdat'ta mukîm Hintlilerden biri kerimesinin kaynpederini telef edip, katil ve maktul İngiliz teb'asından oldukları cihetle muhakeme-i keyfiyyet etmek üzere İngiltere'nin Dersaadet konsoloshanesi hâkimlerinden Mösyö (Tarn) Bağdat'a iz'âm ve avdete değin vazifesini îfâ etmek üzere (Port Sait) Konsolosu Mösyö (Polfre Borel)in Dersaadet'e celb olunmuş olduğu (Monitör)de okunmuştur...
(1 Mayıs 1885)

☐ Ankara dahilinde Haymana kazasının kaymakamlık merkezi olan Yaban Hamamında Nisanın on beşinci Pazar günü sabahleyin saat on biri çâryek [çeyrek] geçerek şiddetlice ve Nisanın ondokuzuncu Cuma gecesi saat yarımda bir ve saat üçü on dakika geçerek bir iki defa hafifçe hareket-i arz vukû bulmuş ise de leh'ülhamd ve'l-minhu nüfus ve ebniyece bir gûne zarar ve hasarı mûcib olmamıştır...
(15 Mayıs 1885)

☐ Geçende Ankara vilâyeti gazetesinden naklen vilâyet-i mezkûreye dâir bazı garâbi-i ahval haber vermiş idik.

Bu kere yine mezkûr gazetede okunduğuna nazaran arazi umûr ve muâmelâtı ekser kazalarda bir hâl-i tezebzüb ve teşvişde [karışıklıkta] olup ezcümle Ayaş kazası dahilinde bu hal her yerden ziyade mevcut bulunmuştur.

Ahalinin emlâk ve araziye suret-i tasarruflarını temin için verilen senedâtın yolsuzluğa uğraması hazine-i devletin hukuku sarîhası olan harc ve resmin suret-i teslim ve i'tâsında sûistimale dûçâr olmasına sebebiyet verilmekte imiş... (15 Mayıs 1885)

☐ Trabzon'a tâbî Sürmene kazasının (Horgan) kasabası hânedânından Hacıbeyzâde Ömer Ağa geçen şehr-i Nisanın yirmi beşinci günü daire-yi hükûmete gelerek bir rûyâ gördüğünden bahisle tahtı tasarrufunda bulunan kasaba-i mezkûrede kâin on üç odalı bir bab hâneyi gayr ez-dekâkin [dükkânlardan başka] mekteb-i rüşdî nâmına olarak Maarife terk ve hîbe ettiğini ifade ve inbâ [haber vermiş] ve ol bâbda yazmış olduğu vasiyetnâmeyi kâimmakam-ı kazâya irâe ve i'tâ eylediği ve Cuma gecesi saat yarım raddelerinde oradan hanesine gitmek üzere hükûmet konağı önünde vâkî Zeytinburnu nâm mevkîden kayığa rakib olacağı esnada fücceten vefat edip ertesi günü ba'd elkeşf defn ettirildiği kaza-i mezkûr kaymakamlığından merkez mutasarrıflığına gelen mektup meâlinden anlaşıldığı Trabzon gazetesinde görülmüştür...
(26 Mayıs 1885)

Mehmet Akif'in Bilinmeyen Bazı Mektupları

SAMİ ÖNAL

1908'de ilân edilen İkinci Meşrutiyet ve yürürlüğe giren anayasa ülkemizde tam bir özgürlük havası estirmişti. II. Abdülhamit'in otuz üç yıllık baskılı yönetiminden kurtulan aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği üzerine tartışmaya ve birtakım siyasal görüşler etrafında kümelenmeye başlamışlardı. Bu görüşlerin odak noktasını kuşkusuz ki ulusçuluk akımı oluşturuyordu.

Ulusçuluk akımı önceleri azınlıklar arasında yayılmış, Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra da Türk aydınlarınca benimsenmişti. Azınlıklarla Türk aydınlarının ulusçuluk anlayışları birbirinden çok farklı idi. Azınlıklar ulusçuluğu imparatorluktan kopup bağımsız devlet kurma yolunda atılmış bir adım sayıyorlar. Türk aydınları da devletin bölünüp parçalanmasını engelleyici bir unsur olarak düşünüyorlardı. Ne var ki azınlıklarca kısa sürede somut bir biçimde değerlendirilen bu akım, Türk aydınlarınca bir kavram kargaşasına dönüştürülmüştü. Bazı aydınlarımız ulusçuluk diye Osmanlıcılığa, bazıları Türkçülüğe, bazıları da İslâmcılığa sarılınışlardı.

İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif, İslâmcılık görüşünü benimsemişti. Daha önceleri Şeyh Cemaleddin-i Efgani ve Mısırlı Muhammed Abduh gibi İslâm düşünürlerince geliştirilen bu görüş, Türk aydınları arasındaki en önemli temsilcisini -özellikle 1911'den sonra- Mehmet Akif'in kişiliğinde bulur. Akif'in İslâmcılık görüşünü benimsemesinde Mısırlı Muhammed Abduh'un olduğu kadar yetiştiği çevrenin de büyük etkisi vardır. O, Birinci Dünya Savaşı ile Türk Kurtuluş Savaşı'nı coşku ile karşılamıştı. Savaş yıllarında yaptığı yayınlar, camilerde verdiği vaazlar ve düzenlediği gezilerle halkı aydınlatmaya çalışması İslâm birliği ülküsünün gerçekleşeceğine olan inancı yüzündendir. Fakat gelişen olaylar, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın yitirilmesi ve Müslüman Arapların Türkleri arkadan hançerlemeleri Akif'in bu konudaki umutlarını suya düşürmüştür.

Türk Kurtuluş Savaşı'nı İslâm birliği ülküsünün gerçekleşmesi yolunda atılmış bir adım olarak benimseyip destekleyen Akif'in zaferden sonraki düşkırıklığı daha da büyümüştür. Çünkü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti çağa ayak uydurmak, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda ilerleyebilmek için bazı atılımlar yapmak zorunda idi. Atatürk, başlattığı devrimlerle Türk ulusunun bu gereksinimlerini karşılamayı amaç edinmişti.

Ne var ki, bu devrimler -Akif'e göre- İslâmcılık görüşüne ters düşen yönlerle doluydu. Onun da bunları kolay kolay benimsemesi düşünülemezdi.

Bu yüzden Akif önce Ankara'yı (1923), sonra da (1925) Türkiye'yi terketti. Abbas Halim Paşa'nın çağrısına uyarak Mısır'a gidip oraya yerleşti.

Aşağıda yayınladığımız mektuplar, Mehmet Akif'in eski *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergisi sabihi Eşref Edib'e Mısır'dan yazdığı mektuplardan bazılarıdır. Bu mektupları 1984 yazında Eşref Edib'in mirasçılarından satın aldığım kitaplar arasında, sarı bir zarf içerisinde bulduğum zaman çok sevindim. Çünkü edebiyat tarihimizin ünlü kişilerine ait birçok belgenin bulunduğu özel arşivim, Akif gibi değerli bir şair ve inanç adamının el yazısı ile yazılmış yedi belge daha kazanıyordu.

Önümüzdeki yıl (1986) Mehmet Akif'in 50. ölüm yıldönümü. Yıldönümü dolayısıyla Akif'le ilgili yazılar yazılacak, törenler yapılacak. İstedim ki, bendeki yedi mektup da gün ışığına çıksın, Akif üzerine çalışacak araştırmacılara kaynaklık etsin. Bu nedenle mektupları özgün dil ve biçimleriyle yeni yazıya çevirdim. Mektuplar kendi alanında bir boşluk doldurur, konu ile ilgilenenlere yararlı olursa kendimi mutlu sayacağım.

1

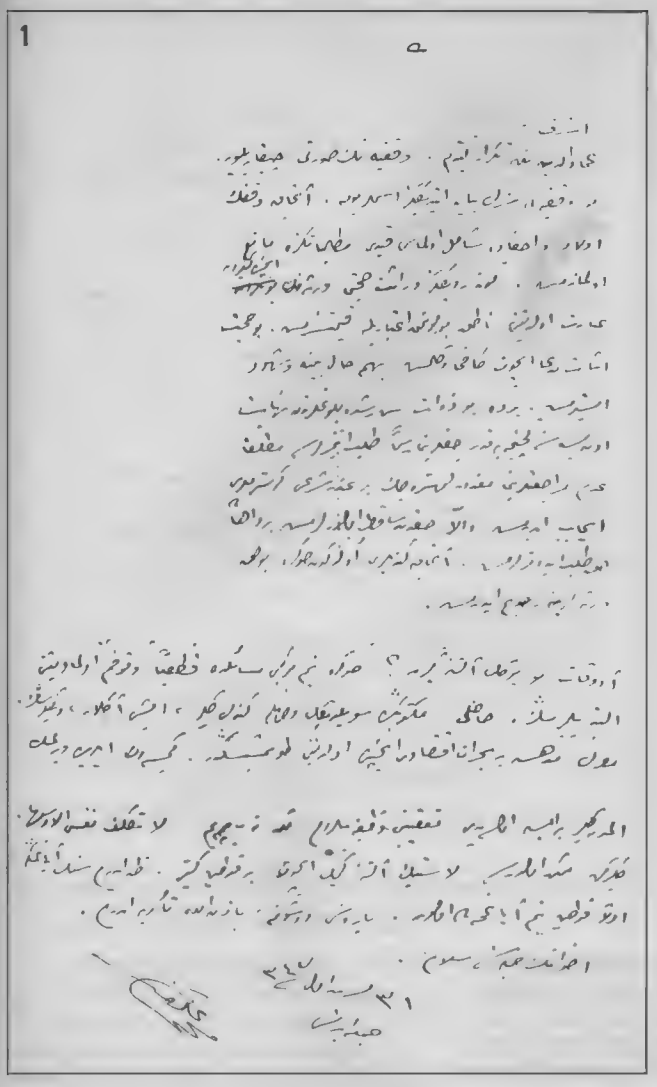

bu işlerden çekil. İşin takibe değer olup olmadığını da ancak gelir biraz takip edersen anlayabilirsin. İşte bu kadar! Açıkca şunu gör, bunu takip et gibi emirlerini nâhak yere israf edip durma. Ben onları dinleyebilecek halde değilim haberin olsun! Elimden gelir bir iş olsaydı. Takibini vazife bilirim.

Gelirken mümkün olursa lâstik altına giymek için bir fotin getir. Zannederim senin ayağına olan fotin benim ayağıma da olur. Parasını düşünme. Bâiznullah tediye ederim.

Ahfadının cümlesine selâm.

31 Teşrinievvel 347 (1931) Cumartesi
Mehmet Akif

2 Eşref,

Mektuplarının ikisi de geldi. İmadeddin Bey'e gittim. Mahkeme-i şer'iyye avukatını arattık, bulamadık. Ben evrakı ona verdim. Bugün yarın avukatla görüşecek, Pazar günü ben kendisini görüp malûmat alacağım. Vakfiyelerin sureti görülmedikçe bu işin yürüyüp yürüyemeyeceği hakkında fikir verilemezmiş.

Tabiî alacağım cevabı yazarım. Molla külliyen iyileşti mi? Eş dost ne âlemdeler? Rıza ne yapıyor? Bizim Suad'ın Milâs'a gidip gitmediği hakkında Rıza'dan malûmat alarak bana bildir olmaz mı? Allahaısmarladık.

23 Teşrinievvel 347 (1931) Cuma
Mehmet Akif

3 Eşref,

Hayli uğraştıktan sonra bir avukat bulduk. Esasen bu işlere âşinalığı varmış. İmadeddin Bey'in suretini çıkarttığı vakfiyeyi aldı. Mütalâa edecek, sonra kendi mütalâasını söyleyecek. Ve takibi lâzım gelen yolu gösterecek. Bugün İmadeddin Bey'e uğradım. Henüz avukattan haber yok. Hafta içinde tekrar uğrayacağım. Neticeyi tabiî yazarım.

Vereseye karşı mahcup olmuşsun! Mahcubiyet senin o kadar sarih bir hakkındır ki dünyada ondan daha itiraz götürmez bir hak olamaz. Elinde avucunda beş paran yok. Ellerinde avuçlarında beş paraları olmayan bir cemaatin asırlardan beri aranmamış hakkını aramaya kalkışıyor, sonra da bu işe benim gibi kendi işini görmekten âciz bir adamı tevkil ediyorsun. Bana bir kere sordun mu ki? Şuna buna hasbinallah iş gördürmek zamanı çoktan geçmiştir. Senin bundan haberin yok mu? Hele Mısır'ın hal-i hâzırası cidden pek acıklı. Herkes kendi gailesiyle meşgul. Sen hâlâ şuna selâm göndermek, ötekine berikine derdini dökmekle bir iş görüleceğine kail bulunuyor musun? Bah-

1 Eşref,

İmadeddin Bey'e tekrar gittim. Vakfiyenin sureti çıkarılıyor. Bu vakfiyede sizin beyan ettiğiniz isimler yok. Ancak vakfın evlâd ve ahfada şâmil olması kaydı metalibatınıza mani olmazmış. Gönderdiğiniz veraset hücceti veresenin içindekilerden ibaret olduğunu natık bulunmak itibarıyla kıymetsizmiş. Bu hüccet isbat-ı müddet için kâfi değilmiş. Behemehal bünye ve şuhûdi istermiş. Bir de bu zevat sinn-i rüşde büluğlarından nihayet on beş sene geçinceye kadar haklarını resmen talep etmezlerse mutlaka adem-i müracaatlarını mağdur gösterecek bir özür-i şer'i göstermeleri icab edermiş. Ve illâ haktan sâkıt olurlarmış. Bir daha da hak talep edemezlermiş. Ancak kendileri öldükten sonra bu hak vereselerine rücû edermiş.

Eşref, başıma dolamak istediğin işi başarmak için her şeyden evvel nakit, vakit, vukuf lâzım. Ben refikamın senelerden beri devam eden hastalığı, memleketin de pahalılığı dolayısıyla fevkalade müzayaka çekiyorum. Çok zamanlar Heluan'dan Mısır'a inmek için yol parası bulmak müşkülâtına uğruyorum. Meselâ bir suret çıkarmak icab etti. Bunun için bir harç alınırmış. İmadeddin Bey'le birbirimizin yüzüne bakıştık durduk. Avukatla görüştük. Senin sorduğun suallere cevap vermek için bir-iki ay uğraşmak lâzım geldiğini söyledi. Pir aşkına hangi avukat bu yükün altına girer? Sonra benim bu gibi mesâilde katiyyen vukufum olmadığını elbette bilirsin. Hasılı mektubunda söylediğin vechile kendin gelir, işi anlar, dinlersin. Mısır'ın müthiş bir buhran-ı iktisadî içinde olduğunu duymuşsundur. Kimseden ileride verilmek üzere bir lira almak imkânı yok. Hilmi Bey'i senelerden beri görmedim. Ancak burada olduğunu kendisini tanıyanlardan Dağistanlı bir zat arasıra bana söylüyor. Gelirsen beraber evine gideriz. Belki paşa hazretlerinin ve aralarındaki mahkeme-i şeriyye muhamını da istilzam kabil olur. Ancak bir şeyleri sen söyleyebilirsin. Benim senin hesabına ileri atılmaklığım hiç caiz olmaz. Anladın mı? Beni tevkil etmekle hiçbir iş gördüğüne kail olma. Ne yap yap kendin gel, yahut

settiğim avukatı da paşa hazretlerine arz ederek elde ettim. Lâkin ben her zaman böyle maruzat ile adamcağızı rahatsız edemem. Onun da kendine göre birçok derdi var. Zaten her zaman kendisiyle buluşmak benim için kabil olmuyor. Biliyorsun ki ahval-i sıhhiyesi buna müsaid değil. Her ne ise bakalım avukat ne söyleyecek. Aldığım malûmatı yazarım. Kulağına küpe olsun. Bir daha böyle el..... ile gerdeğe girmeye kalkışma! Sonu rezalette karar kılar.

Kur'an tercümesinin Hamdi Efendi Hoca'ya devri için nasıl bir kâğıda yazmak lâzımsa yazın da suretini bana gönderin imza edeyim. Nereden tastik ettirilecek ise ettireyim diye evvelce yazmıştım. Sen hiç aldırmadın. Şimdi yine ondan bahsediyorsun. Bu işi ihmal etme. Sonra çok müşkül vaziyette kalırız. Ömer Rıza Bey oğlumuza Mısır'da kendisinin bir kayın babası olduğunu ve henüz rahmet-i hakka intikal edemediğini anlatabilirsen çok büyük bir iş görürsün.

Nadim Bey'e, Hamdi Efendi hocamıza, diğer bütün ihvana selâm ederim.

5 Kânunuevel 347 (1931)
Mehmet Akif

Eşref,

Tam üç defadır gidiyorum, İmadeddin Bey'i bulamıyorum. Hasta imiş. Kendisini görebilsem, hiç olmazsa vakfiyeyi mütalâa eden muhaminin o bâbdaki reyini öğreneceğim. Hoş bu öğrenişten bir netice hasıl olacak değil ya! Ben ancak vicdanının üzerine çöken bir yükten kurtulmak için uğraşıyorum. Zaten zulmetler içinde bunalan ruhumu bir zamandan beri öyle azaba koştun ki tasvir edemem. Alık dostun ne yaman bir felâket olduğunu âhir ömrümde bir daha öğrenmiş oldum!

Rıza Bey, Fethullah'a yazmış. Ne çıkar? Fethullah maişet arkasında koşmadan göz açamıyor ki bir de senin işinle meşgul olabilsin.

İmadeddin Bey'in dairesi ile benim oturduğum evin arasında 35 kilometre mesafe var. Tabiî her zaman gitmek kabil değil. Sonra muayyen saatler haricinde gidilse bile kendisini görmenin imkânı olamaz. Bir de adamcağız meşgul. Hepsinden sonra da aramızdaki münasebetin resmiyet derecesinden pek ileri olmaması elimi kolumu bağlıyor. Sana onun adresini vereyim. doğrudan doğruya müracaat et. Yalnız mektuplarını okunacak surette yaz. Not tutar gibi yazarsan tabiî ne okuyabilir, ne de anlayabilir (Sahib-ül saadet İmadeddin Bey. Meydan-ı Süleyman Paşa Şekka 6 Haret es Saidi... MISIR) Bu adresle doğrudan doğruya kendisine yazarsın. Artık beni aradan çıkar.

Fuat Şemsi'yi görürsen selâm söyle. Mısır'a gelmek için emre muntazır olduğunu bilmünasebe paşa hazretlerine söylemiştim. "Bizden davet beklemesin, oradaki işlerine göre hangi zaman daha münasip ise o zaman gelsin" dediler. Bunu tebliğe beni memur ettiler. Binaenaleyh cancağızı ne zaman isterse o zaman gelsin. Naim Beyefendiye, Ömer Rıza Bey'e diğer ihvana selâmımı söylersin olmaz mı?

9 Şaban 1350/19 Kânunuevvel 1931
Cumartesi
Mehmet Akif

Eşref,

Mektubunu alır almaz İmadeddin Bey'i gördüm. Senden mektup alıp cevabını verdiğini hiç hatırlayamadı. Sorduğum hasılat miktarı için de evkafa adam gönderdi. Tabiî aldığı malûmatı sana bildirecektir. Ferid Bey'in tekaüde sevk edileceğini söylüyorsun.* Sana çok canım sıkıldı. Burada Darülfunun'da onun için bir kürsü olsa hiç durmaz teşebbüs ederdim. Ne ki maalesef yok.

Hâfız Ali Efendi'den mektup aldım. O hesapça İzmir'den İstanbul'a gelmiş olacak. Birkaç gün sonra da bu tarafa gelecek. Kendisiyle bana iki takım Safahat yollarsan çok makbule geçer. Evvelce gönderdiğin kitaplara, bilhassa Hacı Baba'nın sana hediye ettiği İlm-ün Nefs tecrümesine son derecede sevindim.

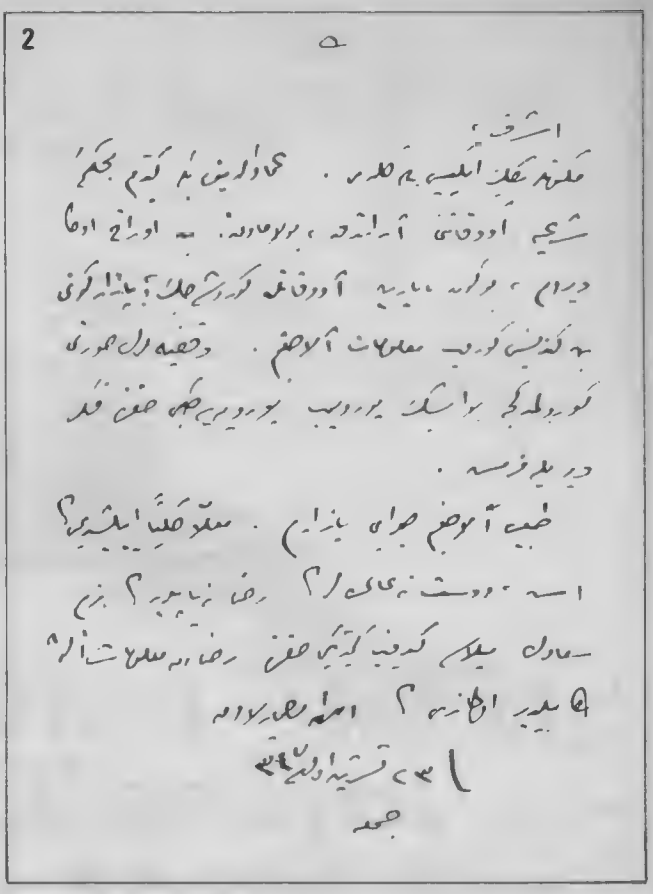
2

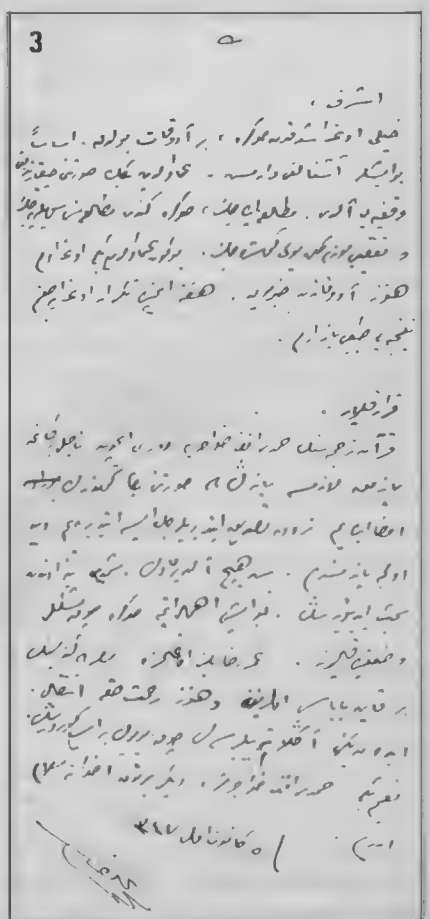
3

4

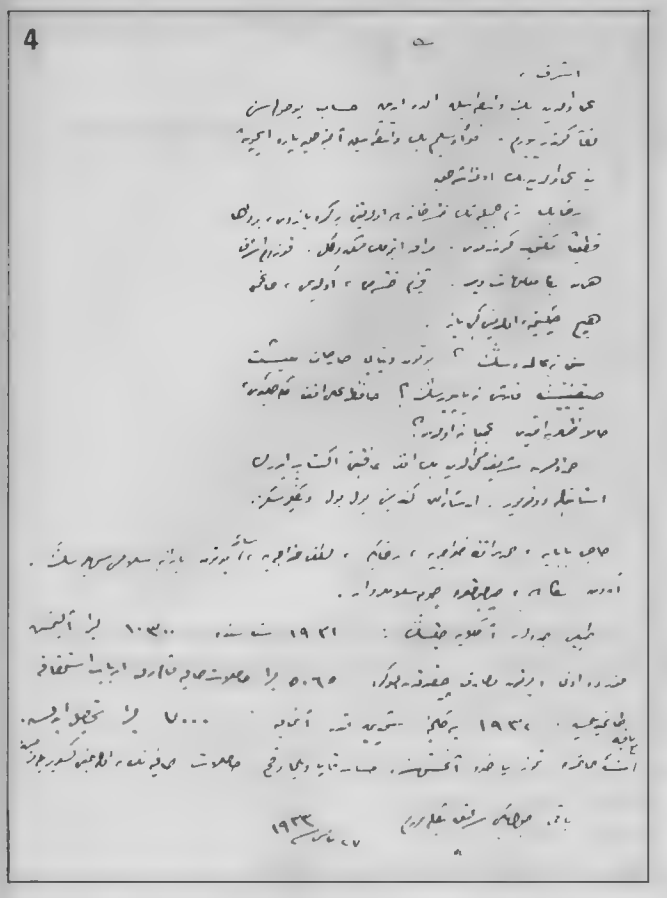

Ömer Rıza Bey evvelki hafta Cemile'nin hastanede olduğunu yazdı, sonra da bir şey yazmadı. Halbuki her hafta hastanın etvâr-ı sıhhiyesine dair malûmat vereceğini vaad etmişti. Kuzum bizi meraktan kurtarın. Zavallı Rıza'ya çok acıyorum. Zaten geçinmekten âcizdi, şimdi de hergün iki buçuk lira hastahane masrafı çıktı. Benim için kendisine muavenet imkânı olsa hiç durmayacağım. Amma kendim de borç içindeyim. Bir taraftan istikraz imkânı da yok ki alayım da göndereyim. Allah âcizlerin muini olsun.

Hatıra gelmişken söyleyeyim: "Asr-ı Saadet"in İngilizce tercümesinden burda birine bahs ettim. Bunun Amerika'da bastırılabileceğini söyledi. Yalnız bir kere okumak istedi. Söyleyen zat Amerika'da çok yerler tanımış, İngilizcesi, Fransızcası gayet kuvvetli. Asaf Bey orada ise meseleyi kendisine açın. Bakalım ne diyor.

Hacı Baba'ya, Hamdi Efendi Hocamıza, görürsen Paşa Hazretlerine, Fuad Şemsi Bey'e, Midhat Cemal Bey'e... selâmlarımı söylersin. Muzaffer Hoca'ya keza. Evden çocuklara çok selâm ediyorlar. Bâki cümlenizi sıyanet-i Hudaya emanet ederim Eşref.

6 Mayıs 1933
Mehmet Akif

Kuzum Eşref, Vecihüddin'in pederi Şeyh Ömer Efendi merhumun tarih-i vefatını sağlam bir surette öğren de bana bildir. Burada merhumun gayet aziz bir dostu, gayet vefalı bir müridi var. O istiyor. İhmal etme.

Bir de Midhat Cemal'in bana bir baston borcu vardır. Haber gönder, hemen alıp sana yollasın. Sen de Ömer Efendi'ye tevdian bana gönderirsin olmaz mı?

4 Eşref,

İmadeddin Bey vasıtasıyla elde edilen hesap pusulasını leffen gönderiyorum. Fuad Selim Bey vasıtasıyla alınacak para için de yine İmadeddin Bey uğraşacak.

Rıza Bey bizim Cemile'nin hastahanede olduğunu bir kere yazdı. Bir daha katiyyen mektup göndermedi. Merak etmemek mümkün değil. Kuzum Eşref hemen bana malûmat ver. Kızım hasta mı, öldü mü, sağ mı hiç çekinme, olduğu gibi yaz.

Sen ne âlemdesin? Bütün dünyayı sarsan maişet sıkıntısına karşı ne yapıyorsun? Hafız Ali Efendi gelecekti, hâlâ zuhur etmedi. Acaba ne oldu?

Hamdolsun Şerif Muhittin Beyefendi afiyetini iktisab ederek İstanbul'a dönüyor. İnşallah kendisini bol bol dinlersiniz.

Hacı Baba'ya, Hamdi Efendi Hoca'ya, Rıza Bey'e, Lütfü Hoca'ya, sair bütün yârâna selâmımı söyleyesin. Evden sana da, çocuklara da çok selâmlar var. Tabiî cetvelden anlayacaksın: 1931 senesinde 10300 lira alınmış. Yüzde onu ve bütün masraf çıktıktan sonra 5065 lira hasılat-ı safiyye kalarak erbab-ı istihkaka dağıtılmış. 1932'ye gelince; şimdiye kadar ancak 8000 lira tahsil edilmiş. Mamafih sene-i hazira Temmuz yahut Ağustosunda hesap kapatılmadıkça hasılat-ı safiyenin ne olacağı görülemezmiş.

Bâki cevabını süratle bekliyorum.

28 Mayıs 1933
Mehmet Akif

Eşref,

Hafız Ali Efendi kardeşimiz geldi, mektubunuzu getirdi. Bir hafta kadar Heluan'da kaldı, sonra İskenderiye'ye gitti. Kitaplara çok memnun oldum. Midhat Cemal'in gönderdiği sopa sefalet nûmunesi! Onun yerine bir şiirini göndereydi belki daha isabet ederdi. Kendisine böylece söyle.

İmadeddin Bey'e bütün söylediklerini bildirdim. Defterine yazdı. Yalnız bıraktığın paranın tamamıyla dava vekiline tevdi edildiğini söyledi. Sen doğrudan doğruya kendisiyle muhabere et.

Şerif Muhittin Bey'e tevdian yolladığım mektubu almış olacaksın. Geçen sefer bizim Ömer Rıza kendisiyle görüşmemiş. Bu sefer görüşsün. Cemile'ye dair sonradan bir haber almadım. Acaba nasıl oldu? Midhat Cemal vaad ettiği muaveneti edâ edebildi mi? Rıza'nın hali beni pek müteessir ediyor. Hiç yardım edemediğimden dolayı büsbütün üzülüyorum. Mahallât içinde imkân araştırmaktan yorgun düşüyorum. Halim Beyefendi ile sık sık görüşüyor musunuz? Sen galiba bu sene Feneryolu'nda oturuyormuşsun. Paşa Hazretleri henüz Heybeliada'da mı bulunuyorlar, yoksa Yakacık'a çekildiler mi? Ferit Bey hakkında verdiğin son malûmata memnun oldum. İnşallah tahakkuk eder de biraz olsun refah yüzü görür.

Hacı Baba'ya, Hamdi Efendi Hoca'ya arz-ı iştiyak ederim. Mehmet Fevzi'nin işi biraz iyi imiş, Hafız Ali Efendi'den işittim. Senin de oradaki dava şimdilik güzel gidiyormuş. Allah versin de böylece gitsin. Benim bu günlerde ruhum kabz-ı küllî içinde. Ne yazı yazmak, ne bir şey okumak istemiyorum. Allah encamını hayr eyleye. Paşa Hazretlerine, Halim Beyefendi'ye, görürsen Şerif Muhittin Beyefendi'ye ta'zimlerimi arz edersin. Evden sana da, Nacile Hanım'a da çok selâmlar var. Çocuklara kezalik. Lütfü Hoca'ya selâm ederim. Melfûf mektubu Rıza'ya veriver. Bâki Allah'a emanet olunuz.

20 Haziran 1933
Mehmet Akif

**Ferid Kam, gerçekten de, 1933 Darülfunun tasfiyesinde işten çıkarılanlar arasındaydı.*

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

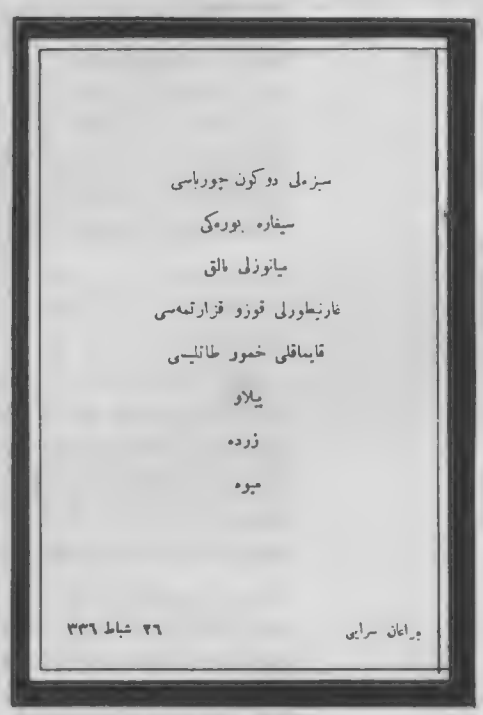

سبزه‌لی دوکون چورباسی
سیغاره بوره‌کی
میانوزلی مالق
غارنیطورلی قوزو قزارتمه‌سی
قایماقلی خمور طاتلیسی
پیلاو
زرده
میوه

پادشاهان سرایی ۲۶ شباط ۳۳۶

26 Şubat 1920'de Çırağan Sarayı'nda Şehzade Osman Fuad'ın düğününde yenilen yemekler:

Sebzeli düğün çorbası
Sigara böreği
Mayonezli balık
Garnitürlü kuzu kızartması
Kaymaklı hamur tatlısı
Pilav, Zerde, Meyve

2. KİTAP SERGİSİ '85

10-19 MAYIS 1985
ANKARA

• PANEL • YARIŞMA • YAZARLARLA SÖYLEŞİLER

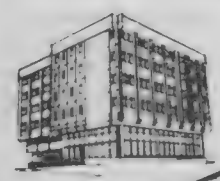

UFD TANITMA ve TİCARET MERKEZİ
SERGİ SALONLARI

SERGİYE KATILMA İÇİN BAŞVURU

UFD
ULUSLARARASI FUAR DEKORASYONU ve TİCARET A.Ş.
CINNAH CAD. GÖREME SOK. 8/11 , KAVAKLIDERE-ANKARA TEL.:(941) 269956

Bizanslı seyyar satıcı. 11. yy. Bizans'ta günlük yaşamla ilgili yazmadan.

BİZANS İMPARATORİÇELERİ-VII

Theophano

AHMED REFİK [ALTINAY]

Bizans imparatoriçeleri arasında Theophano da Theodora derecesinde şöhret kazanmıştı. Theophano, fevk attabîiyye [doğaüstü] güzelliği ile üç imparatorun kalbini teshîr etmiş [büyülemiş], yaşadığı fuhş-âlûd [iffetsiz] hayat ile Theodora'ya cidden rekabet eylemişti.

Theophano, Yedinci Konstantinos'un oğlu, genç Romanos'la izdivaç etmişti (1956). Gayet eski ve asil bir familyaya mensub olduğu cihetle imparator ile zevcesi oğullarına böyle bir müstesna kadın buldukları için pek ziyade memnun olmuşlardı. Fakat Bizans müverrihlerinin rivayetine göre Theophano bir meyhaneci kızı idi. Asıl ismi Anastase olduğu halde izdivacından sonra daha tanınan bir isimle, Theophano tesmiye edilmişti. Theophano harikulâde cazibe-dâr [çekici], parlak bir hüsne [güzelliğe] malikti. Zarafet-i endâmı, tavır ve edâsıyla bütün kadınlara fâikti [üstündü]. Theophano bu müstesna güzelliği ile Romanos'u teshir eylemişti. Esasen Romanos da gayet yakışıklı, iri yarı, geniş omuzlu, sevimli simaya malik bir gençti. Sözlerinde bir cazibe, bir zerafet hissolunurdu. Ava ve spora son derece meraklı idi. Arkadaşlarının fena sözleriyle âmil olduğu [hareket ettiği] için babasının gayret ve fedakârîsini daima akîm bırakırdı. Babası gayet dindar, merasime son derece riâyetkâr idi. Ekseriya oğluna nasihat verdiği zaman: "İşte bu sözlerime riayet edersen Roma İmparatorluğu'nu hüsn-i suretle idare edersin!" derdi. Hatta oğlunun tahsil ve terbiyesini ikmal için (İmparatorluğun İdaresi) nâmıyla bir de eser vücuda getirmişti.

O sırada Romanos henüz sekiz yaşında bulunduğu için babasının vesâyâsına [öğütlerine] hiç ehemmiyet vermemişti.

Romanos, Theophano ile evlendikten sonra bir oğlu, ikinci Vasil [Basileios] dünyaya gelmişti. Theophano çocuğu doğurduktan sonra sarayda bir kat daha sahib-i nüfuz olmuş, Yedinci Konstantinos'un vefatı üzerine kocası İkinci Romanos'la Bizans tahtına cülûs etmişti. O zaman Theophano on sekiz, imparator yirmi bir yaşlarında idi.

Theophano vechen gayet zarif ol-

makla beraber ahlâken son derece zayıf idi. Hüsnü gönüller teshir edecek derecede idi. Fakat tab'en dûçâr-ı fesâd [yaradılıştan komploya düşkün] olmuştu. Hatta Bizans tahtına bir an evvel cülûs etmek için kocasıyla birlik olarak imparatoru zehirlemeye kadar cesaret göstermişti. Theophano insan zehirlemekte o derece ileriye gitmişti ki, kendi evlâtlarını bile zehirlemekten geri durmamıştı.

Theophano Bizans tahtına cülûs ettiği zaman, İkinci Romanos'un efkârı üzerine büyük bir nüfuz icra ediyordu. Bu nüfuza hiç kimsenin iştirak etmesine razı olmadığı için idare-i sâbıkadan kalan bütün rical-i hükûmeti değiştirmişti. Fakat en ziyade ehemmiyet verdiği şey, saraydan kayınvalidesi Elena ile beş görümcesini çıkartmak olmuştu.

Theophano'nun görümceleri gayet zarif, babalarından gayet iyi terbiye görmüş kızlardı. Hatta babalarının zamanında siyasî işlere bile karıştıkları olmuştu. İçlerinden Agathe, babasına kâtiplik bile ifâ etmişti. Theophano bu kızları bir türlü çekememiş, yalvarmalarına, yakarmalarına, gözyaşlarına katiyyen ehemmiyet vermeyerek hepsini bir manastıra kapatmıştı. Yalnız kayınvalidesinin sarayda kalmasına müsaade etmiş, o da birkaç ay sonra kahrından vefat etmişti. Görümceleri ise manastırın karanlık köşelerinde saçlarının tutam tutam kesildiğini görmüşler, o dakikadan itibaren onlar da mânen öldüklerine kâil olmuşlardı. Theophano bütün bu zulümlerini muzafferiyet addeylemişti.

İmparator Romanos ansızın vefat ettiği zaman (962) Theophano, ikisi oğlan, ikisi kız, dört çocuğu ile yirmi iki yaşında dul kalmıştı. O zaman derhal iki oğlu nâmına icrâ-yı hükûmete başlamıştı. O sırada Theophano gibi haris bir kadın için idare-i hükûmet pek müşkildi. Theophano'nun nâzırı, Josef Bringas idi. Bu zat Romanos zamanında, hükûmeti müstebidâne idare etmişti. Bringas'ın Theophano'dan idare-i hükûmeti istirdâd etmesi [geri alması] kâbildi. Diğer cihetten Anadolu'da muzaffer bir kumandan, Nikephoros Phokas vardı ki, bu iki simâ, Theophano için büyük bir ehemmiyeti hâizdi.

Kapadokyalı Nikephoros Phokas, muvaffakiyat ve muzafferiyâtı ile büyük bir nüfûz iktisab eylemişti. Araplardan Girit'i istirdâd etmiş, muzaffer ordusuyla Kilikya havalisine kadar ilerlemişti. Askerlikte, ordu idaresinde büyük bir maharete malikti. Ordusunun son derece muhabbetini kazanmış olduğu için Bizans İmparatorluğu'nda en büyük kuvvete malik demekti. Nikephoros elli bir yaşında, kısa sakallı, mütefekkir ve endişenâk simâlı bir zat idi. Tabiatı sert ve haşin olduğu için son derece de sükûtî idi. Zevcesinin ve oğlunun vefâtından sonra mutasavvıfâne bir hayat imrar etmeye başlamıştı.

Keşişlerle görüşmekten haz eder, manastır hayatından zevk-yâb olurdu. İkinci Romanos'un vefâtında Nikephoros'un elinde müthiş bir silâh olduğu için hükûmeti istediği gibi elde edebilirdi. Hatta Nâzır Bringas'ın kendisine hüsumet ettiğine de vâkıftı; fakat doğru ve afif [namuslu] bir asker olduğu için hükûmete karşı hiçbir teşebbüste bulunmamış, kendisini en ziyade tahrik eden, yine Theophano olmuştu.

İkinci Romanos vefat edince, Theophano Nikephoros'un büyük bir kuvvet sahibi olduğunu, Bringas'ın nüfuzunu bu vâsıta ile kırmak mümkün olacağını tamamen anlamıştı. Theophano'nun cazip siması bu vazifenin ifâsını fevkalâde teshil edebilirdi [kolaylaştırabilirdi]. Theophano, derhal Nikephoros'u payitahta getirtmiş, gözlerinin cazibesiyle kalbini teshîr ederek bütün arzularına muvaffak olmuştu. Theophano Nikephoros'u asla sevmemişti; fakat menâfiini [çıkarlarını] muhafaza ve ihtirasını tervic ettirmek [desteklemek] için Nikephoros'un büyük bir kuvvet teşkil eylediğini anlamış, en sonunda kendisiyle izdivaca karar vermişti. Theophano bu esnâda Nâzır Bringas aleyhinde birçok desâise âlet olmuş, hiçbirinde kendisini meydana çıkarmamıştı. Nihayet Nikephoros ile izdivaç ederek bütün maksatlarına nâil olmuştu.

Nikephoros Kayseri ordugâhında imparator ilân olunduktan sonra Kostantiniye'ye parlak bir surette dahil olmuştu. Bütün halk yeni imparatoru alkışlıyor, Ayasofya Kilisesi'nin önünde geçecek yer bulunmuyordu. Nikephoros, elinde mum olduğu halde kiliseye girmiş, resm-i tetevvücü [taç giyme töreni] icra olunduktan sonra Mukaddes Saray'a dahil olmuştu. Nikephoros, Theophano'ya son derece meclûb olmuştu [tutulmuştu]. Aralarında iki aydan beri münasebet câri olmaya başlamıştı. Fakat bu münasebeti meşrû bir şekle koymak için izdivacları yeni kilisede parlak bir surette icra edilmişti.

Nikephoros bu izdivaçtan fevkalâde memnun olmuştu. Artık eski şiddetlerini, dinî vaadlerini kâmilen unutmuştu. Aynoroz rahiplerinden Anastas, imparatorun nakz-ı ahd etmiş [yeminini bozmuş] olmasına son derece hiddet ederek payitahta gelmiş, imparatoru kendisine has bir tavırla azarlamıştı.

İmparator ise Theophano ile kardeş gibi yaşadığını, izdivacın siyasî bir maksada mebnî olduğunu, umûr-u hükûmeti yoluna koyar koymaz tekrar manastıra avdet edeceğini yemin ederek söylemişti. Nikephoros'un izdivacı payitahtta da kîl ü kâli [dedikoduyu] mûcib olmuştu. Hatta Nikephoros, Theophano'nun çocuklarından birine vaktiyle sağdıçlık ettiği için bu izdivacın kilisece memnû [yasak] olacağı bile ileri sürülmüş, Nikephoros kilise tarafından itham edilmişti. Yeni imparator, nefsânî hevasâtına her şeyi feda etmiş, yalancı bir şahit tutarak çocuğun sağdıcı kendi olmadığına yemin ettirmişti. Fakat bu gayr-ı meşru izdivaç nihayet pek vahim bir surette neticelenmişti.

Nikephoros, Theophano'nun parlak hüsnüne fevkalâde meclûb olmuş, onun için her şeyi feda etmeyi gözüne almıştı. Tab'en muktesid [tutumlu] ve hasis olduğu halde imparatoriçe için en parlak mücevheratı, en harikulâde tezyinâtı almaktan geri durmamıştı. İmparatoriçeyi adeta ziynetlere, şa'şaalara boğmuştu. İmparatoriçe için dünyayı gözü görmüyor, dizi dibinden hiçbir lâhza ayrılmak istemiyordu. Ordusuyla beraber hareket eylediği zaman imparatoriçeyi de yanında götürüyordu. Nihayet ikinci aşkı, askerliği, birincisine galebe etmişti. Nikephoros, Araplar, Bulgar-

lar ve Ruslarla muharebe etmek için hududa koşuyor, bu sefer Theophano'yu beraber götürmüyordu. Sonra imparatorluk vazifesini muhikk [hakkıyla, doğru] bir surette ifâ etmek arzu eylediği için de halkın teveccühünü zâyi ediyordu: Ahali, vergilerin artmasından; ruhbân, nüfuzlarının kırılmasından şikâyet ediyor, Patrik açıktan açığa imparatora muârız bulunuyordu. Nihayet payitahtta arbedeler vukuâ gelmiş, imparator halkın tahkîrâtına hedef olmuş, hatta taşlanmıştı. Bu hareketler, Nikephoros'un dindar kalbinde büyük bir eser bırakmıştı. Nikephoros gittikçe mağmûm olmaya [kederlenmeye], yatağında yatmaya, hayatından korkmaya başlamıştı. Hatta bu korkunun tesiriyle Bukoleon sarayını bir kale haline getirmişti. Nikephoros'un Theophano hakkındaki muhabbeti el'an bâki idi. Fakat Theophano'nun artık canı sıkılmaya başlamış, bu bezginlik nihayet kanlı bir surette neticelenmişti..

Nikephoros'un İoannes Tsimiskes isminde bir yeğeni vardı. Tsimiskes kırk beş yaşında, kısa boylu, zarif ve yakışıklı idi. Mai gözleri, sarışın saçları, ince ve zarif burnu, cür'etkâr nazarlarıyla Theophano'yu teshir edecek evsâfı hâizdi. Theophano, Nikephoros'la geçirdiği müz'ic [sıkıcı] hayat içinde Tsimiskes'i sevmişti. Tsimiskes gayet haris idi. Kendisi vaktiyle orduda hizmet ettiği halde imparator tarafından azl edilmiş, bu tahkirin intikamını almaya son derece azm etmişti. Hususiyle Theophano'dan ayrı yaşaması kalbinde büyük bir ceriha [yara] açmıştı.

Bu sırada Nikephoros Suriye'den dönmüş, etrafında gizli gizli dolaplar çevrildiğini hissetmeye başlamıştı. Theophano'ya karşı muhabbeti bâki olduğu için sevgili zevcesinin nüfûzuna tâbi olarak Tsimiskes'i tekrar sarayına almıştı. Theophano, imparatora âşıkını medh etmiş, fakat aynı zamanda kocasının şüphelerini izâle için Tsimiskes'e akrabasından birini vermek fikrinde olduğunu söylemişti. Nihayet Tsimiskes Kostantiniye'ye gelmiş, sevgilisi ile sarayda buluşmuş, imparator aleyhinde tertibat-ı lâzıme ittihazına başlamıştı. Bu tertibâtın gayesi, imparatoru katl etmekti. Tsimiskes bu fikrini kuvveden fiile getirmek için gayr-ı memnun generalleri elde etmiş, saray kadınları da iğfal edildikten sonra saraya, imparatoriçenin odasına müsellâh [silâhlı] adamlar saklanılmıştı. Cinayetten bir gün evvel birçok erkekler kadın kıyafetine sokularak Theophano'nun delâletiyle saraya getirilmişti. İmparator bu teşebbüsten haberdar olmuş, sarayı arattırmış, saray erkânı kâmilen ittifak etmiş oldukları için hiçbir şey buldurmaya muvaffak olamamıştı. Nihayet gece olmuş, imparatoru öldürmek için Tsimiskes'in gelmesine intizar edilmişti. O zaman herkesin kalbini bir korku almıştı. İmparator odanın kapısını kapar veyahut gürültüden uyanıp da mukavemet ederse Theophano bu mâniin de önünü almak istemiş, doğru Nikephoros'un yanına gitmiş, kendisiyle tatlı tatlı görüşmüş, sonra sarayda misafir kalan Bulgar kadınlarını biraz görüp geleceğini söyleyerek kapıyı kapamamasını rica etmişti. Nikephoros, zevcesinin sözünü dinlemiş, yapyalnız kalınca dua etmiş, sonra bî-tab bir halde uykuya dalmıştır.

Saat gece onbire gelmişti. Sokakta buram buram kar yağıyor, Boğaziçi fırtınalarla çalkalanıyordu. Bu sırada Tsimiskes ufak bir kayıkla Bukoleon Sarayı'nın duvarları hizasına gelmiş, kendisine uzatılan sepete girerek iple harem dairesine çekilmişti. Saraya girer girmez dosdoğru imparatorun odasına gitmiş, odaya girip de imparatoru yatağında bulamayınca dehşet içinde kalmıştı. Fakat hadım ağalarından biri imparatorun âdetini bildiği için köşede, kaplan postu üzerinde yatan imparatoru göstermiş, o zaman Nikephoros kanlı bir tehâcüm [saldırı] altında ezilmiş kalmıştı. Katiller imparatoru Tsimiskes'in ayaklarına kadar sürüklemişler, sakalını yolmuşlardı. Nihayet Tsimiskes, kılıcıyla imparatorun kafasını parçalamış, imparator kanlar içinde telef olmuştu. Sarayda vukuâ gelen gürültüler üzerine hassa askeri koşmuş, fakat iş işten geçmişti.

Askere imparatorun kanlı başı gösterildiği zaman her şey sükûnet bulmuştu. Hatta halk da Theophano gibi hareket etmiş, o da bütün mevcudiyeti ile Tsimiskes'in âgûşuna [kucağına] atılmıştı.

Theophano, cinayetini setr etmek [örtmek] için her şeyi ihzâr eylemişti. Fakat Kostantiniye patriğinin itirâzâtına hedef olacağını bir türlü aklına getirememişti. Patrik, imparator ile son derece dargın olduğu halde Tsimiskes'in imparatorluğunu tasdik etmemiş, hatta Ayasofya'ya girmekten men' eylemişti. Bunun üzerine Tsimiskes kendisinin cinayette medhaldâr olmadığını [parmağı olmadığını] söylemiş, hırs-ı saltanata, ma'şûkasını, Theophano'yu feda eylemişti. Theophano'nun emelleri artık kâmilen zîr ü zeber [alt üst] olmuştu. Theophano, âşıkıyla izdivac ederek saltanat sürmek istemişti, fakat saltanatına hizmet ettiği âşığı şimdi kendisinin nekbetine [felâketine] sebep olmuştu.

Theophano hüsnünün henüz zâil olmadığına kâil olduğu için azim ve metanetini yine muhafaza etmişti. Yirmi dokuz yaşında, bütün güzelliğini muhafaza eden bu haris kadın, hayatını rahnedâr eden [zarara uğratan] bu sükûta [düşüşe] asla tahammül edememiş, mahbustan firar ederek Ayasofya'ya iltica eylemişti. Fakat yeni nâzır Vasil, kiliseye katiyyen hürmet etmeyerek Theophano'yu Ayasofya'dan çıkartmış, Ermenistan'a nefy etmeye [sürmeye] karar vermişti. Theophano, menfâsına [sürgün yerine] gitmezden evvel son defa olarak âşıkını görmek istemişti. Theophano, uğrunda her şeyini fedâ ettiği halde kendisini elim bir surette terk eden Tsimiskes'in karşısına gelir gelmez âşığını şiddetle tahkir etmiş, yumruklarını sıkarak nâzırın üzerine atılmış, salondan kemâl-i müşkilât ile çıkarılmıştı. O vakitten itibaren Theophano'nun hayatı hitam bulmuştu.

Theophano altı sene menfâ köşelerinde yaşamış, Tsimiskes'in vefatı üzerine tekrar Kostantiniye'ye çocuklarının yanına gelmişti. Fakat gururu münkesir [kırılmış], ihtirası muntafi [sönmüş] bulunduğu cihetle hükûmette hiçbir nüfûz icrâ edememiş, sarayın bir köşesinde, teveccühlerden mahrum, hüsn-ü perişan bir halde terk-i hayat eylemişti.

Çevrimyazı: Ayşe ŞEN

Gelecek yazı: Zoé

Kaşık Havası

ENİS BATUR

Eskiden, çoğu Kastamonu ve Konya'da yapılan tahta kaşıkların sapına, yemek yiyenin iştahını açma dileğini taşıyan beyitler yazılırmış. Bunlardan biri de: *"Lâfı lâfa etme ilâve/Al kaşığı çal pilâve"*dir. Besbelli ki, sofrada gevezelik etmekten yemek yemeye fırsat bulamayan, daha doğrusu iştahsızlığı göze çarpmasın diye durmadan sohbeti uzatanlar düşünülerek kaleme alınmış bu beyit. Ne yaparsınız ki, kaşık üzerine yazılmış olanı dinlemeyip, lâfı lâfa ilâve ederek kaşık üzerine yazacağız bugün biz de.

İlkel toplulukların yeme-içme adâbları üzerine de oylumlu çalışmalar yapan, çağımızın önde gelen düşünürbilim adamlarından Claude Lévi-Strauss, bu yakınlarda dilimize Tahsin Yücel'in çevirdiği *"Yaban Düşünce"* adlı kitabında, gündelik yaşamımızda vazgeçilmez yer tutan nesnelerin yapımıyla ilgili çok önemli gözlemlerde bulunur. Güney Amerikalı bir yerlinin, balık öldürmek amacıyla yaptığı nesneyi yalnızca işlevine uygun bir hale getirmekle yetinmeyip, üzerine ayrıca bir canavar sûreti kazımasını şöyle yorumlar Lévi-Strauss: "Her şey, bu aynı zamanda yetkin bir sanat yapıtı olan gereçte yapısaldır demek ki: Efsanesel simgeciliği de, pratik işlevi de". Bir adım ötede, bu yorumunu, sözkonusu aracın *"model, madde ve kullanıcı"* ile bir diyalog arayışının sonucunda ortaya çıktığını vurgulayarak perçinleyecektir.

Günümüz sanatına bakışını açıkcası her zaman paylaşamadığım bu değerli düşünürün, ilkel topluluklar üzerine yaptığı hayranlık verici çalışmaların bize öğrettiği önemli bir olgu da budur: İnsanoğlu, gelişkinlik düzeyi ne olursa olsun, gündelik yaşamında, kullanım amacı ağır basan nesneleri üretirken bir tek işlevselliği dikkate almakla yetinmemiş, bu nesnelerin yapımında simgesel ve estetik boyutlarda da gereken özeni göstermiştir.

Model, madde ve kullanıcı. Geçen yüzyılın sonuna, hattâ yüzyıl başına dek Anadolu'da ve İstanbul'da üretilen kaşıklara bakmak, bu üç ölçütün sağlamlığını sınamak için yeterlidir aslında. *"Kaşık ve Kaşıkçılık"* başlıklı küçük ama derli toplu araştırmasında Naci Eren, kazı raporlarına dayanarak, Anadolu'da kaşığın tarihini 8 bin yıl öncesine indiriyor. Kaşık folkloru konusunda derin birikimi olan Prof. Kenan Özbel de, Anadolu kültüründe kaşığın ve türevlerinin önemi yadsınamayacak bir geçmişi olduğunu belgeliyor. Kaşık ile ilgili atasözleri, bilmece ve oyunlar da bu her gün birkaç kez elimize aldığımız, ama çoğu zaman varlığı üzerinde düşünmeyi düşünmediğimiz küçük aracın kültürel cephesinin derinliğini kanıtlıyorlar. "Yüzü kaşık kadar kalmış"; çevresine yük olan kişi (genellikle de, "karı") için kullanılan "kaşık düşmanı"; birinin huyunu kapmak anlamına gelen "kaşık değişmek" deyimleri; karşılığı 'kulak' olan bir Ankara bilmecesi: "Yarım kaşık, duvara yapışık", pek çok örnekten yalnızca birkaçı. Metin And ve Mahmut Gazimihal'in Şaman kültürünün bir uzantısı olarak Selçuklular tarafından Anadolu'ya getirildiğini düşündükleri kaşık oyunlarına da, yarımadanın dört bir yanında rastlanılmaktadır.

Anadolulu zanaatkâr da, İstanbullu da pek sıkıntı çekmemiştir kaşık modeli konusunda: Çatalhöyük spatulalarından Selçuklu kaşık ve kepçelerine uzanan geniş bir yelpaze içinde, hayli çeşit barındıran bir estetik birikimden yola çıkmıştır, kaşık yapımında. "Madde" konusunda da bu çeşitlilik geçerliydi şüphesiz. İlk basımı 1939'da yapılan *"Eski Eserler Ansiklopedisi"* yazarı, antikacı Nureddin Rüşdü Büngül şunları yazar: "Yekpâre abonoz, zergerdan, kemik ve boynuzdan kaşıklar yapıldığı gibi, ağzı fildişi sapı mercan, ağzı bağa sapı mozayik, ağzı bağa sapı fildişi ve araları tellerle ayrılmış mozayik saplı kaşıkların envâi Türkiye'de yapılmıştır. Altın mineli ve gümüş kaşıkların her nevi, kahve, çay, tatlı, komposto, hoşaf, çorba, pilav kaşıkları ayrı ayrı ve önem verilerek yapılmıştır. Bunlardan başka birçok kıymetli taşlı kaşıklar da vardır." Celâl Esat Arseven, bunlara şimşiri de ekler.

Son yıllarda üzerinde bir hayli kafa yorulan *gelenek* sorunu, geçmişin ya-

19. yüzyıl sonlarına doğru Rus zanaatkârların elinden çıkmış bu kaşıkların da aralarında bulunduğu 86 parçalık bir koleksiyon 1983 Kasımı'nda Cenevre'de 26 milyon liranın üzerinde bir fiyata satıldı

şamsal ve kültürel değerleriyle ilgilenme dozu arttıkça gündeme gelen *nostalji* konusu, "özgün yaratı" ya da "sentezi benimseme" temaları hiçbirimizin dikkatinden kaçmamıştır. Sabri Esat'ın Villon'dan çevirdiği ünlü "Nerede bıldır yağan kar şimdi?" dizesinde olduğu gibi, yoksa "nerede eski kaşıklar" yorumuna varmak için mi çömçeyle toplayıp kaşıkla dağıttık bunca sözü?

Eski kaşıkların antikacılarda, koleksiyonlarda, sofrada değil de duvarda, ya da salonun köşesindeki camekânlı vitrinde oldukları bir gerçek. Bugün bağa, fildişi, mercan kaşıkların destesi 60 bin lira ile 1 milyon lira arasında değişen bir piyasa değerine sahip. Yarım yüzyıl önce de durum çok farklı değildi aslında: Bedestende, Beyoğlu'ndaki dükkânlarda bir çift altın mineli kaşığın 20 altına satıldığını Büngül'ün ansiklopedisinden öğreniyoruz. Avrupalı da kaşık meraklısı: 1983 sonunda, Almanya'da 10 adet XIX. yüzyıl yapımı mineli Rus kaşığı 190 bin marka alıcı buldu. Londra'nın ünlü British Museum'u ise, 1536 tarihini ve dönemin Papalık mührünü taşıyan gümüş bir kaşığı 564 bin mark ödeyerek satın aldı.

Sözün kısası, eski kaşıkları kimse pilava çalamıyor artık. Önemli olan da bu değil pek, bizler için: Nasıl oluyor da, yüz yıl öncesine kadar "model-madde-kullanıcı" üçgeni gözönüne alınarak, hem kullanışlı ve dayanıklı, hem de alabildiğine alımlı ve zarif kaşıklar üretilebilmiş bir ülkede bugün çaya, sütlaca, çorbaya çirkin, dayanıksız ve kullanışsız 'kaşıklar' eşlik ediyor. Kaşık, gündelik yaşamımızın, kullanım ritmi açısından önemi azalmamış bir öğesidir. Aşurelik, gülebdân, çamçak gibi bir dönemin toplumsal-ekonomik düzenine bağlı olarak üretilmiş, düzen değişikliğinin sofra geleneğine yansımasıyla birlikte "tedavülden kalkmış" bir nesne değildir. Aşureliklerin, çeşm-i bülbüllerin devri kapandı diye sızlanmak, haklı görülebilecek bir özlem duygusu sayılamaz şüphesiz. Ama kullanım yoğunluğu, işlevselliği ve gerekliliği tartışma konusu yapılamayacak kaşıklar adına, "model-maddi-kullanıcı" üçgeni çerçevesinde hayıflansak da, öfkelensek de yeridir. Öyle ya, kişioğlunun güzeli, dayanıklıyı ve *istediğini* beklemesi, bunları elde etmek için diklenmesi değil midir yaşadığı dünyaya daha anlamlı bir seyir veren?

Toplumlar, kimi zaman düzenli biçimde, kimi zaman da sıçramalı olarak değişimlerden, dönüşümlerden geçerler. Yüzyılların dokusu, hayata ve kültüre sinmiş üsluplar da değişir, doğal olarak. Ama gelenek örgüsü bütün bütüne sökülür, çağlar boyu sürdürülmüş serüvenlerin yolu birdenbire tıkanırsa insanlar yeni değerler, yeni üsluplar üretmekte büyük güçlüklerle karşılaşırlar: Uygarlık ve estetik, evrimi yoksayarak, hiçten yola çıkarak kurulamaz kolay kolay. Soframıza, evimize ve sokağımıza, mahallemize ve şehrimize çöken zevksizlikten, klişeleşmiş tadlardan, anonim üsluptan kendimizi soyutlayamayız. Dünün değerlerinden, büsbütün yeni değerlere ulaşmak savıyla koptuk çoğu yerde. Onlardan, onların gelişkin biçimlerine varmak için uzaklaşmakla yetinebilirdik.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 1922'de Alemdar gazetesinde şunları yazıyordu: "Büyükçarşı'dan Beyazıt Meydanı'na giden ve Kaşıkçılar Kapısı denen yerde kaşıkçı esnafı dükkânları vardı. Bunlar şimşirden alelâde yemek kaşıkları, hoşaf ve tatlılar için koka, abonoz, gergedan, manda boynuzlarından, sığır tırnağından, Hindistan cevizi kabuğundan mercan ve sedef kaplı kaşıklar da yaparlardı. Sonraları Avrupa'dan madeni kaşık ve çatallar gelmeye ve halkımızın gittikçe bu cins malları kullanmaya başlamaları, yerli mallara olan rağbeti günden güne azaltmıştı." Batılı toplumlar, kültürel gelişmişliklerini *gelenek depoları*'ndan yararlanmayı sürdürmelerine borçludurlar. Bizse, gelişmiş zanaatlarımızı öldürüp, gelişmemiş bir teknolojik düzlemde zevksiz, dayanıksız, kullanışsız ürünlere yazgılı kıldık kendimizi.

İsterseniz bu "kaşık havası"nı burada keselim, daha fazla lâfı lâfa etmeden ilâve çıkıp biraz alışveriş yapalım: Avrupa'dan yeni kalemler ve giyim eşyası; kahve, sigara ve peynir gelmiş.

Demokrasi prensibinin bariz vasıfları:

Demokrasi prensibi, hâkimiyeti istimal eden vasıta ne olursa olsun, esas olarak, milletin hâkimiyete sahip olmasını ve sahip kalmasını icap ettirir.

Bu noktayı, birkaç kelimeyle izah edelim:

a) Demokrasi, esas itibariyle siyasî mahiyettedir.

Demokrasi, bir içtimaî muavenet veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Demokrasi, maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların, siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı istihtaf eder.

Bizim bildiğimiz, demokrasi siyasîdir, onun hedefi, milletin, idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyet temin etmektir.

b) Demokrasinin birinci hassasiyle müşterek, esas itibariyle, ikinci bir hassası daha vardır. O da, şudur: *Demokrasi fikrîdir.* Bir kafa meselesidir. Herhalde bir mide meselesi değildir. Hükümet prensibi de, bir adalet muhabbetini ve ahlâk fikrini icap ettirir.

Demokrasi, memleket aşkıdır, aynı zamanda babalık ve analıktır.

c) Demokrasi, esasında ferdîdir; bu vasıf vatandaşın hâkimiyete, insan sıfatıyla iştirak etmesidir.

d) En nihayet, demokrasi müsavatperverdir. Bu vasıf, demokrasinin ferdî olması vasfının zarurî bir neticesidir. Şüphesiz, bütün fertler, aynı siyasî hakları haiz olmalıdırlar.

Demokrasinin, bu ferdî ve müsavatperver vasıflarından *umumî* ve *müsavi rey* prensibi çıkar.

Atatürk Demokrasiyi Anlatıyor

Prof. Dr. A.Afetinan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım* (İstanbul: MEB-1001 Temel Eser, 1971), s.71-72.

Kapitalizmin ve Sovyet modelinin ötesinde bir sistem aranmıştır. Bu sistem sosyal yapıdaki taban kategorileri dış ve iç sömürüden kurtarma sistemi olacaktır. Keza adı geçen tabanın "sai erbabı, köylü-tarımcı-esnaf-zenaatkârküçük tüccardan kurulu olan halk"ın ve onun siyasal deyimi olan "ulus"un refahını ve genel yararını büyütme sistemi olacaktır. Bunun düzenleyicisi ve Türkiye koşulları bakımından temel girişimcisi devlet olacağından, bu sistemin adı, devletçiliktir.

Bu sistemin içinde bireysel girişim olacaktır. Hattâ başlangıçta ona ağırlık da tanınmıştır. Ama yaşamın zorunları ve Türkiye'nin ekonomik koşulları giderek ağırlığı kamu bölümüne aktarmıştır.

İşte sistem budur. Halkçı-ulusçu düşün; sömürüsüz, zümresel ayrıcalıksız sınıflar barışı ve ülküsü; halkçı genel yararı arayan ulusal refahçı amacı ile yaşamın pratik zorunları; pragmatik-ampirik bir gelişim ile, kamu bölümünün ağır bastığı böyle bir sistem yaratmıştır. Taban kategorilere rejimin siyasal-sosyal ideolojisinde tanınan değer, devletçiliği, böyle bir sosyal hüviyete doğru gitmekten geri kalmamıştır.

Atatürk'ün Gelişme Modeli Üstüne Bir Değerlendirme

Prof. Bahri Savcı, *Atatürk ve Çağdaş Türkiye-* Sorunları/Yorumlar (İstanbul: Varlık Yay., 1981), s.110.

Atatürk iş beklediği kimselerden birinin kusurunu ya da yanlış bir davranışını gördüğü zaman alaylı ve dokunaklı bir dille ele alır, söyler söyler, karşısındakini terletirdi. Böylece içini iyice döktükten sonra sorunu artık kapanmış saydığını, dargınlığının geçtiğini anlatmak için sanki hiçbir şey olmamış gibi bir tavır takınır, karşısındakinden bir şarkı ya da bir şiir okumasını isterdi.

Bir akşam, nedense, kızmış bulunduğu Ahmet Cevat'a [Emre] sofrada oldukça çıkışır, arkadan da bir barış girişi olmak üzere bir şiir okumasını söyler.

Ahmet Cevat, Ata'nın böylece uzattığı barışçıl eli itercesine Sâdi'nin "Ne deveye binip gezerim, ne de katır gibi yük altına girerim, ne uyrukları olan bir hükümdar, ne de hükümdarın uşağıyım" anlamına gelen

Ne ber üştür be-süvârem
Ne çu ester zî'r-i bârem
Ne hudâvend-i raiyyet
Ne gulâm-ı şehriyârem

dörtlüğünü okuyuvermez mi!

Bile bile mi, yoksa düşünülmeden mi yapıldığı pek belli olmayan bu yakışıksızlık üzerine herkes donup kalır. Şimdi Ahmet Cevat'ın başına yıldırımlar yağacağından korkulurken Atatürk büyük bir serinkanlılıkla Fazıl Nazmi'ye seslenir:

— Profesör! Ahmet Cevat'a sen karşılık ver, yoksa ben vereceğim!

Fazıl Nazmi, Ata'nın gösterdiği bu serinkanlılık altında yatan öfkeyi seziyor ve kendisine düşen ödevin önemini anlıyor. Birkaç saniye belleğini yokladıktan sonra o da "İnsanlar birbirine muhtaç olmaktan kurtulamaz, boğaz bile bir yudum su için elin ve ağzın yardımına baş vurur." şeklinde yeni dile çevrilebilen şu beyti okur:

Reha kabil değildir gayre muhtaç olmadan âdem
Gülüv himmetkeş-i dest-ü dehendir bir içim suda

Ata bu karşılığı yeter bulur, Fazıl Nazmi alkışlanır, olay da böylece tatlıya bağlanmış olur.

Atatürk'ün Bir Çıkışması

Mehmet Ali Ağakay, *Atatürk'ten 20 Anı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1972), s.31-32.

Bir Devri Yansıtan Sigara Kâğıdı Kapakları-III: Ek

Dr.R.ANHEGGER

Bir yazarın en büyük mutluluğu kuşkusuz okurlarının ilgisidir. İşte iki örnek: Ankara'dan Sayın Yücel Tanyeri bu derginin yönetmeni Sayın Mete Tunçay'la *Boîtes d'allumettes* (resimli kibrit kutuları) üzerine Fransızca ilginç bir araştırma göndermiş. Sağ olsun! Ya tarih öğrencisi Şükrü Batmaz'a ne diyelim? Dedesi, sigara kapak kâğıtlarına meraklıymış. Zamanında bunlardan 148 tane toplayabilmiş. Nur içinde yatsın! *Tarih Toplum*'un mart sayısında çıkmış olan araştırmanın ilk bölümünü okuyan Şükrü Batmaz, dedesinin topladığı ve bugün pek bulunmayan sigara kapak kâğıtlarını Mete Tunçay'la bana göndermiş bulunuyor. Bulabileceğimi hiç ümit etmediğim bu kâğıtları masamda görmeme mi; henüz tanışmadığım genç bir tarihçinin bana güvenine mi sevineyim?

Sayın Tunçay, iki-üç sayfayı geçmemek koşuluyla bu yeni malzemeyi değerlendirmemi önerdi. Teşekkür ederim. Dergi olanakları bakımından fazla yer ayrılamayacağını kabul etmekle beraber, bu kadar bol malzemenin iki buçuk sayfaya sığdırılmasının ne denli güç olduğunu da okurlarının takdirine bırakıyorum.

Gönderilen 148 kapak kâğıdından: 23'ünü yayınlamış bulunuyorum. 8'inin, yabancı menşeli olup Türkiye ile ilgisi yoktur, 2'si bir örnektir. Kalan 116 kapak kâğıdı benim için yenidir. Bunlardan edinebildiğim yeni bilgileri bu sınırlı yere sığdırmaya çalışacağım:

İLK KAPAK KÂĞITLARI

Elimize geçen en eski örnekler "R. Voltos firması" tarafından basılmıştır. Adresi Balıkpazarı 29 ve Asma Altı Voltos hanı 75. Bu iki kâğıdın tarihleri farklıdır. Birine göre ilk ruhsatı 1291 (1875), ikinci ruhsat 1296 (1880); öbüründe ise 1309 (1893/94)'dur. Yeni ruhsatiye Latin harfleriyle 1 Mart 1890 olarak verilmiştir. Bu kâğıtların rumuzu IOB'dur.

Sayın Turgut Kut'a göre kâğıdın orta kısmında, solda eski Türkçe metnin altındaki sözler, Ermeni harfleriyle, fakat Türkçe'dir. Bu çok ilginçtir (Bak.no.50). İlgimizi çeken kâğıtlardan biri de tanınmış yapımcı Mair de Botton'un piyasaya sürdüğü "Selânik ve Manastır ve Mitroviçe Şimendüfer Sigara Kâğıdı"dır. Ruhsat tarihi 3 Ağustos 1900'dür (Bak.no.51). Gönderilen kâğıtların arasında, araştırmamda ancak bir parçasını yayınlayabildiğim "Çapalı Çavuşoğlu" kâğıdının (Bak.no.4) tamamı bulunmaktadır. Bu şirketin Türkçe adı "Çavuşoğlu Kumpanyası", Fransızcası ise "Tchaoussi Fréres et Cie" idi.

AZINLIKLAR

Yazımın ilk bölümünde azınlıkların çıkardıkları kâğıtlardan birkaç örnek verirken (Bak.no.13,14,15) Rum Hastanesi yararına kâğıtların bulunduğunu, fakat göremediğimi belirtmiştim. Gelen kâğıtlar arasında buna bir örnek var: "Balıklı Rum Hastanesi"nin yararına satılan tütün kâğıtlarının kapağına bir balık resmi çizilmiştir. Yine, "Rodos Rum Mekteb-i İdadiyesi Menfaati"ne de okulun resmini gösteren bir kâğıt basıldığı gibi Ermeni ve Musevi hastanelerinin yaşayabilmesi için de ayrı ayrı kâğıtlar çıkarılmıştır. 1874'te kurulan Ermeni Hastanesi, birisi 1911 tarihli olmak üzere üç tane; Museviler ise mühründe (104/1888) tarihi okunan ve Balat'taki Musevi Hastanesi idaresince bastırılan bir kapak kâğıdı çıkarmışlardır. Daha önce de rastladığımız A. Salto firmasının (Bak.no.9) ise bir "Fond National Juif" (Millî Musevi Sermaye Vakfı) kâğıdını satışa çıkardığı anlaşılmaktadır.

YAPIM YERLERİNE GÖRE ADLAR

Kâğıtların bazıları, tütün yetişen bölgelerin adlarını almışlardır: Balıkesir, Halkalı, Isparta (1922 tarihli bak.no.53), Samsun, Tokat, Yenice gibi. Öte yandan, şimdiye dek verdiğimiz sigara kâğıtlarının tümü İstanbul'da basılmıştı, kapak kâğıtlarının başka yerlerde de basıldığını bildiğim halde örnek bulamamıştım. Gelen kâğıtlar arasında bunlardan epeyce vardır: İzmir'den (12), Antalya, Isparta, Kale-i Sultaniye'den (2), Kütahya ve Rodos'tan (2) ve Samsun'dan (1).

DIŞ İLİŞKİLERİNE GELİNCE

A. Salto firmasının hem İstanbul'da, hem de Trieste'de faaliyette bulunduğunu biliyorduk (Bak.no.9). "Çifte Kedili Kâğıdı" bunu kanıtlamaktadır. Trieste'de bir işyeri olan tanınmış Katalan firmasının ise Viyana'daki Penso firması ile "Kief (Keyf)", kâğıtlarını piyasaya sürdüğü anlaşılmaktadır (Bak.no.52). "Son moda" iddiasıyla yayımlanan 1000 kâğıdı; Smyrne (İzmir)'e ve Trieste'ye yerleşmiş Athanassoula Fréres (kardeşler)'in malıdır. Ön yüzde tek Türkçe sözcük yoktur. Bu kâğıtların dışsatımına yönelik çıkarıldığı akla gelmektedir. Rodos, Beyrut ve Halep'te Arapça (ve Fransızca) yazılı sigara kâğıtları basıldığı gibi Mair de Botton ve Volto şirketleri de Arapça sözlü (Fransızcası da var) "IAB" isimli bir kâğıt ile bu piyasaya girmeye çalışmışlardır (Bak.no.54). Buna karşılık İtalya'dan "Arslanlı Kâğıt" ithal edildiği de bilinmektedir.

ÇEŞİTLİ ÖRNEKLER

Yapımcıların çeşit çeşit kâğıtlarla müşteri çekmeye çalıştıkları görülmektedir. Fazlızâde Cemal ve Katalan Biraderler gibi (Bak.no.2,3), Mair de Botton da bir "Hediyeli Kâğıdı" çıkarmayı ihmal etmemiştir. Bu firma "Makaslı Kâğıt"ının yanında, "Dünya saatlerinin farkı"nı gösterir ilginç bir başka kâğıt daha çıkarmıştır. "Nasreddin Hoca Kâğıdı"ndan (Bak.no.22) başka "Leblebici Horhor", "Karagöz ve Hacivat" ve "Cambazlı Kâğıt"larından (Bak.no.55) bahsetmeden yapamayacağım.

MİLLİ DUYGULARIN UYANIŞI

Türklerin milli duygularının uyanışını yansıtan önceki örneklere (Bak.no.39 ve...) şunları da ekleyebiliyoruz: "Ay-Yıldızlı"; "Şeref-i Milli", "Türkmen", "Zafer-i Milli" ve "Evlad-ı Şüheda" (krş.no.36 ve 37). Bisikletli "Osmanlı İstikraz Kâğıdı" ise benzeri olmayan bir örnektir (Bak.no.56). Savaşlarla ilgili kâğıtlara iki yenisini ekleyebiliriz: 1912 tarihli "Top Kâğıdı" ve "Hamidiye Zırhlısı" kâğıtları. "Şafak Kâğıdı"nı yayınlayan "Eşya-yı Askeriyye Anonim Ticaret Şirketi"nin Ankara, Konya ve Mersin'de şubeleri bulunan "Eşya-yı Askeriyye Anonim Ticaret Şirketi" "Şafak Kâğıdı"nı çıkarmıştır.

İSTİKLAL HARBİ VE CUMHURİYET

Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait hemen hiçbir örnek bulunmadığından bu kâğıtlar bilhassa önemlidir. Örnekler: "Kuvvetli Türkiye Kâğıdı"nda İstanbul'a doğru uçuşa hazır bir kartal çizilmiştir; "Kongre Hâtırası", "Anadolu Kahramanları", bir Türk süvarisini gösteren "İzmir Kurtarıcısı", "Canım İzmir", "Ankara", "Şanlı Ankara" ve "Anadolu" kâğıtlarıdır. Bunların tümü, o yılların coşkusundan esinlenen, ama aynı zamanda para kazanmak amacıyla piyasaya sürülen kâğıtlardır. Fazlızâde Cemal bunlardan ayrılıyor. Belki hatırlarsınız, onun bir "Hediyeli Kâğıdı" vardı (Bak.no.2). Bu kez aynı yönteme daha çekici bir şekilde başvuruyor: "Türk Şark timuryolları tahvilatının ikramiyeli nefis sigara kâğıdı" (Bak.no.57). İzmir'de basılan "Türkiye Cumhuriyeti" (Bak.no.58) ile İstanbul'da, ismine daha önce rastlamadığım Receb Zühdü'nün "Gazi Mustafa Kemal Paşa" sigara kâğıdını belirterek (no.59) bu Ek'e son vermek istiyorum.

Not: 1. Yer darlığından ötürü kâğıtların ön ve arka yüzlerindeki tüm yazıları açıklayamadım. 2. Geçen sayıdaki 43 no'lu sigara kâğıdı ters basılmıştır.

No. 50: R. Volto(s)'un sigara kâğıdı

No. 51: Mair de Botton'un 'Selânik-Manastır ve Mitroviçe şömendüferi'sigara kâğıdı

No. 54: Volto firmasının 'IAB' sigara kâğıdı

No. 52: Penso ve Katalan firmasının 'Kief (keyf)' sigara kâğıdı

No. 53: Dereoğlu Isparta kâğıthanesi'nin 'Gül kâğıdı'

No. 55: Cambazlı kâğıdı, 'İki cambaz bir ipte'

No. 56: 'Osmanlı istikraz sigara kâğıdı'

No. 59: Receb Zühdü'nün 'Gazi Mustafa Kemal Paşa' sigara kâğıdı.

No. 57: Fazlızade Cemal'ın 'Türkiye Şark Timuryolları Tahvilâtının İkramiyeli Nefis sigara kâğıdı'

No. 58: Hasan Edib'in (İzmir) 'Türkiye Cumhuriyeti' sigara kâğıdı

نومرو ١٦٩٣

CONTROLE MILITAIRE

آناطولی عثمانلی تیمور یولی

بیوك آطه ، نظام خانه‌سی و آلتون دیل

كككوزه‌ده مشهور ... ی

موسم صیف

١٣٣٨ _ ١٩٢٢

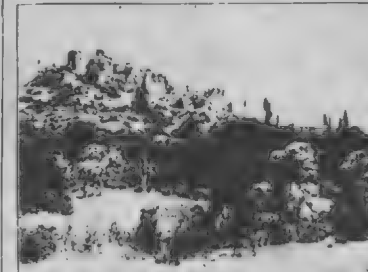

كككوزه‌ده (اسكی حصار) ده فیلوترمك مستحكم كوشكنك خرابه‌لری

اعلان

طوزله و كككوزه (داریجه) كبی جالب نظر دقت قصبه‌لری وكوزل منظره‌لریله برابر تاریخی خرابه‌لری بولنان كویلری وقیرلری زیارت ایچون زوار وسیاحلری تشویق مقصدیله ، آناطولی عثمانلی تیمور یولی ایشـلتمه مدیریت عسكریه‌سنجه ، كله‌جك شهر مایسك ابتداسندن اعتباراً سالف الذكر محللر ایچون جمعه وپازار كونلری سیروسفر ایتمك اوزره حیدر پاشادن ... ده حركت ایدن (كوپریدن حركت ...) نومرولی وكككوزه‌دن ... ده حركت ایدن (كوپری‌یه مواصلت ...) ١٧ نومرولی قطارلرك تخصیص اولنه‌جنی اهالی محترمه‌یه اعلان اولنور .

اشبو سفرلر ایچون واپور و شمندوفره مخصوص اولمق اوزره ترتیب اولنان عزیمت و عودت مشترك بیلیتلری قره كوی كوپریسی كیشه‌سنجه وشمندوفره مخصوص عزیمت وعودت بیلیتلری ایسه حیدر پاشا موقفنجه فروخت اولنه‌جقدر . مالتپه ، پندك ، طوزله وكككوزه ایچون فیئاتاوزرندن اجرا ایدیلان صوك درجه بیوك تنزیلاتی حاوی اشبو بیلیتلر آنجق اعطا اولندقلری كون ایچون معتبر اوله‌جقدر .

مالتپه ایله آطه‌لر بیننده بر خصوصی واپور متمادیاً اجرای سیروسفر ایتمكده‌در .

اشبو تنزهلری اجرایه سوق ایدن قوهٔ جاذبه‌یی حائز اسباب مختلفه‌دن شایان اهمیت اولانلرینی ذكر ایتمك مناسب كورلمشدر شویله كه :

طوزله ، (« بیزانس » پازاری اولان اسكی « آقریتاس ») دكز كنارنده كائن بیوك بر قریه‌در . سكنه‌سی نزدنده سهولتله مسكن بولمق و بیتوتت ایتمك ممكندر . « ایغوتوقلاست » (كاسر اصنام) ال تاریخنك بر چوق وقایعنی درخاطر ایتدیرن « بیزانس » دورینك مشهور مناستری وادر . « مناستیری » نامیله معروف شبه جزیره ایله جوارنده كائن « سنت آندره » نام كوچوك آطه‌یه تنزهلر اجرا ایدیلور . بك یقین جوارنده مشهور معدن صولری موجوددر . كككوزه ، (قدیماً « لیبیا » ودها صكره‌لری « داكیبزا ») سطح بحردن ٤ كیلومترو ارتفاعنده كائندر . كذالك سكنه‌سی نزدنده مسكن بولمق وبیتوتت ایتمك كبی سهولتی اولان داریجه (آدیبو) یه قدر فوق العاده شایان تماشا مواقع و منظره‌لر آره‌سندن كیدیلور آرابه یولی واردر . كككوزه‌نك بیوك شمندوفر كوپریسی وازمیت كورفزینك لطیف (پانوراما) منظرهٔ عمومیه‌سی جداً كورلمكه شایاندر . مبانی تاریخیه‌دن « (١٤نجی عصر) سلطان اورخان حضرتلرینك جامع شریفی ؛ (١٦نجی عصر) چوبان مصطفی پاشانك جامع شریفی ؛ (میلاد عیسی‌دن ١٨٣ سنه اول) « وتنیا » قرالی « پروزیاس » طرفندن رومالیلره تسلیم ایدیله‌جكی تهدیدی اوزرینه تسمم صورتیله حیاتنه خاتمه چكمكی ترجیح ایدن قرطاجه‌لی مشهور جنرال « آنیبال » ك قبری ؛ الیوم اسكی حصار نامنی طاشیان « فیلوترمك » اسكی مستحكم كوشكنك خرابه‌لری ؛ « بیزانس » ، « وندیك » و « جنوز » والخ دورلرینه عائد بر چوق خرابه‌لر موجوددر . اسكی كاروانسرای (كككوزه بیزانسلیلر و دها صكره عثمانلیلر زماننده وسمی بوسته‌لرك منزلی اولمش ایدی) . عمارتخانه‌سیله بیوك مدرسه‌سی دخی مشهوردر

بیلیتلرك تعرفه‌سی

لیمان اجرتی داخل اولوب تمغا رسمی داخل دكلدر

آ

قره كوی كوپریسندن آتی الذكر مواقعه	عزیمت و عودت ایچون فیئات — مواقع — برنجی واپور برنجی شمندوفر		ایكنجی واپور ایكنجی شمندوفر		اوچنجی واپور اوچنجی شمندوفر	
	پاره	غروش	پاره	غروش	پاره	غروش
مالتپه		٥٥	٢٠	٤٣	٢٠	٣٦
پندك	٢٠	٧٧		٦٠		٣٩
طوزله	٢٠	١٣٢		١٠٠	٢٠	٦٦
كككوزه		١٧٥	٢٠	١٣٢	٢٠	٨١

ب

حیدر پاشادن آتی الذكر مواقعه	موقع — برنجی		ایكنجی		اوچنجی	
	عزیمت و عودت ایچون فیئات — پاره	غروش	پاره	غروش	پاره	غروش
مالتپه	٢٠	٤٣	—	٣٠	٢٠	١١
پندك	—	٦٥	٢٠	٤٧	—	٣٠
طوزله	-	١٢٠	٢٠	٨٧	٢٠	٥٧
كككوزه	٢٠	١١٣	—	١٢٠	٢٠	٧٧

حیدر پاشا ٢٥ نیسان ١٣٣٨/١٩٢٢

ایشلتمه مدیریت عسكریه‌سی

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN..

HARB-İ UMUMİDE CİHET-İ ASKERİYECE
EL KONULAN OSMANLI DEMİRYOLU İŞLETMESİ
BİR YANDAN ANADOLU'DA KURTULUŞ SAVAŞI
DEVAM EDERKEN, İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL'DA
HAFTA SONLARI BANLİYÖ TURİZMİNİ* TEŞVİK EDİYOR!

Numara 1693 — Askerî Denetim

Anadolu Osmanlı Demiryolu

Büyükada, Nizam Caddesi ve Altın Dil

Mevsim-i Sayf [Yaz]
1922-1338

Gebze [Gegbuze]'de meşhur Anibal'in mezarı

Gebze'de (Eski Hisar) Filokren'in müstahkem köşkünün harabeleri

İLÂN

Tuzla ve Gebze (Darıca) gibi câlib-i nazar-ı dikkat kasabaları ve güzel manzaralarıyla beraber tarihî harabeleri bulunan köyleri ve kırları ziyaret için züvvar [ziyaretçiler] ve seyyahları teşvik maksadıyla, Anadolu Osmanlı Demiryolu İşletme Müdiriyet-i Askeriyesince, gelecek şehr-i Mayıs [Mayıs ayının] iptidasından itibaren salifüzzikr [yukarıda anılan] mahaller için Cuma ve Pazar günleri seyrüsefer etmek üzere Haydarpaşa'dan 10^{s}-^{d}'da hareket eden (Köprü'den hareket $9^{s}30^{d}$ 4 numrolu ve Gebze'den $17,^{s}59^{d}$'da hareket eden (Köprü'ye muvasalat $19^{s}50^{d}$) 17 numrolu katarların tahsis olunacağı ahali-yi muhteremeye ilân olunur.

İşbu seferler için vapur ve şimendüferlere mahsus olmak üzere tertip olunan azimet ve avdet [gidiş geliş] müşterek biletleri Karaköy köprüsü gişisence ve şimendifere mahsus azimet ve avdet biletleri ise Haydarpaşa mevafıkınca füruht olunacaktır [duraklarınca satılacaktır]. Maltepe, Pendik, Tuzla ve Gebze için fiat üzerinden icra edilen son derece büyük tenzilâtı hâvi işbu biletler ancak ita olundukları gün için muteber olacaktır.

Maltepe ile Adalar beyninde [arasında] bir hususi vapur mütemadiyen icray-ı seyrüsefer etmektedir.

İşbu tenezzühleri [gezintileri] icraya sevk eden kuvve-yi cazibeyi haiz esbab-ı muhtelifeden şayan-ı ehemmiyet olanlarını zikretmek münasip görülmüştür şöyle ki:

Tuzla ("Bizans" pazarı olan eski "Akritas") deniz kenarında kain büyük bir karyedir. Sekenesi nezdinde [orada oturanlardan -ki çoğunun Rum olduğunu biliyoruz-] suhuletle mesken bulmak ve beytûtet etmek [gecelemek] mümkündür. "İkonoklast". (kesr-i esnam)'lar tarihinin birçok vekayiini derhatır ettirir "Bizans" devrinin meşhur manastırları vardır. "Manastırî" namıyla ma'ruf şib-i cezire [yarımada] ile civarında kâin "Sent Andre" nam küçük adaya tenazzühler icra edilir. Pek yakın civarında meşhur maden suları [İçmeler] mevcuttur. Gebze (kadimen "Livisa" ve daha sonraları "Dakiviza") sath-ı bahrden 4 kilometre irtifada kâindir [Yanlış: denizden yüksekliği değil, uzaklığı 4 kilometre olacak. İrtifaı 100-150 metredir!]. Kezalik sekenesi nezdinde mesken bulmak ve beytûtet etmek gibi suhuleti olan Darıca (Ariça)'ya kadar fevkalâde şayan-ı temaşa mevaki [mevkiler, yerler] ve manzaralar arasından gidilir araba yolu vardır. Gebze'nin büyük şimendüfer köprüsü ve İzmit Körfezi'nin lâtif [panorama] manzara-yı umumiyesi cidden görülmeye şayandır. Mebani-i tarihiyeden [tarihî yapılardan]: (14'üncü asır) Sultan Orhan Hazretleri'nin cami-i şerif; (16'ncı asır) Çoban Mustafa Paşa'nın cami-i şerifi; (Milâd-ı İsa'dan 183 sene evvel) "Vitinya" [Bitinya] Kralı "Prozyas" tarafından Romalılara teslim edileceği tehdidi üzerine tesmim [kendini zehirleme] suretiyle hayatına hitame çekmeyi tercih eden Kartacalı meşhur ceneral "Anibal"in kabri; elyevm Eski Hisar namını taşıyan "Filokren"in eski müstahkem köşkünün harabeleri; "Bizans", "Venedik" ve "Ceneviz" ve ilâh, devirlerine ait birçok harabeler mevcuttur. Eski kervansaray (Gebze Bizanslılar ve daha sonra Osmanlılar zamanında resmî postaların menzili olmuş idi). İmarethanesiyle Büyük Medresesi dahi meşhurdur.

BİLETLERİN TARİFESİ
-Liman ücreti dahil olup damga resmi dahil değildir-

Karaköy Köprüsünden atiyüzzikr mevakıfa [aşağıda anılan duraklara]	Azimet ve avdet için fiat Mevaki [Mevkiler]						Haydarpaşa'dan atiyüzzikr mevakıfa	Mevaki					
	Birinci vapur I. Şimendüfer kuruş/para		I. Vapur II. Şim. kuruş/para		III. Vapur III. Şim. kuruş/para			Birinci Azimet ve kuruş/para		İkinci avdet için kuruş/para		Üçüncü fiyat kuruş/para	
Maltepe	55	—	42	20	26	20	Maltepe	42	20	30	—	18	20
Pendik	77	20	60	—	39	—	Pendik	65	—	47	20	30	—
Tuzla	132	20	100	—	66	20	Tuzla	120	—	78	20	57	20
Gebze	175	—	132	20	86	20	Gebze	162	20	120	—	77	20

Haydarpaşa 25 Nisan 1922/1338

İşletme Müdiriyet-i Askeriyesi

Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi

* "Banliyö" *derken kastımız, bugünkü sınır! O tarihte, Gebze İstanbul hükûmetinin egemenliğinin en uç noktasıydı. İzmit Mütareke'de İngiliz işgaline uğramış, Kuva-yı İnzibatiye üssü olarak kullanılmış, Yunanlılara terk edilmiş ve 27 Haziran 1921'de Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmıştı; yani 1922 ilkbaharında, çoktandır Ankara hükûmetinin egemenliği altındaydı.*

Farklılaşmamış bir üretimde, kır ile şehrin işbirliği, küçük toplulukların kendine yeterli duruma gelmesini doğurur. Birliğin karşılaştığı toprak bulma zorunluluğu, savaşı, en büyük toplumsal görev durumuna getirir. Toplum, ordu düzeniyle örgütlenir. İşbölümüne dayanmayan birlikte şehir, her biri birbirinden bağımsız kır yapılarının merkez örgütünü, dış ticaret ve gelirlerin mübadele edildiği yeri ifade eder. Yaratılan üç hükümet kolu, maliye-iç talan, savaş-dış talan ve kamu hizmetleri, şehir çevresinde, tek müşterisinin merkezi yönetim olduğu bir zanaat ve tüccar grubu oluşturabilir. Sabit sermaye kitlesine yani bir yere bağımlı olmayan zanaatçılar, müşterileri ile birlikte yer değiştirmek zorundadırlar. Yönetim gelirlerinin yeni dağıtım merkezleri kurulur kurulmaz, eski başkentler terkedilir, tarım dışı üretim, yönetimin kendi ülkesindeki veya dış uygarlıkların talanından yarattıkları artık değere bağlı olarak, hareket eder. François Bernier, Büyük Moğol Ülkelerinin Tasvirini Kapsayan Seyahatname'de anlatır: "Atlılar esas bölümü oluşturuyor; piyadeler söylendiği kadar önemli değil, elbette eğer orduyu izleyen bütün hizmetçiler ve satıcılar gerçek savaşçılarla birlikte ele alınmazsa; çünkü bu durumda, kralın uzunca bir süre başkentte olmayacağına inanıldığı için, sadece kralla birlikte olan orduya 200.000, 300.000 ve bazen daha da çok insan almakta haklı olduklarına inanacağım; bu durum, bu orduların peşinden sürükledikleri çadırlar, mutfaklar, giysiler, eşyalar ve hattâ sık sık kadınlardan ve dolayısıyla filler, develer, öküzler, atlar, hamallar, seyisler, levazımcılar, her türlü tüccar ve hizmetçilerden oluşan garip kalabalığı bilen için; ülkenin devletini ve özel hükümetini bilen için pek şaşırtıcı değildir; kral, krallığın bütün topraklarının tek ve biricik sahibidir, bundan da zorunlu olarak, Delhi ya da Akra gibi bütün bir başkentin, neredeyse sadece orduyla yaşadığı ve dolayısıyla, bu kentler bir Paris'e hiç benzemedikleri ve benzeyemediklerinden, ama aslında düm-düz kırdakinden daha uygun bir yere yerleşiş ve biraz daha iyi bir ordu kampından başka bir şey olmadıklarından, kral belli bir süre için sefere çıktığında, kralı izlemek zorunda olduğu ortaya çıkar."[17]

Uygurların kalıtçısı, ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılarda, *Kudatgubilig, Divan-ı Lugat-it Türk* gibi özgün eserlerin verilmesi, bölge ekonomi ve kültürünün Türklerin şehirleşmesindeki önemini ortaya koyar. Karahanlıların önemli kültür merkezleri Semerkand, Buhara, Farab, Taşkent, Balasagun ve Kaşgar'dır. Semerkand'ın tarihi Büyük İskender'e kadar çıkar. O zamanki adı Karakanda'dır ve *kanda* eki Sogdca şehir anlamında *kand, kend* sözcüğünden gelmektedir. Sogdların yurdu olan bölge, Çin, Arap ve çeşitli Türk kabilelerinin eline geçmiş, en parlak dönemini ise Timur çağında yaşamıştır. Buhara adı ise Sanskritce *vihara*-manastır sözcüğünden gelmektedir. Çincesi pu-ho, Sogdcası poyr'dur. Farab Farsça Parab, daha sonraki adıyla Barab'tan adını alır. Son olarak şehre Otrar denmiştir. Taşkent'in eski adı Çaç'tır. Çinliler bu şehre Çö-çi veya sadece Şi demişlerdir. Şi Çinçede taş demektir. Araplar Şaş adıyla bilirler. XI. yüzyılda şehrin adı Taşkent'e çevrilmiştir. Bugün yeni Taşkent Özbekistan'ın başkentidir. Balasagun'un yeri kesin olarak saptanamamıştır. Moğollar bu şehre Gubalik (goa-iyi, balık-şehir) adını vermişlerdi. Türkçede hepsi kuzeydeki şehir anlamına gelen Karaordu, Kuzordu, Kuzuluş, Kuzbalık, Köksagun adlarını almış, daha sonra şehre Balasagun ve Suyab adları verilmiştir. Bu-

URUK'TAN ANKARA'YA

Şehir Adlarının Gösterdiği Tarih-II

KUDRET EMİROĞLU

gün Çin Türkistanı'nda Su-fu adını alan Kaşgar ise İÖ 76 yılından beri bilinmektedir. Çin kaynaklarında K'o-şih, K'şa, Ka-şa, Solek veya Sorak'ın Çincesi Su-lek biçimleriyle anılan Kaşgar'ın adı da Ordukent'tir. Karlukların Karahanlı soyu önce Balasagun'u sonra Kaşgar'ı merkez edinmişlerdir.[18]

İslâm dünyasına egemenliklerini kabul ettiren Selçuklular, o döneme kadar olan en büyük şehirli ve Batılı (!) siyasal birliği kurmuşlardır. Müslüman dünyasına Halife ordusunun askeri olarak giren Türkler (Samarra şehri Halifenin Türk ordusu için kurulmuştur) Tavaif-i mülûk döneminde, ordu kumandanlarının kazandığı güçle bağımsız yerel otoriteler oluşturmuşlardır. İslâm dünyasında ilk kez sultan unvanını alan Gazneli Mahmut, bu kökenden yetişmiş olup, Hindistan'daki gayri-müslimlere karşı savaşı ile tutunmuştur. Türk toplumsal temele dayanan Selçuklu Devleti ise, devlet yönetiminde İranlı bürokrasiye gereksinim duymuştur. Sasani vezirleri soyundan gelen Nizamülmülk, İranlı bürokrasinin işlevini ortaya koyar. *Siyasetname* adlı eserinde, ordunun 400.000'den 70.000'e indirilmesini savunan muhaliflerine karşı, Çin, Hint, Habeş'e gidilmesini savunmaktadır![19]

Türkçede şehir ile ilgili sözcüklerin evrimini gözlemek süreci açıklayıcı olacaktır:

Yurt: Çadır, çadırların kurulduğu alan, oturulan yer, Osmanlılarda yurtluk, özellikle Kürt aşiretlere özel mülk-ikta (dirlik) olarak verilen yeri anlatır. Aynı anlamda ocaklık, ocak -aile ilişkisi ile, bu dönemdeki anlamı açığa çıkarır. Yurt'un Osmanlıcası vatandır, Arapça yerleşmek anlamına gelir.

Balık: Moğolcada balakat, balgat biçimleri ile, İran, Afganistanlı Halaçlarda baluk biçimi ile yaşamaktadır. Hanbalık, Kubilay Han'ın (1214 - 1294) Pekin'e verdiği addır.

Ulus: Köktürk yazıtlarında uluş biçiminde kullanılan sözcük, şehir, memleket anlamlarına geliyordu. Moğolcada da ulus biçimi ile vardır. Bugün millet anlamında kullanılmaktadır.

Budun: Köktürk yazıtlarında 'Türk budun' biçimi seslenişlerde geçen budun sözcüğü eski Türkçe çoğul yapım eki ile boy-lar anlamındadır.

İl: Köktürkçeden beri kullanılan sözcük, bugün aynı anlamı ile el ve vilâyet anlamı ile il biçiminde yaşıyor.

Sagun: Hakaniye diyeleğinde (Karahanlılarda) şehir anlamında kullanılan sözcük, saun, sıgan biçimleri ile Asya'da uzun süre yaşamıştır.

Ordu: Hakanın oturduğu şehir. Türk yönetim örgütlenmesinde ülke sağ, sol, orta olarak bölümlenir ve yönetim kardeşler arasında bölünür. Orta sözcüğünden geldiği ileri sürülen ordu sözcüğü ile şehir arasında kurulan ilişki, şehrin toplumsal anlamını açığa koymaktadır. Dede Korkut Destanı'nda, han, beğlerbeği ve beğlerin orda'larda yaşadıkları görülmektedir. Ordalar pek çok çadır ve otağdan meydana gelmiş büyük karargâhlardır. Orda sahibi ve ailesi, nökerler, uşaklar, çobanlarla birlikte ordada büyük bir kalabalık yaşar ve beylerin halkla ilgili işleri yürüttükleri divanlar burada kurulurdu.[20]

Yatuk: Oğuzların şehirden dışarı çıkmayan ve savaş yapmayan bölümüdür. Onun için bunlara yatak denir, bu söz, tembeller ve bir tarafa atılmışlar demektir.

Göçebelerle yatuklar (şehirliler) arasındaki çelişki Anadolu Selçuklularında da sürmüştür. Merkezî yönetim ve şehirlerin İran kültürü ile olan ilişkileri, Türk özbenliği ile şehir arasındaki çelişkiyi şu atasözünde dile getirir: Türk iti şehre gelicek Farisi ürer.

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *şehir* sözcüğü Farsça *şahr*'dan gelmektedir. Şehir karşılığı kullanılan ve burjuva karşılığı olarak kentsoylu biçiminde türetilen *kent* sözcüğünün aslı ise Sogdcadır. Farsçanın kazanılığı etkiyi birçok toplumsal kurumda izlemek olanaklıdır. Kent sözcüğünün yeniden kullanıma alınması se, İslam öncesi Türk tarihine gidilliğinde, en gelişmiş şehir yaşamının bulunduğu Uygur ve Karahanlılarda Sogdca kent sözcüğünün kullanılması le açıklanabilir.

Anadolu'da şehir adlarına baktığınızda:

Maraş, adını Hitit Kumandanı Maaj'dan, Muş Urartu Kralı Muşet'ten, Samsun Miletoslu Kaptan Amisos'tan, Sinop Amazon Kraliçesi Sinova'dan, Çankırı Hitit Beyi Çangra'dan, Bitlis İskender'in Kumandanı Bidlis'ten adını alır. Antalya'nın adı Bergama kralı II. Attalus'tan, Amasra'nın İranlı Prenses Amastris'ten, Bursa'nın Bitinya Kralı Prasias'tan gelir. Bolu Bitinyalı Kumandan Claudio'nun şehridir (Claudiopolis); Edirne Roma İmparatoru Hadrianus'un (Hadrianopolis), Kayseri Kayzer Tiberius'un şehridir.

Konya, İkonion, Yunanca tasvirikon, Manisa, Magnesia, mıknatıs, Kütahya, Kotiyum, seramik şehridir. İstanbul (stinpoli), İstanköy (stinkoo), İzmir (stinmirina), İznik (stin nikea), İzmit (stin nikomedia) şehirleri harf-i tarif 'stin' sözcüğünün Türkçe söylenişlerini adlarında taşırlar. Denizli domuzlu, Yozgat yoz kent, Balıkesir balak hisar, Zonguldak jungle dağ[21] demektir. Ankara'nın adı Frigce Ankyra'dan gelir. Hititcesi Ankuruva'dır. *Va* son eki Luvice şehir anlamındadır. Arzava, Tuvnava, Adanava, Anazarva, Wattarva adlarında görülür. Yaygın efsane ise, Ankara'nın adının gemi çıpasından geldiğidir. Mısırlıları yenen Galatlar savaş ganimeti olarak şehre çıpa getirmişler ve çıpa şehrin simgesi olmuştur. Roma devrine kadar şehir adına bastırılan sikkelerde çıpa resmî görülür.

Çıpa, Latince (ancora), Yunanca (ankura), Arapça (encer), İngilizce (anchor) dillerinde ortaktır.

Efsanelere karışmış şehir adlarında, her dönemde, etimolojik bir yakıştırma yapılmış olmasını dikkate almak gerekir. Trabzon İl Yıllığı'nda (1973) şehrin adının, Tur-ab-zon sözcüklerinden geldiği, Türkçe olan Tur sözcüğünün Türk, zon sözcüğünün mekân anlamında olduğu, ab bağlantı eki olduğuna göre, şehrin adının Türkyurdu, Türkeli demek olduğu bildirilir. Yunanca ve İtalyanca dört köşe, masa (trapezon, trapezus) köklerine bağlanarak yapılan bir açıklaması da vardır. Farsça Tarab-ı zen (kadın neşesi) veya Tarab-ı efzun (çok neşe verici) dan geldiği ileri sürülmüştür. Bir efsane de Tuğrabozandan geldiğidir. Şehrin adını, otokton halklar Tibarenler ve Tzanlardan aldığı da belirtilmektedir.

Anadolu'da şehir adlarının gösterdiği mozaik, Anadolu'da mozaikliğin devamlılığını, toplumsal kurumsallaşmalar ve iç dinamikler açısından tarihsizleşmeyi de gösterebilir. Doğu Roma'nın çöküntüsü içinde Anadolu, kolayca işlenmeye elverişli toprakların azlığı, nüfusun sürekli yetersizliği, tarımın ana zenginlik kaynağı olmasına elvermediği için, servet birikiminin başlıca aracının ticaret olduğu bir yapı kazanmıştır. Dışarıya yönelik, büyük ölçekli, fakat hinterlandı olmayan şehirler ortaya çıkmış; üretici, tüketici ve geçiş yollarının koruyucusu olduğunda sisteme katılan kırsal yapılar sistemle tam anlamıyla bütünleşmeden, kabile yapısı üstüne kurulu özerk topluluklar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ticaretten paylarını aldıklarında bağımsız devletlerin çekirdeklerini oluştururlar. Devletle, büyük toprak mülkiyeti arasındaki çelişki, Akdeniz'de işlerlik kazanan ticari yapıların etkinliğini kolaylaştırır ve ekonomik yapılar en uzak noktalara kadar götürülebilir. Fakat yukarıdan aşağıya doğru bir sistemle, oluşma içindeki toplulukları, bu yapılar çok yeni ve kurucu öğeler yetersiz olduğunda, kökleşmesi kolay olmaz.[22]

12. yüzyılda Anadolu şehirleri kale içindedir. İçkale denilen bölümde yönetim işlevleri yürütülür. Zanaatkârlar ve şehrin ileri gelenleri kalede yerleşmişlerdir. Kalenin dışında yerleşmemiş ticarî etniklikleri ile pazar, vb. yer alır. *Şar*[23] adı ile anılan bu biçim, 16. yüzyılda, ticaretin gelişmesi ile değişmiştir. Gezginci tüccarların yerini yerleşik tüccarlar aldığında, kale dışı büyümeye başlar ve imareti, külliye halinde bulunan bütüncül yapıları, camileri, hamamı, hanları, bedesteni vb. üretim ve ticaret hizmetlerinin örgütlendiği ve uzmanlaşmış sokakların (*arasta*-Farsça) yerleştiği bir alan olarak gelişir. Bu gelişmeler yeni konut alanlarının yani mahalleler oluşturması için başlangıçlar yaratmıştır.[24]

Gezginci tüccarları yerleşikliğe dönüştüren gelişim ivmesini Avrupa'da gelişme yoluna giren kapitalizmden alır. Uluslararası ticaretin getirdiği zenginlik, Osmanlı toplumunda tımar düzeninin bozulma süreci ile çakışır.

'Büyük kaçgun', Anadolu köy ve şehir örgütlenmesinde gedikler açmış, insan yapısında yozlaşma yaratmıştır. Anadolu tarihinde kırsal toplulukların, merkezî örgütlenmenin ve tüccar şehirlilerin, uluslararası ticaretle ilişkisi, eski çağlardan beri, Medlere, Perslere, Yunan ve Romalılara, Venedik ve Cenevizlilere karşı tutunmaya çalışan yapısı, bu kez iç çelişkilerini, gelişen kapitalizmin etkileri altında yaşamaktadır.

Feodal Avrupa'da üretim hücreleri bölünmüştür. İlk gereksinim, komşu prensliklere, İskandinavyalıların ve Müslümanların saldırılarına karşı savunmadır. Genellikle daire biçiminde, hendekle çevrili, duvarlarla kuşatılmış kaleler bu gereksinimi karşılamıştır. Bunlara *castellum, castrum, urbs, municipium,* vb adlar verilir. Bunların 'en tanınmışı ve her halde en teknik olanı' *burgus* sözcüğüdür.[25] Ancak Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren ticaret gelişecektir. Tüccarlar, soyluluğun ve ruhbanlığın dışında, mevcut ekonomiye ve dünya görüşüne rağmen, burgların çevresinde dış şehirler oluşturacaklardır. 12. yüzyıl boyunca, şehirli ayaklanmaları, angaryadan kaçan ve geri döndürülmekten korkan serflerin, özgür bir ortam arayışının, lonca sınırlamalarının parçalanmasının sonucudur. Sonuçta şehir, kişisel bir ayrıcalığın değil, fakat kendi hukuk ve kurumlarına sahip bir bölgenin, mevcut dünyadan ayrı bir dünyanın anlamını kazanacaktır. Şehirde doğallaşan ayrıcalık, Alman atasözünde, 'şehrin havası insanı özgür yapar' biçiminde somutlaşır.[26]

Burglar çevresinde oluşan dış şehirlere *forisburgus, suburbium* ya da *novus burgus* adı verilir. Hollanda ve İngiltere'de bu yeni şehirlere *portus* adı verilir. Roma İmparatorluğu döneminde mallar için istifleme yeri ya da aktarma noktası olarak kullanılan yere portus denilirdi. Ortaçağın pazar ve panayırlarından ayrı bir özellikle sürekli bir alım-satım merkezi oluşturan portus, tüccar sınıfın burg-kaleler çevresinde örgütlenmesinin başlangıcıdır. Kendilerine *poorters* veya *portmen* diyen bu insanlar, uzun süre bu sözcüğü *burgess* veya *bourgeois* sözcüğüyle eşanlamlı olarak kullandılar. 13. yüzyılda nüfus artışıyla birlikte, lonca-kent ayrıcalıkları ile çatışma kaçınılmaz oldu ve ortak yararın savunucusu olarak ortaya çıkan kont, devlet kavramının gelişmesiyle monarşinin ve ulusal ekonomi anlayışının temellenmesine adım atarken, kapitalizm de feodal bağlarını kırdı. Öncelikle, kırsal yan uğraşları, iplikçiliği ve dokumacılığı, zanaat ustalığını ve teknik eğitimi gerektirmeyen uğraşları ele geçiren, köyde meta yaratarak ücretini ödeyen burjuvazi, ticaret sermayesini sanayi sermayesinin bir ögesi durumuna getirecek birikimi yaratarak, sanayi devrimini gerçekleştirdi.

Dünyanın Çeşitli Şehirlerindeki Nüfus Patlaması

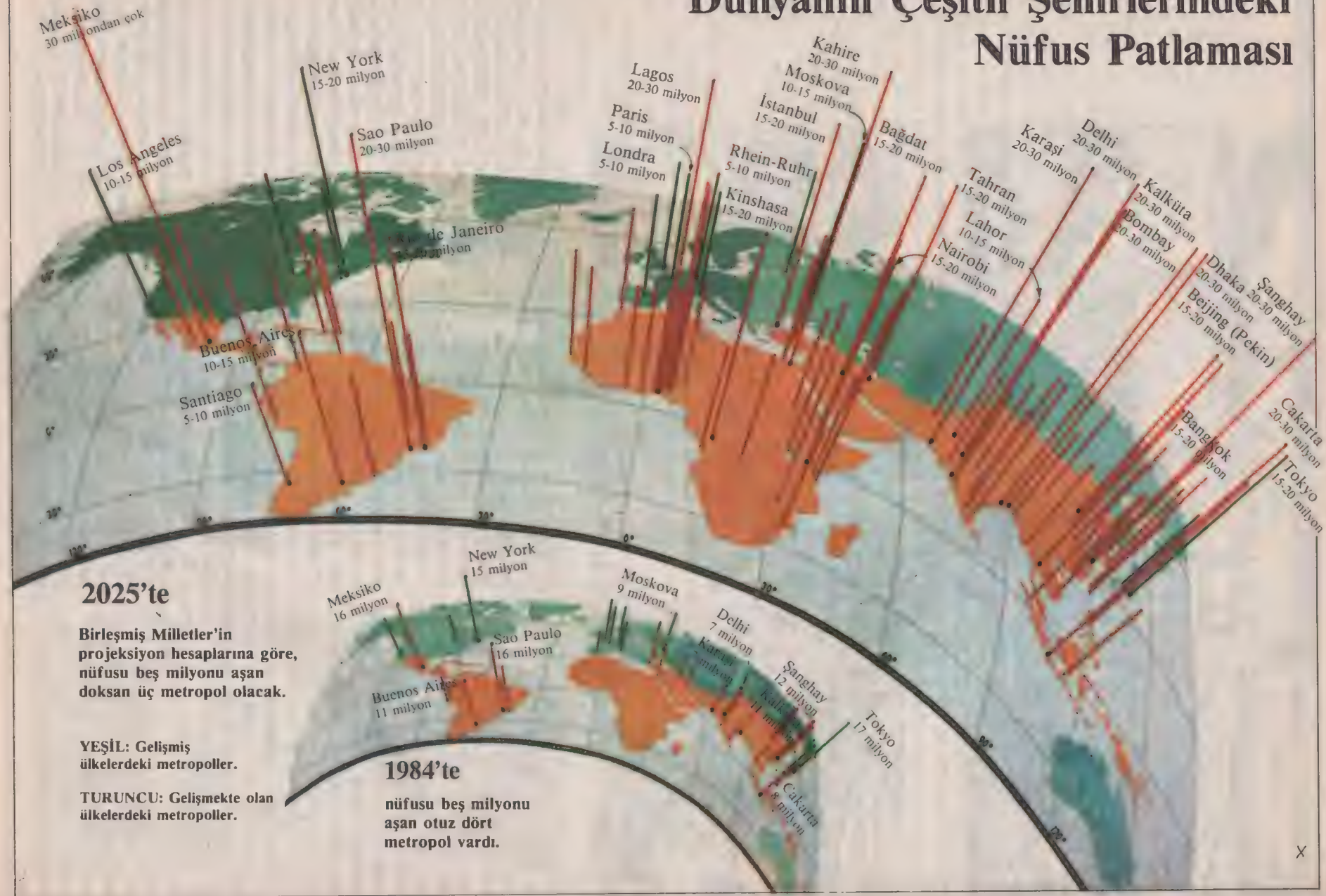

	İstanbul	Edirne	Erzurum	Konya	Trabzon	Adana	Ankara	D.Bakır	İzmir
1825	1.300.000	300.000	150.000	140.000	60.000	50.000	50.000	80.000	150.000
	2-1	17-3	60-8	68-11	174-34	189-34	191-36	132-20	61-10
1850	1.400.000	200.000	138.000	141.000	56.000	53.000	58.000	94.000	150.000
	2-1	44-4	80-12	77-11	244-34	258-35	236-32	124-22	75-10
1875	1.200.000	180.000	95.000	50.000	66.000	50.000	50.000	50.000	205.000
	5-1	84-7	189-15	361-	299-22	341-28	344-30	351-32	68-6
1900	1.272.000	100.000							221.000
	12-1	274-10							118-4
1915	1.440.000	135.000	144.000	75.000	70.000	75.000	50.000		400.000
	14-1	275-8				-4			99-2
1927	691.000	35.000	31.000	47.000	24.000	73.000	75.000	31.000	154.000
	-1		-13			-4	-3	-12	282-2
1975	2.547.000	63.000	162.000	246.000	97.000	475.000	1.700.000	169.000	636.000
	-1	-31	-13	-8	-24	-4	-2	-10	-3
1980	2.853.000	71.000	190.000	325.000	107.000	568.000	2.203.000	233.000	753.000
	-1	-34	-14	-7	-25	-4	-2	-10	-3

Kapitalizmin her şeyi metaya dönüştüren eşitsiz ve birlikte gelişim yasaları, 1800'lerden sonra, kapitalist ülkeler ve sömürge ülkeler ayrımını yaratacak ve şehirlerin yapısı bu kurallara göre yeni bir nitelik kazanacaktır. 1478'de 80.000 nüfuslu bir şehir iken, Kanunî devrinde 400.000 nüfusa ulaşan ve 1700'lerden itibaren 1.500.000 nüfusuyla dünyanın en büyük şehri olan İstanbul[27] kapitalistleşen şehirler karşısında gerileyecektir. 1825'te dünyanın Londra'dan sonra ikinci büyük şehri, 1875'te Londra, Paris, New York, Pekin'den sonra 5. büyük şehridir. 1900'de Londra, New York, Paris, Berlin, Essen, Chicago, Viyana, Philadelphia, Tokyo, Petersburg[28], Essen ve Kalküta'dan sonra 12.liğe, 1915'te Londra, New York, Paris, Berlin, Chicago, Viyana, Petrograd, Tokyo, Philadelphia, Buenos Aires, Moskova ve Glasgow'dan sonra 14.lüğe düşecektir. Bu düşüş, 1963'te 67.liğe kadar gelecektir.

1700'de 350.000 nüfusuyla dünyanın 4., 1800'de 5. şehri olan Edirne, 1825'te dünya sıralamasında 17.liğe düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve Kahire'den sonra 3. büyük şehri olan Edirne de, öteki şehirlerimizle birlikte, nüfus büyüklükleri ve dünya ve Türkiye sıralaması ile, yaşanan dönüşümü, çekilen acıların büyüklüğünü ve kapitalist üretimin biçimlenişini göstermektedir[29]:

Emek pazarının kurulması, ev ile işyerinin ayrılması, üretimde bant teknolojisinin kullanımı ile birlikte, altyapısı, toplu taşıma araçları, vitrinleri, taksitli satışları, stadyumu, televizyonu ve polisi ile şehir, dünyada standartlaşan bir yaşamın uluslararası işbölümünün mekânı olarak büyümesini sürdürüyor. Kalküta'da *bustee,* Bombay'da *jhoupri,* Karaçi'de *jhuggi,* Meksika'da *jacale,* Panama'da *rancho,* Brezilya'da *mocambo, favela,* Porto Alegre'de *cortico,* Tunus'ta *gurbiville,* Fas'ta *bidonville* ve Türkiye'de *gecekondu* adı ile azgelişmiş ülkelerin şehirleşme biçimi belirleniyor.

1980'de Türkiye'nin nüfusu 45 milyondur. Okuryazar olmayan erkek 3 milyon 800 bin, kadın 8 milyon 300 bindir. Son hafta içinde çalışan veya işle ilgisi devam eden erkek 11 milyon 700 bin, kadın 6 milyon 800 bindir. 6 milyon 400 bin insan, 4 büyük şehir merkezinde yaşamaktadır. Halen doğum yeri anlamında kullanılan memleket sözcüğü ile hemşehrilik anlayışı yaşam biçimimize gölgesini vururken, yaşanılan mekânların biçimlenişi ve belirleyişi sorulmadan kalmaktadır.[30]

---

[17] Pakistan'ın dili adını bu ordudan alır: Urduca.

[18] A.Dilaçar. *Kudatgubilig İncelemesi.* TDK. 1972.

[19] Nizamülmülk. çev. Nurettin Bayburtlugil. *Siyasetname.* Dergah Y. 1981.

[20] Faruk Sümer. *Oğuzlar.* AÜ.DTCF. Y. 1972.

[21] Zonguldak için bknz. Necdet Sakaoğlu. *Tarihe Yerleşen Hayal Uzun Mehmet.* Tarih ve Toplum, Ekim 1984/10.

[22] Stefanos Yerasimos. *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye.* Gözlem Y. 1980.

[23] Türkiye'de hisarla anılan yerleşim yerleri arasında Afyonkarahisar, Şereflikoçhisar, Şebinkarahisar, Akhisar, Pınarhisar, Sultanhisar, Sivrihisar, Altınhisar, Gölhisar, vb anılabilir. Çanakkale, Kırıkkale, Başkale, Aşkale kale sözcüğünü, Şarkışla, Ulukışla kışla sözcüğünü barındırmaktadır. Nallıhan, Kadınhanı, Kırıkhan, Hekimhan han-kervansaray adlı, Pazar, Pazarcık, Beypazarı, Adapazarı, Gölpazarı pazar adını taşıyan yerleşim yerleridir.

[24] Prof.Dr. İlhan Tekeli. *Türkiye'de Kentleşme Yazıları.* Turhan K. 1982.

[25] Avrupa'da burgların kurulma döneminde, İskandinavya'dan Dinyeper ırmağı havzasına doğru yayılan ve Slavlarca Rus adı verilen fatihler, Karadeniz'in iki yanında İslâm ve Bizans'a kürk, bal, kereste yanında Slavlara ad olacak ölçüde köle (slave) ticareti yapıyorlar ve bölge halklarına karşı kendilerini koruma gereksinimini sağlayan hendeklerle çevrili, berkitilmiş *gorod* adını verdikleri kamplarda yaşıyorlardı. Bu erken ticaret dönemi başta Peçenekler olmak üzere gelecek Moğol akınının öncüsü kabilelerce durduruldu. Henri Pirenne. çev. Şadan Karadeniz. *Ortaçağ Kentleri.* Dost Y. 1982.

[26] Henri Pirenne. çev. Uygur Kocabaşoğlu. *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi.* Alan Y. 1983.

[27] İstanbul'a verilen adlar için bknz. *Tarih ve Toplum,* Şubat 1984/2.

[28] Büyük Petro tarafından 1703'te St.Petersburg adıyla kurulan şehir, 1914-24 döneminde Petrograd adını aldı, bundan sonra adı Leningrad olarak değiştirildi. Egemenlik ve siyasal tutum değişikliklerileyle şehir adlarının değiştirilmesi de uygulanan bir yöntem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ünlü limanı Danzig-Gdansk ve Türkiye'de Kırkkilise-Kırklareli, Diyar-ı Bekir-Diyarbakır şehirlerini analım.
Türkiye Ansiklopedisi. Hayat Y.1963.

[30] Son olarak Türkiye'nin 'planlanan' başkenti Ankara'yı analım: Jansen, Ankara'nın nüfusunun 200.000'den yukarı çıkmaması için gerekirse zorlayıcı önlemler alınmasını savunurken, planın uygulayıcıları, imar sahasını 1500 hektardan 10.000 hektara çıkararak arsa değerinin artışından yararlanma yolunu tutmuşlardı. Paris'in yayılma alanı 106, Roma'nın 54.6 kilometre kare iken Ankara'nın 165 kilometre karedir.

Dr. Mikayel Resden (1774-1844) ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü

KEVORK PAMUKCİYAN

Büyük bir zevkle takip ettiğimiz "Tarih ve Toplum" dergisinin 1984 Aralık sayısında dercedilen, Sayın Prof. Dr. Hüsrev Hatemî'nin "Fransızca-Türkçe İlk Sözlükler" başlıklı yazısında, ikinci sözlük olarak, Artin Hindoğlu'nun lûgatinden bahsedilerek, Fransızca önsözünün tercümesi de takdim edilmişti. Burada müellif, hazırladığı eserinde, Tıp ve Botanik terimleri için, Resden'in sözlüğünden istifade ettiğini bildirmişti. Sayın yazar bu meyanda şunları kaydetmişti:

"Türkiye'de varlığından hiç bahsedilmeyen 'Ermenice-Lâtince-İtalyanca-Fransızca-Rumca-Farsça-Türkçe' Resden sözlüğünü arayarak incelememiz, dilimizin bir asır öncesi bakımından önemli olsa gerektir."

Kendilerini ve dil bilgisi ile uğraşanları memnun bırakmak gayesiyle, hem Resden'in hayatını, hem de lûgatını tanıtmayı arzu ettik.

Dr. Resden'in ailesi, aslen Divriği'nin Zimara kasabasındandır.[1] Bu soydan bilinen en eski şahıs, Bedros Minasipoğlu veya Minasipyan adlı bir papazdır ki, 1781'de Diratzu, yani Muganni Pogas olarak ismi geçmektedir.[2] Önce Katolik mezhebine mensup olup, sonradan Apostolik (Gregoryen) mezhebini kabul etmiştir. Ünlü müzikolog Kayserili Kirkor Kabasakalyan'ın (1740-1808) mühim iki talebesinden biri olarak bilinmektedir. Bilâhare, ruhanî hayata atılarak, Galata'daki Surp Kirkor Lusavoriç Kilisesi'ne başpapaz tayin edilmiştir. Bugün mevcut olmayan Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nda tesadüf edilen mezartaşının kitabesine göre, 1817'de vefat etmiştir.

Minasipyan'ın iki oğlu olmuştur. Birincisi Serovpe, Rusya'ya gittikten sonra, soyadını Ermeniceleştirerek Badganyan'a veya Patkanyan'a çevirmiştir. 1769'da İstanbul'da doğup, 1836'da Astrakan'da ölmüştür. Şehrimizde iken, ünlü musikişinas Mas-

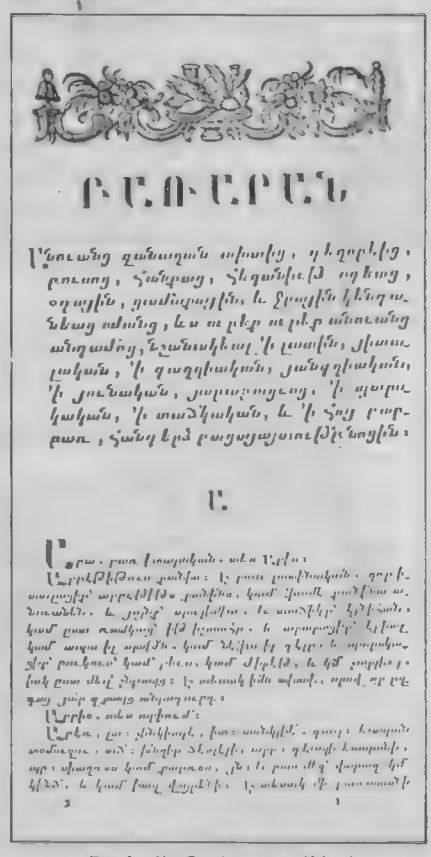

Resden'in Sözlüğünün ikinci baskısının birinci sayfası

galacı Artin'den musiki dersleri almıştır. 1783'den itibaren Venedik'teki Mıkhitharist rahiplerinin manastırında, 1788'den itibaren de Trieste'deki Aziz Mardinos adlı mektepte tahsilde bulunmuştur. Burada musiki bilgisini de ikmal etmiştir. Flüt ve keman icra etmiştir. Dr. Arto Mezburyan'a (1879-1957) göre 1789'da,[3] "Ermeni Ansiklopedisi"ne göre de 1792'de[4] İstanbul'a dönerek, Beyoğlu'nda, ağırlığı musiki olan bir mektep tesis etmiştir. Burada musikiden maada, Ermenice, İtalyanca ve Tarih dersleri de vermiştir. 1793'de iftiraya uğrayarak Tiflis'e kaçmış ve orada ilk Ermeni mektebini açmıştır.

Serovpe Badganyan'ın üç oğlundan birincisi Papaz Kapriel Badganyan (1802-1889) da, pederi gibi ünlü bir kültür adamıdır ve birçok eserler bırakmıştır. Oğlu Rapayel Badganyan (1830-1892) veya müstear adiyle Kamarkatiba, şöhretli bir şairdir.

Serovpe Badganyan'ın ikinci oğlu Bedros Badganyan da papaz olmuştur. Meşhur müsteşrik ve tarihçi Kerovpe Patkanyan veya Patkanov'un (1833-1889) babasıdır.

Serovpe Badganyan'ın üçüncü oğlu Mikayel Badganyan (1814-1895) ise tanınmış bir piyes müellifi, sahne sanatkârı ve mütercimdir.

Papaz Bedros Minasipyan'ın ikinci oğlu Dr. Mikayel Resden'dir. Kanatimizce Resden soyadının aslı Rasdyan'dır. Zira, onsekizinci yüzyılın ilk yarısından itibaren Kumkapı'da yaşamış, işbu soyadını taşıyan ve Katolik mezhebine mensup bir aile

mevcuttur. Hattâ, ünlü İstanbul Patriği Hovannes Başpiskopos Golod (1678-1741), kendisini makamından indirmek gayesiyle, 1737'de düzenlenen bir komplo esnasında, zengin Ermeni ailelerinden Rasdyanlar'ın evine sığınmıştır.[5]

Pederinin ismi ile Der-Bedrosyan soyadını da taşıyan Dr. Mikayel Resden, Dr. A. Mezburyan'a göre 1774'te,[6] "Ermeni Ansiklopedisi"ne göre de[7] 1775'te İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini ünlü müderris Takvor Aslanyan'dan (1746-1836) almıştır. Bu şahıs 1782'de, Beyoğlu'nda veya Galata'da bir mektep açmıştır. Zira eski Ermeni kaynaklarında, Beyoğlu ismi daha fazla Galata için kullanılmıştır. Aynı zamanda, Galata'da mukim bir Ermeni Mıkhitharist rahibinden de muhtemelen İtalyanca öğrenmiştir. Bu sıralarda pederi iki oğlunu, Mıkhitharist rahiplerinin mektebinde eğitim görmek üzere, Venedik'e göndermiştir. Serovpe İstanbul'a dönmüşse de, Mikayel orada kalarak bir İtalyan tacirin himayesinde, Piza şehri Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'ne kabul olunmuştur. Dr. Mezburyan 1797-1799 yılları arasında, "Ermeni Ansiklopedisi" ise, 1799'da mezun olduğunu kaydetmektedir. Bu sıralarda Dr. Mikayel, Minasipyan yerine Resden soyadını kullanmaya başlamıştır. Müteakiben İtalya'nın muhtelif şehirlerinde mesleğini ifa etmiştir. Bu meyanda, Trieste'de dahi bulunmuştur. Aynı zamanda araştırmalarla ve eserler hazırlamakla da meşgul olmuştur.

1818'de Mısır'a yerleşmiştir. Burada, Hıdiv Mehmed Ali Paşa'nın (1769-1849) tercümanı ve danışmanı Boğos Bey Yusufyan'ın (1768 veya 1775-1843) tavassudu ile, Hıdiv'in şahsî tabipliğine atanmıştır. Dr. Mezburyan'a göre 1830'da, "Ermeni Ansiklopedisi"ne göre de 1833'de Mısır'dan ayrılarak İstanbul'a avdet etmiştir. Kısa bir müddet sonra, Adapazarı'na ve İzmit'e gitmiştir. Bir sene sonra oradan Armaş Manastırı'na geçmiştir.

Buradaki ikameti hakkında, İstanbul Patriği, ünlü tarihçi ve ilâhiyet bilgini Mağakya Başpiskopos Ormanyan (1841-1918), "Armaş Ruhban Okulu Tarihi" adlı Ermenice eserinde şu bilgileri vermektedir:[8]

"Armaş Manastırı'nın şöhretli misafirleri arasında, Dr. Mikayel Resden Der-Bedrosyantz-Badganyantz'ı zikretmek gerekir. O, çocukluğunda, Venedik'teki Mıkhitharist rahiplerin talebesi olmuş, sonra da, Piza'daki Üniversite'de tabiplik tahsilinde bulunmuştur. Bilâhare, Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa'nın Sarayı'nın tabibi olmuştur. Bir müddet hizmet ettikten sonra, şahsi bir sebeple Mısır'dan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Müteakiben, şurada burada barınmaya çalıştıktan sonra, Adapazarı'na gelip, orada dahi mesleğini icra etmiştir. 1833'de, Mehmed Ali Paşa ile harp başladığı zaman, oğlu İbrahim Paşa başarı ile Anadolu'da ilerleyerek Bilecik'i zaptedip, Bursa'yı tehdit edince, Resden, Mısır ordusunun eline düşmemesi için Armaş'a (bugün Ermeşe, K.P.) sığındı. Manastırın başkan vekili rahip Agop Sinanyan, ona misafirperverlik ve her türlü kolaylık göstererek, Batı'da ve milli çevrelerde elde ettiği bilgilerden, mekteplerinin tedrisatında faydalanmaya gayret sarfetti. Bilhassa eğitim ıslahatları hususunda, Resden faydalı önerilerde bulundu. Başkan Vekili ve Mektep Müdürü bu telkinlerden istifade etmeye çalıştılar. Armaş'da İtalyanca lisanının öğretimi onun zamanında başladı. 12 Temmuz 1833'de, Mehmed Ali Paşa ile akdedilen barış muahedesinden sonra, kendini tamamen emniyette hissedinceye kadar, bir müddet daha Manastır'da kaldı, ve 1834'de İstanbul'a döndü. Manastırda hatıra olarak, bir miktar tıbbi kitaplarını ve bir miktar da mobilya bıraktı. Bunlar arasında, açılıp kapanan yuvarlak bir masa, 12 sandalye ve bir o kadar da bakır tabak, keza madeni çatal, kaşık ve bıçaklar zikredilebilir. Bu sonuncular o zaman için yenilik sayılmaktaydı. Bunlardan bazıları hâlâ mevcuttur. Yuvarlak masa ise, hatırası için büyük salona yerleştirilmiştir."

Dr. Resden, 1834 yılı Temmuz ayında Armaş'dan İstanbul'a dönüp, Patrikhane'ye müracaat ederek, Ermeni Apostolik mezhebini kabul etmiştir. Az sonra, tekrar Anadolu'ya gitmişse de, çok kalmayarak nihai olarak İstanbul'a yerleşmiştir. On yıl kadar daha yaşayıp, 1844 yılı Ağustos ayında Kumkapı Yalnız Bakkal semtinde vefat ederek, Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nda, muhtemelen babasının yanına defnedilmiştir.

Dr. Mikayel Resden iki defa evlenmiştir, zira ilk zevcesi erken ölmüştür. İlk izdivacından olan kızı, ünlü kasacı Bedros Ağa ile evlenmiştir. 1834'de tekrar evlenerek dört evlâdı dünyaya gelmiştir. Ancak adları bilinmemektedir.

Dr. Resden, tıp eserleri müellifi olarak, geçen asrın en ünlü Ermeni tabibidir. Neşrettiği kitaplara gelince, bunlardan birincisi "Pıjışgaganutyun" (Tabiplik) adını taşımaktadır ve iki ciltten ibarettir. Birincisi, 1822'de Venedik'te, Mıkhitharistlerin matbaasında kendi masrafı ile neşredilmiştir ve 20+400 sayfadır (dizgi: 7.5×14 cm). Muhteviyatında, o tarihlerde bilinen bütün hastalıkların tasviri, sebepleri, tedavisi, sıtmaların tasnifi, dahilî uzuvların patholojisi, muhtelif organların iltihapları ve bilhassa, cinsel ve kadın hastalıkları mufassal surette izah olunmuştur.

İkinci cildi ise, yine aynı yerde, aynı yıl, şahsi masrafı ile neşredilmiştir ve 542 sayfadır. Dokuz dilde bir Tıp ve Botanik Sözlüğü olup, bütün lisanlardaki kelimeler, Ermeni harfleri ile yazılmıştır. Her iki cilt, 1832'de aynı matbaada tekrar basılmıştır. Birinci cilt 10+382 sayfa (dizgi: 7.50×14.50 cm), ikincisi ise 502 sayfadır. İkinci cilt elimizin altında bulunduğu için, onu lâyıkiyle tanıtmaya çalışacağız.

İsim sayfası her ne kadar noksansa da, eski sahibi müteveffa gazeteci, matbaacı ve araştırmacı Hovnan Palakaşyan (1860-1951) tarafından, karşı sayfada elle ilave olunmuştur. İkinci cilt olduğu için, kitabın önsözü de yoktur. Ancak, birinci sayfasının üst kısmında, "Pararan" (Sözlük) başlığı vardır ve altında da şu izahat verilmiştir:

"Muhtelif hastalıkların, ilaçların, nebatların, madenlerin, mayi cisimlerin, havada, karada ve suda yaşayan bazı hayvanların ve vücudun muhtelif yerlerinde bulunan uzuvla-

rın, Lâtince, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Yunanca, Arapça, Farsça, Türkçe ve Ermenice adları ile birlikte izahları."

İsimler, Ermeni alfabesinin sırası ile dizilmiştir. "Ermeni Ansiklopedisi"ne göre, sayıları 2500 kadardır. Örnek olarak bunlardan birincisini takdim ediyoruz.

"Appetitus canis": Lâtince bir kelimedir ki İtalyanlar "appetito canino" veya "fame canina", Yunanlılar "bulimia", Türkler "eynihan" veya halk dilinde "it işdahı", Araplar "ekial" veya "aba-il batn" veyahut "nefs-il kelp", Acemler "rugus" veya "rüs" yahut "jiret" veyahut "şaklül", bizde ise "şınkağtz" (kökü, köpek mânasına gelen "şun", ve açlık anlamına gelen "kağtz" kelimeleridir, K.P.) derler. Kişinin doymadan, devamlı olarak açlık hissettiği bir nevi hastalıktır.

458-459 sayfalarda bulunan son isim de şudur:

"Forficula" veya "auricularia" yahut "mordella" veyahut "vellicula" (Lâtince); "forferia" (İtalyanca); "makas veya kulak böceği" (Türkçe); "ungnamud" (Ermenice), ("ungın" kulak, "mud" ise giriş demektir, K.P.). Bir çeşit böcekdir ki, karnı düz ve koyu kırmızı olup, altı bacağı vardır. Duvarların içinde ve ağaçların üzerinde yaşayıp, daima insanın kulağına girmeye çalışır. Bu sebeple "kulağa giren" denildi. Onu tutup, zeytinyağında bırakarak, kurtlar gibi pişirilince, sinir ve adale zaafiyetine müessir bir ilâç elde edilir. Keza, sağırlığa da faydalıdır, bilhassa tavşan idrarı ile karıştırıldığı zaman.

Bu kısmın sonunda, iki kıt'alık Ermenice bir şiir vardır ki, tercümesi şudur:

"Hastalıkların isimleri ve onların
ilâçları,
İşte senin için bir araya getirildi.
Ya hastalıklardan sakın,
Veyahut ilâçlara paranı akıt.
Tabiat veya meslek imkân verirse,
Her bir ağrının dermanı vardır.
Ancak ne tabiat, ne de tabip,
Hiçbir zaman ölümü
sınırlayamadılar."

Kitabın ilk sayfasında her ne kadar sözlüğün dokuz lisanı kapsadığı kaydedilmişse de, umumiyetle Lâtince, İtalyanca, Türkçe ve Ermenice isimler kaydedilmiştir.

Müteakip 460-502 sayfalarda bir ilâve bulunmaktadır. Baştaki izahata göre, ilâçların, nebatların, madenlerin, mayi maddelerin, hava, kara ve denizde yaşayan bazı hayvanların, keza bazı uzuvların ve hastalıkların, Farsça, Türkçe, Arapça adları ve Lâtince veya İtalyanca karşılıkları kaydedilmiştir. Her ne kadar baştaki isimlerin üç lisandan olduğu yazılı ise de, ekseriyeti Türkçedir. Numune olarak, ilk sayfadaki birinci sütundaki kelimeleri aşağıda sunuyoruz:

"Akarkarha: pipethrum; aktarçin: cortex vinteranus; akile: gangrena; akil-i nevsii: euphorbium; akci(ğ)er: pulmo; akciğer yarası veya çıbanı: vomica; akciğer mühürkanı: peripneumonia; akçöpleme: veratrum; akbaba: vultur; akreb: scorpio; akraban: aurum; ayag: piè; ayag şişmesi: edema; ayag bileziği: poples; azak egiri: scorus verus; azm: osso; azuva: aloe; azzet: aurum; at: equus; ateş taşı: phosphorus."

Dr. Resden'in basılı ikinci mühim eseri de "Gırtutyun Pıjışgagan Arvesdi" (Tabiplik Sanatı Eğitimi) adını taşıyor. Birinci cildi 1833'de Boğos Arabyan'ın (1742-1836) Ortaköy'deki matbaasında basılmıştır ve 414 sayfadır (dizgi: 7 + 12 cm). Bu cilt sırf sıtmalara hasredilmiştir. Üçüncü ve dördüncü ciltleri birleşik olarak, 1838'de aynı matbaada basılmıştır. Sayfa adedi: 96 + 126 + 131'dir. Beşinci ve altıncı ciltleri birleşik olarak 1839'da yine aynı matbaada basılmıştır. Sayfa adedi: 184 + 159'dur. İkinci cilt ise, iki kısım olarak 1841'de mezkûr matbaada tabedilmiştir. Sayfa adedi: 210 + 131 + 96'dır. Sonunda ilavesi de vardır.

"Ermeni Ansiklopedisi" işbu eserin muhteviyatı hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Dr. Resden, nazarî, methodik ve genel patholoji mahiyetindeki sorunları aydınlatmış, tabipliğin rolünü ve ehemmiyetini belirtmiş, pratisyen tabiplere telkinlerde bulunmuş, nabız ve hastaya ait sorunlar hakkında bilgiler vermiş, keza, zamanının ileri seviyede bulunan tabipliğinden ve kendi şahsî tecrübekârlığından istifade etmiştir."

İşbu eserin müteakip ciltleri neşredilmemiştir ve eskiden Armaş Manastırı Kütüphanesi'nde bulunmakta idi. Dr. Hagop Topciyan (1876-1951) tarafından hazırlanan mezkûr kitaplığın elyazmalarının kataloğunda, bunlar hakkında şu malûmat verilmektedir:[9]

No. 102a - Umumiyetle şişkin hastalıkları, sıskalığı, keza idrar hastalıklarını kapsamaktadır (tarih: 1841, cilt: 11, sayfa: 436).

No. 102b - Genel olarak deri hastalıklarından bahsedilmektedir (tarih: 1841, sayfa: 407).

No. 102c - Muhtelif hastalıklar ve yaralar hakkındadır (tarih: 1841, cilt: 12).

No. 102d-e-f - İtalyanca kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmış bir anatomidir (Üç cilt, 1784 sayfa). Üçüncü cildin sonunda, sırf İtalyanca isimleri kapsayan bir Tıp Sözlüğü de mevcuttur (sayfa: 1562-1784).

Dr. Mikayel Resden'in, Mısır'dan yazılmış ve hocası Venedik Mıkhitharist rahiplerinden Kapriel Avedikyan'a (1751-1827) muhatap, yüksek edebî lisanla yazılmış mektupları da mevcuttur ki, Venedik Mıkhitharistlerinin San Lazzaro Adası'ndaki arşivinde bulunmaktadır.

Allah kısmet ederse, gelecek yazımızda, Ermeni harfli Türkçe elyazma sözlükleri tanıtacağız.

---

[1] Simon Kapamacıyan (1863-1942), "Kamer pokrig camportı Averelkimeç" (Küçük Seyyah Kamer Şark'ta), İstanbul, 1911, s.153-154.

[2] Hrant Asadur (1862-1928), "Gosdantnubolso Hayerı yev irentz Badriarkneri" (İstanbul Ermenileri ve Patrikleri), İstanbul, 1901, s.162.

[3] "Hay yev dzakumov Hay Pıjişkner" (Ermeni ve Aslen Ermeni Tabipler), İstanbul, 1950, Birinci Kısım, s.29.

[4] "Haykakan sovetakan Hanrakidaran" (Ermeni Sovyet Ansiklopedisi), Erivan, 1983, cilt IX, s.152b.

[5] Rahip Krikoris Kalemkâryan (1862-1917), "Gensakrutyun Sarkis Arkyebisgobosi Sarafyan - 1698-1773" (Sarkis Başpiskopos Sarrafyan'ın Biyografisi), Viyana, 1908, s.34-35.

[6] Mezkûr kaynak.

[7] Cilt IX., s. 645b.

[8] "Şoğagat" Yıllığı (Ermenice), İstanbul, 1971-1972, s.81.

[9] "Tzutzak Tzerakratz Armaşi Vankin" (Armaş Manastırı Elyazmalar Kataloğu), Venedik, 1962, s.246.

YAŞAYAN TÜRKOLOGLAR-V

Giacomo Carretto ile Söyleşi

MAHMUT ŞAKİROĞLU

Yaşamınızı ve doğubilim alanına girişinizi sorabilir miyim?

1939 yılında Roma'da doğdum. İlk ve ortaöğrenimimi burada tamamladıktan sonra, Hukuk Fakültesi'ne devam etmek istedim. Fakat bu alan beni tatmin etmediği için ayrıldım. Daha ortaokul sıralarında doğu sorunları ve İslâm dünyasına yakın ilgi duydum. İlk önce Arapça öğrenmek istedim ve P.Minganti'den ders gördüm. İslâm tarihi ve kurumları hakkındaki bilgileri de, tanınmış Arap dili ve kültürü mütehassısı Carlo Alfonso Nallino'nun kızı Arabist Maria Nallino'dan öğrendim. Dersleri de o sıralarda kıymetli Türkolog Ettore Rossi'nin başkanlığını yaptığı Istituto per L'Oriente'de gördüm. Ne yazık ki, Rossi'yi çok az tanıdım ve düşüncelerinden ve bilimsel yeteneğinden doğrudan yararlanamadım.

Türkçeyi nasıl öğrendiniz ve buna neden gereksinme duydunuz?

*Türkçe*yi 1970 yılında öğrendim. Hocam yoktu. Ettore Rossi'nin yazdığı ve Enstitü yayınları arasında çıkan *Manuale di Lingua Turca* adlı, Avrupa'da da çok beğenilmiş eser rehberim oldu. Hem günlük hem de Osmanlı Türkçesini kendi gayretimle öğrendim. Maksadım, Ortadoğu siyaset ve kültür sorunlarına ana temel olan Türk dünyası ile yakın temas kurmak idi ki, çok iyi yaptığımı zannediyorum.

Ettore Rossi'den sonra Enstitü'nüzün Türk dünyasına bakışı ve tutumu ne oldu?

Prof. Ettore Rossi 1955 yılı Ağustos ayında öldü. Kötü bir raslantı, bir yıl sonra da yetiştirdiği ve büyük umutlar bağladığı Prof. Enzo Jenma, İstanbul'un yazlık kasabası Şile'de bir deniz kazasında vefat etti. Onun için gerek Roma Üniversitesi gerek Enstitümüz Türkoloji bakımından bir boşluk içine düştü.Müteveffa Alessio Bombaci geçici sürelerde dersler verdi ise de, devamlı benimsemedi. Çok iyi bir girişim yapan Enstitü, Ettore Rossi'nin kitaplarına sahip çıktı. Şimdi Türk tarihi hakkında 1955 yılına kadar çıkmış çok değerli kitap, dergi, ayrıbasım ve sair kıymetli eserlere sahibiz. Hepsinin de kataloglaması yapıldı. Roma Üniversitesi de Türk dili ve yazını konusunda 1980 yılında daimi bir kadroya kavuştu.

Enstitü'nün yayın organı olan Oriente Moderno *dergisinin Türk dünyasına bakış açısı ve tutumu nedir?*

Dergi yayınlandığı zamandan beri Ettore Rossi Türkiye hakkında geniş bilgiler verir, ayrıca kıymetli bir köşe olan haberler ve kitaplar bölümünde, resmî görüşü yansıtan gazete ve dergilerden özetler yapar, kendine gelen kitaplar hakkında uzun veya kısa bilgiler sunar, tanıtmalar yapardı. Onun ölümünden bir süre sonra, bu işi Anna Masala yürüttü. Türk gazetelerinden yaptığı özetler ile bu geleneği sürdürdü. Fakat Enstitü'nün esas görevlerden biri olan yıllık durumu kaleme almadı. E.Rossi kıymetli gazeteleri yakından izlerdi ve bilimsel yöntemlerin dışına çıkmamayı ve devletlerin esas tutumlarını dikkatten uzak tutmayarak davranırdı.

Siz ne zaman başladınız?

1971 yılından itibaren, o zaman başkan olan müteveffa Paolo Minganti bu görevi benim devam ettirme-

mi istedi. Önce kısa bilgiler ve haberlerle başladıktan sonra, 1973 yılından sonra yıllık değerlendirmeler ile yürüttüm. Bu konuda Enstitü'nün abone olduğu *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazeteleri yanında parasal durumlara göre diğer gazeteler ve Fransa'da yayınlanan *Le Monde* gazetesine göre hazırladım. Dergi 1982 yılında görünüş ve davranış değişikliği içine girdi. Bir süredir yazmıyorum.

Günlük siyasal yazılar dışında, kültür dünyamıza bakışınız nedir?

Çalışmalarıma başladığım sıralarda, son döneme eğilmeyi gerek eser tedariki gerek yakın döneme ilgi duyan İtalyan araştırıcıları ilgilendirmesi bakımından seçtim. Ettore Rossi kitaplığında klâsik dönemler yanında son devirler hakkında de epey malzeme vardı. Onun kitap ve dergileri bana çok yararlı oldu. Son zamanlarda daha eski devirler beni ilgilendirmeye ve çalışmaya itmeye başladı.

Ciddi makaleleriniz ve kitaplarınız arasında Meşale hareketi ve Kadro *dergisi yer bulmakta. Bu konulara nasıl girdiniz?*

Varlık dergisinde çıkan yazımda da (sayı 847, Nisan 1978) belirttiğim gibi, Ettore Rossi kitapları arasında bulunan bu malzemeyi ihmal edemedim. Müteveffa Prof. Alessio Bombaci bu girişimimi tuhaf karşıladı, bu hareketin Türkiye'de unutulduğunu ve hiçbir İtalyanı ilgilendirmeyeceğini söyledi.l *Oriente Moderno* dergisinin 1975 yılı cildinde (s.483-502) yayınladığım makaleye sonra bir de ek yazdım (1976 yılı cildi s.289-354). Sayın Yaşar Nabi bunu yakından izlediği için benden bir makale istedi. Kitap haline getirdiğim çalışmam, satış şansı az olmakla beraber ilgi gördü. *Kadro* hareketi ise hâlâ canlılığını koruyan bir girişimdir. Rossi kitaplığında çok eksik kalan bu koleksiyonun fotokopisinden yararlandığım sayıları sonradan Ankara'da tıpkı basımı yapılarak yayınlandı. Makalem bir arkadaşınız tarafından Türkçeye çevrildi ise de yayın şansı bulamadı. Fakat bir gün çıkacağını ümit ediyorum.*

Yayınlarınız arasında Türkiye Cumhuriyeti dışındaki Türk topluluklarının yazınına da yer verdiniz. Bu ilgi nereden kaynaklandı?

Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı müstesna eserinden başka Ettore Rossi'nin makalelerini ve Alessio Bombaci'nin büyük yazın tarihini okuduktan sonra ne kadar kapsamlı bir dünya ile ilgilendiğimi yakından gördüm. Onun için Yugoslavya ve Irak sınırları içinde yaşayan Türk toplulukları hakkında sağladığım eserlerle yakın ilişki kurdum. Milano'daki Garzanti Yayınevi de yayınladığı *Avrupa Ansiklopedisi* için Türk yazınını hazırlamakla beni görevlendirdi. Yugoslavya'daki *Çevren* dergisi de İtalya'daki Türk yazını çalışmalarını benden istedi (1978, s.21-30).

Son çalışmalarınız ve bundan sonraki plânlarınız?

Türk tarihine ait son çalışmam, Milano'daki Mondadori Yayınevi tarafından hazırlattırılan *Maometto in Europa* adlı kitaba yaptığım katkıdır. Değerli doğubilim üstadı Francesco Gabrieli'ye verilen bu görevi, o da üç kişiye taksim etti. Uzun zamandan beri yaptığım hazırlıklar sonunda aldığım notları burada yayınlama olanağını buldum. Kitap çok iyi resim ve görüntülerle de süslenip, bilginler kadar aydınlar çevresine de yöneldi. İtalyancasının gördüğü rağbet ve beğeni üzerine hemen Fransızca ve Almancaya çevrildi. Fransızcasına tanınmış Türkolog Jean-Paul Roux bir de önsöz yazdı.

Bu sıralarda Osmanlı harp sanatı ve taktiği üzerine eğilmiş bulunuyorum. XVI. yüzyıldan başlayıp, iki yüzyıllık bir süreyi kapsayacaktır. İki Arabist arkadaşım ile birlikte Hz. Muhammed hakkında büyük bir hazırlık içine girmiş bulunuyorum. Halifelik sorunu da uzun zamandan beri incelemek ve bir yayın yapmak istediğim konudur. Tasarılarım arasında Fatih Sultan Mehmed'in talihsiz oğlu Şehzade Cem'in İtalya'daki yaşamı da bulunmaktadır.

Bu projelerinizin kısa zamanda gerçekleşmesini bekliyoruz. Size Türkolojinin İtalya'daki durumunu sormuyorum. Bu konuda bir makaleniz var. Çevirisine ve bazı notlar katmama izin verir misiniz? Bir de Maometto in Europa *kitabınıza tanıtma yazabilir miyim?*

Siz de Türkiye'de İtalyan yayınlarının tanıtımı üzerinde çalışan bir araştırıcı olarak tanınıyorsunuz. Böyle yapmanız beni memnun eder.

* Sözkonusu çeviri, *Tarih ve Toplum*'un elimizdeki sayısında yayımlanmaya başlamış olup gelecek sayıda tamamlanacaktır.

İtalya'da Türkoloji Çalışmaları

Giacomo Carretto

İtalya'daki Türkoloji çalışmalarının uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Değişik bir dünya olan, Türk âlemi ile ekonomik ve sosyal çıkarlar bizi birleştirmek ve bize yakın olmasını sağlamaktadır. Fakat değişiklik, daha yaygın bir bilgiye sahip olunmasını güçleştiriyor. İşte bu çalışmaların uzun bir geleneği bulunmaktadır. Bu âlemin son olarak Batılıların tarihsel ve linguistik açıdan dalbudak salmasından öte, değişik ve ayrıntılı bir kültürü de geliştirmeyi bilmişti. Türk topluluklarının Akdeniz havzasında görünmesinden itibaren gerçekleşen ilişkiler ve kaçınılmaz çatışmalar bu durumu yaratmıştı. Çağdaş bilimsel yöntemlere ilk mütehassıslar arasında bugünkü Türkoloji kurucuları Luigi Bonelli (1865-1947) ve Ettore Rossi (1894-1955)'dir.

Bonelli daha çok linguistik sorunları üzerinde durdu ve konuşulan dili ön plâna aldı.[1] Rossi genellikle tarih çalışmaları üzerinde durdu[2] ise de, o zaman için aktüel olan bu çalışmaları yanında Türkolojinin bütün alanları üzerinde çalıştı. Teknik becerilerini bir yana bırakırsak, Bonelli ve Rossi'nin meydana getirdikleri eserin can alıcı tarafı bir aydın merakı olarak kalmasıdır. Bununla beraber, onların başlattıkları çeşitli konularda çalışmak isteyenler, daha pek çok verimli alanlar içeren bu âlemde araştırmalarını ilerletebilirler. Bugün İtalya'da Türkoloji çalışmaları ve Türk dilinin öğretilmesi, Napoli, Roma ve Venedik'te sürdürülmektedir. Napoli'deki Istituto Üniversitario Orientale'de daha önce Bonelli tarafından başlatılan çalışmalar, yakın bir geçmişte yitirdiğimiz Alessio Bombaci tarafından, bir İtalyan ekolü geleneği olarak devam ettirildi.[3] Burada bu araştırıcının çok çeşitli bibliografyasını veremeyiz.[4] Fakat bazı örnekler ortaya koyarak, onun bilimsel ilgisinin ana çizgilerini gösterebiliriz. Bütün bunlar klâsik Osmanlı dönemine yönelik olup veya genelde Türk boyları-

nın konularıdır ve güncel hiçbir soruna eğilmez. Böylece Fuzulî'nin Leylâ ile Mecnûn[5] adlı eserinden başlayarak onun aktüel yankısının bir Osmanlı kalıtından kaynaklandığı sorunu da işlenmiştir. Daha önce de Ettore Rossi gene aynı dergide, 1940 yılında, XIII-XIV. yüzyıllarda yaşamış bir Türk şairi olan Yunus Emre üzerinde dururken,[6] yalnızca filolojik bir edebiyat tarihçiliği yapmamış, Türk kültürü üzerinde bir tartışma konusu açıp, İtalyan okur için, Türkiye'de herkes tarafından tanınan ve sevilen bu tek klâsik eseri tanıtmıştır. Aynı çizgide giden A. Bombaci de Halk Edebiyatı ile ilgilenmiş[7] böylece bu âlemin çağdaş edebiyatının ana bireylerinden birini anlaşılır hale getirmiştir. Bir Türk hümanizmi[8] eğilimi ile, kültürün canlı bir yol için güncel çatışmalar içinde gerekli düşüncelerin ne olabileceğine dair bir tarih sayfası açmıştır. Yüksek edebiyat yanında ele aldığı bir şiir konusu içinde dört şairin (Çağatay, Osmanlı, Iraklı ve İranlı)[9] ürünlerinin tahlilini yaptı. Fakat bu edebiyatın daha yaygın veya anlaşılır olabilmesi için yazdığı *Storia della Letteratura Turca* adlı kitabının özel bir önemi bulunmaktadır.[10] Zira yayılması kolay bir seri içinde yayınlarken, bilimsel yayınlara göre daha geniş bir aydın kitlesine inmesini sağlamıştır. Alessio Bombaci'nin tarih alanındaki faaliyeti, Osmanlı belgelerini filolojik bir süzgeçten geçirdikten sonra yayınlamayı esas almıştır. Cerbe deniz savaşı[11] ve Otranto seferi[12] hakkındakilerde veya daha önce İtalya'da Bonelli'nin de konu ettiği bir sorunu[13] derinleştirmede yaptığı gibi. Bu çalışma faaliyeti sonunda, incelenen bu âlemin tüm bir görünüşünü verebilmek için kişisel yeteneklerden iyi yapıtlar fışkırması beklenir. Böylece Osmanlı Tarihi üzerindeki aktüel bilgilerin sergilenmesi yanında, yazar dünyanın görünüşünün gerçek yüzünü tanıtırken, klâsik kültür ile beslenmiş Batı hümanizmasının da esas yüzünü vermektedir[14] Bu sentez çalışmasının bir sonucu da, şimdi yayınlanmasını beklediğimiz, kuruluşundan İstanbul'un fethine kadarki süreyi içeren bir Osmanlı Tarihi olacaktır.** Osmanlı Tarihi, ciddi bir şekilde incelenebilmek için, belgeliklerde bulunan malzemenin en azından kataloglama çalışması bitmelidir.[15] Türk diplomatikasının güç sorunlarını[16] çözmek için, tarihçi ile filolog muhakkak işbirliği yapmalıdır. Belgeliklerde yapılan çalışmalar sonunda yeni çalışma konuları için yeni ve beklenmeyen malzeme de ortaya çıkabilir. Buna bir örnek olarak süslü tuğraları gösterebiliriz.[17] Osmanlı çalışmalarının görüntüsünü tamamlarken, aynı ülkenin geleneğinde araştırma gerekliliğine eğilip bunun da Pietro Ferraguto ve Filippo Argenti'nin gramer kitapları olduğunu belirtmeliyim.[18] Diğer taraftan, Bombaci de kendisinden önce Bonelli ve bilhassa Rossi'nin yaptığı gibi yalnız Osmanlı araştırmaları ile yetinmemiş, daha yaygın bir kültür alanına da yayılmıştı.[19] Türk topluluklarının edebiyatının stili hakkında yaptığı çalışmanın özel bir önemi bulunmaktadır.[20]

Napoli'de Türk Dili ve Edebiyatı profesörü olan Aldo Gallotta, Barbaros Hayreddin Paşa'nın gazalarını[21] Vatikan kitaplığında bulunan bir yazmayı da esas alarak inceledi ve kısmen de çevirdi. Roma'daki Doğu sanatları müzesinde bulunan bir Hilye-i şerifi de inceledi.[22] Yakın bir geçmişte de Napoli'de toplanan Osmanlı öncesi ve Osmanlı araştırmaları toplantısının tutanaklarını yayınladı.[23]

Roma Üniversitesi'ne bağlı Doğubilimleri okulunda Ettore Rossi'nin 1955 yılındaki ölümünden sonra (öğrencisi Enzo Jemma Jr.'un bir yıllık çalışması dışında[24]) Türk Dili ve Edebiyatı uzun süre okutulamadı. Şimdi ise bu kürsüde Anna Masala bulunmaktadır. İki şiir antolojisi çıkaran yazar, bunlardan birini çağdaş Türk şairlerine, diğerini halk şiirine ayırmış ve konulara göre sıralamıştır.[25] Her iki kitapta da bir sayfa esas metin karşısında da çeviri bulunduğu için, epey yararlıdır. Anna Masala 1973 yılında, Accademia Nazionale dei Lincei'de Türkiye'nin yeni ve çağdaş edebiyatı hakkında bir de konferans verdi.[26]

Venedik'te, Ca Foscari Üniversitesi'nin yabancı diller ve edebiyatlar fakültesinde, Türk teb'alı Prof. Asım Tanış da Türk Dili ve Edebiyatı derslerini vermektedir. Çalışmaları sonunda her iki dil için de gramerler hazırlamıştır.[27]

Gene Venedik şehrinde, Orta Doğu Siyaset ve Müesseseler Tarihi kürsüsü öğretim üyesi bulunan Mario Grignaschi (Arap kültürü üzerine çalışmaları ile tanınmıştır) burada anılması gerekli eserler kaleme almıştır: İstanbul'un fethi hakkındaki Türk metinlerinin çevirisi,[28] yazma bir Münşeat kitabından[29] seçme yapıp incelediği metinler, Osmanlı devlet yazışmaları için önemlidir. Bunu yaparken dil sorunları üzerinde de durup, bize suretleri kalan metinlerin tarihsel önemlerine değinmiştir. İslâm hukuku üzerinde yaptığı bir araştırma, bizim Osmanlı İmparatorluğu'nu öğrenmemizde (bu incelenmesi gerekli bir sosyal konudur) önemi olduğunu ortaya koymuştur ve ayrıca bugünkü olayları da anlamaya yarar.[30]

Gene aynı üniversitede öğretim üyesi bulunan Giampiero Bellingieri, çağdaş şair Orhan Veli üzerinde durmuştur.[31] Şiir yolu ile siyasal-ideolojik gelişmeyi incelerken, Güney Azerbaycanlı şair M.H.Şehriyar üzerinde durdu.[32]

Şimdi ise Venedik'te bir ekip, Harran üzerinde eski ve yeni belgeleri incelemeye koyulmuştur.***

Yukarda adını verdiğimiz üç üniversitenin dışında, kuruluşundan beri bir bilimsel merkez, önemli bir kesimiyle, Türk araştırmalarına yer vermektedir: Roma'daki Istituto per l'Oriente, 1921 tarihinde kurulduğu zaman "Doğu âleminin ve özellikle İslâm dünyasının öğrenilmesini" hedef almıştı. Enstitü kurulduğu yıl, *Oriente Moderno* dergisi yayınlanmaya başlamış, yaptığı programında[33] ülkenin yaşayan kültürüne katkıda bulunma isteğini gösterdiğini belirtmişti. Böyle bir girişim, 1927 yılında Toynbee tarafında da tasvip edilmişti. Derginin yayınını örnek gösterip "combination of exact scholarship with the virtues of good journalism"[34] [kesin bilginliğin iyi gazetecilik erdemleriyle bileşimi] demişti. *Oriente Moderno* doğduğu yıl, Yeni Türkiye'nin ortaya çıkışı üzerine, olayların özeti ve makaleler aracılığı ile bu yeni gelişme izlenebildi. Enstitünün yaptığı kitap yayınları arasında Türkolojiyi ilgilendirenler Ettore Rossi'nin gramer kitabı[35] Bonelli'nin sözlüğü[36] ve yazın alanında da gene Rossi'nin çağdaş öykülerden yaptığı çeviriler[37] dikkati çekmektedir. Paolo Cerulli de komedi eserleri ve bir roman çevirmişti.[38] Çağdaş tarih üzerine de Amadeo Giannini de 1913 ile 1932 yılları arasındaki süreyi kapsayan Doğu Sorunu tarihini[39] incelemiş ve bu dönemin anlaşılmasını kolaylaştıran belgeler yayınlamıştır.[40] Ettore Rossi'nin de Arap fethinden 1911 yılına dek geçen süreyi içeren bir Trablusgarp tarihini de yayına hazırladı.[41] Türk tarihçisi M.Fuad Köprülü'nün de Bizans ve Osmanlı kurumları arasındaki ilişkileri inceleyen eserinin de çevirisi yapıldı.[42] Bu satırların yazarı 1973 yılından beri *Oriente Moderno* dergisinde, Istituto per l'Oriente'nin yukarda belirttiğimiz geleneği üzerinde çalışmaktadır: olayların özeti,[43] Türkiye'nin siyasal yaşamının devir veya özel durumlarının incelenmesi[44] gibi. Bu arada da gerek *Oriente Moderno* ve diğer dergilerde de Hasan Hüseyin[45] veya Ümit Yaşar[46] gibi çağdaş şairleri inceleyip şiirin anlaşılması için iki karşıt görüşü ele almıştır. *Meşale*[47] ve *Kadro*[48] dergileri ile de, Kemalist neslin ilk döneminde birinci avangard yazın akımını ve özgün bir siyasal ideoloji yaratma yolundaki ilk çalışmaları yeniden incelemeye veya yeni bir değerlendirmeden geçirmeye çalıştım. Böylece şimdiye dek alıştığımız bir tarih-edebiyat görünümüne karşı daha detaylı akımlar bulunduğunu ortaya koymak istedim.

Yazık ki, Türkoloji yalnız İtalya'da değil, Doğubilim çalışmaları arasında en az ele alınan bir branştır. Ülkemizde bulunan Doğubilimcilerden bazıları çalışmalarının az veya çoğunu, Türk âleminin temel sorunlarına ayırdılar veya bu âlemden edindikleri ile esas ilgilendikleri alanları daha anlaşılır duruma getirdiler. Özellikle Alessandro Bausani ve Gianroberto Scarcia bu araştırma alanına yönelmişlerdi. Bausani İslâm âlemi üzerinde yaptığı çalışmalar arasında tamamen Türkolojiyi ilgilendiren konuları da ele aldı.[49] Fakat bunları, genellikle bir bütün içerisinde ayrıntılar saydı.[50] İslâm dünyasını birleştirici bir fenomen olarak gördüğü çalışmalarında, içerisinde bulunan değişiklikleri yerel gösteriler ile çözümlemeye girişti. Edebiyat alanında da, İslâm edebiyatları değişik 'ulusal' dillerde gelişirken, bir tek kültür ülkesinin değişik eyaletleri olarak değerlendiriliyor.[51] Bausani'nin şiir çevirilerinde, Scarcia'ninkilerde olduğu gibi, çevirisi yapılan metinlerin dilimizin de estetiğinin gözönünde tutulduğu görülüyor. Esasında bir eğlendirici eser olan aslının, çevirici tarafından bildirilen şiir zevkini aynen buluyoruz. Böyle bir çeviri kendi alanında bir edebiyat türü olarak da sayılabilir. Gianroberto Scarcia çalışma alanı olarak kendisine İran'ı seçmiş ise de, ilgilendiği konular gereği sık sık *Turan* tarafına yönelmiştir. Türk yazınına olan bakış açısında[52] bu kültürün az bilinen hususlarına yönelmeyi tercih ettiğini bildirirken, Horezmi'nin bir poeminin sunuş ve çevirisinde veya çağdaş bir Anadolu şairine yazdığı giriş kısmında da aynı yolu izledi.[53]

Bu alanın İslâm sanatı da, Gianroberto Scarcia'ya göre bir buluşma noktasıdır. Türk ve İran dünyaları arasındaki ilişkiler, en gizli yönlerin bir kez daha incelenmesi sonunda, daha formel bir görünüm kazanan kültür şekline dönüşür.[54] İşte böyle bir ilgi alanında, gene Venedik Üniversitesi'nde, Giorgio Vercellin de Turan konusuna değinen bir diğer İranist olarak karşımıza çıkmaktadır.[55]

Türk sanatı incelemesine gelince, bu da İslâm sanatı çalışması içinde bunu kendine esas sayan bir araştırıcının temel konusu olmaktadır. Ernest J.Grube bu alanda epey çalıştı[56] ve resim için de özel bir çaba harcadı.[57] Henüz baskıda olan yayınları da vardır.[58] Umberto Scerrato bir Osmanlı kervansarayı hakkında inceleme yaptı[59] ve İslâm sanatı hakkında yazdığı bir kitapta Türk sanatını da tanıttı.[60] Giovanni Curatola da Turan, Orta Asya ve Uzak Doğu arasındaki kültürel bağlantılara eğildi.[61]

Orta Doğu tarihi ile ilgilenen bir Doğubilimci için, Osmanlı tarihinin yarattığı sorunları önceden veya sonradan incelemek kaçınılmazdır. Fakat çağdaş Türkiye de, İslâm dünyasının anlaşılması için gereklidir. İşte böyle bir konuya Biancamaria Scarcia Amoretti "İslâm çağdaşlaşması" yönünden eğildi.[62] Francesco Gabrieli[63] veya Paolo Minganti[64] gibi Arabistler de tarih ilgisi açısından Osmanlı İmparatorluğu'na değindiler. Laura Veccia Vaglieri de bir İslâmiyet tarihi içinde daha geniş ele aldı.[65] Bir Arabist olan Sergio Noja, Torino'daki Ulusal Kitaplık'taki Doğu yazmalarının kataloğunu hazırlarken[66] bir Osmanlı Türkçecisi gibi de çalıştı ve Leonardo da Vinci'nin "Codice Atlantico" diye tanınan metninde bulunan Latin harfleri ile yazılı iki Türkçe mısrai da keşfetti.[67] Diğer taraftan Türkolojinin bu alanında faaliyet göstermek, herhalde İtalyan Arabistler için bir gelenek olmuştur. Daha önce 1916 yılında Carlo Alfonso Nallino "düşsel Osmanlı halifeliği"[68] diye bir eser yazmış, Giuseppe Gabrieli veya Ignazio Guidi gibi diğer Arabistler de Doğu yazmaları[69] hakkında kataloglarına Osmanlı metinlerini de almışlardı.

Türkiye'de arşiv malzemesi üzerinde Raoul Gueze, İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi üzerinde bir makale kaleme aldı.[70] Renato Traini de İstanbul kitaplıklarında bulunan Yemen yazmaları üzerinde çalıştı.[71]

Diğer bir araştırma alanı da, gördüğümüz üzere Orta Asya'dır. Mario Bussagli bir tarihsel görünüm çizmiş,[72] Valeria Fiorani Piacentini de bir tarihsel-bibliyografik çalışma yapmış,[73] Ugo Marazzi[74] ve Fabrizio Pennacchietti[75] de linguistik-siyasal çalışmalar yapmışlar, Giovanna Pagani-Cesa[76] da yazınsal araştırmalar yapmıştır. Bütün bunlar, bu alanlarda da bir canlılığa örnektir.

İtalyan arşiv kaynaklarından yararlanarak çalışmalar yapan tarihçiler, Türkolojiye önemli bir katkıda bulunmaktadırlar. Bu konudaki varsıllığı ispat etmek isteyen Enrico de Leone XIX yy.daki Tanzimat hareketini,[77] bir Türk ulusunun doğuşundaki İtalyan katkısını[78] ve Antonello F.M.Biagini de, bu yüzyılın başındaki Jön Türkler hareketi ile Yeni Türkiye'nin gelişme evresini inceledi.[79] Özel ve ilgi çekici olanlar arasında az bilinenlerin yeri bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Levanten aileleri,[80] Devlet ile Katolik kilisesi arasındaki ilişkileri[81] inceleyen Livio Amadeo Missir böyle bir alana yönelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'ni belirli bir ölçüde inceleyen İtalyan araştırıcı, Türk topluluklarının menşeini de inceleyen, Prof. Romain Rainero'dur.[82] Eserleri arasında Atatürk'ün yaşamına[83] ve Cem Sultan'a da yer vermişti.[84] Ettore Anchieri de İstanbul ve Boğazlar siyaseti karşısında Avrupa ve Rusya politikasına dair bir kitap yazdı[85] ve aynı çizgide Ettore Rossi'nin uyarıları ile de Yeni Türkiye hakkında[86] bir giriş yazdı. Bu eserlerinde lâik ve Batılaşmış Türkiye hakkında belirli bir sempatisi hissedilmektedir.

Venedik Cumhuriyeti'nin Şark ile ilgisi hakkında pek çok malzeme bulunmaktadır. Burada, geniş bir şekilde arşiv malzemesine dayanan Paolo Preto'nun kitabı[87] ile Giorgio Cini vakfı tarafından düzenlenen bilimsel toplantılara değineceğim.[88] Değişik sorunların incelendiği veya yeniden değerlendirildiği, yeni görüşlerin ortaya atıldığı eserlerle tarihçiler Türkolojiye yeni katkılarda[89] bulunmuşlar ise de yeni nelerin getirildiğini işlemek için ayrı bir çalışma yapmalıyım. Bir işbirliği örneği ışığı altında İstanbul'un fethi hakkında Agostino Pertusi tarafından hazırlanan iki ciltlik eseri de gösterebilirim. Gene A.Pertusi tarafından, bir Bizans dünyası mütehassısı tarafından Türk tarihi konularının nasıl inceleneceğine dair hazırlanmış örnekler bulunmaktadır.[90]

Osmanlı İmparatorluğu'nu öğrenmek için çalışma yapılması gerekli alanlardan birisi de Magreb'dir. Buranın, Avrupa ve bilhassa İtalya ile olan ilişkilerinin tarihinin mütehassısı Salvatore Bono'dur. Özellikle Kuzey Afrika devletleri tarihine ve kaynakçasına eğilmiştir.[91] Onun çok geniş çalışmalarına bakılmalıdır. Libya [Trablusgarp] ve 1911 tarihli savaş, tabiîdir ki, tarihçilerin büyük ölçüde dikkatini çekmiştir: Gaetano Salvemini'nin yazılarından,[92] ona tam bir zıt kutup olan Gioacchino Volpe'ye[93] ve günümüzde Renzo De Felice'ye[94] dek uzanır. Yakın bir geçmişte Libya Savaşı hakkında Francesco Malgeri[95], Paolo Maltese[96] ve Sergio Romano[97] birer kitap yazdılar.

Bu çalışmamız ancak genel bir giriş niteliğinde olmaktadır ve sonunda, bazı güçlükler ve önyargılara karşın, Türk dünyasının bütün cephelerini tanımak için değişik mütehassısların gayretleri sonunda ortaya epey malzeme konulmuştur. O halde, kültür bakımından canlı, fakat değişik araştırma faaliyetleri arasında bir işbirliği bulunmadığı için, "bir çevre" olmamaktadır. Bu da daha geniş bir çevrede gelişmeyi engellemektedir.[98] Türkoloji çalışmaları üzerindeki bu olumsuz görüntülere karşın, kusurların hepsi İtalya akademik çalışmalarından kaynaklanmaz ve daha da önceden söylediğim üzere son yıllarda epey olumlu çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çalışmalar çok kısır kalmıştır. İslâm araştırmaları genellikle İslâm tarihini esas aldığı için, Osmanlı tarihi de bir gerileme döne-

mi olarak yorumlanmaktadır. Bundan önceki örnek de, adeta erişilmez derecede örnek sayılan Roma İmparatorluğu'na karşı, nasıl Bizans İmparatorluğu tarihçilikte çok olumsuz bir etki yapmış ise Osmanlı Tarihi de, ilk dönem Arap tarihi karşısında da aynı duruma düşmüştür. Bu yanlış yargıya bir de ek olarak Osmanlıların uzun süre "düşman" olarak adlandırılmalarının payı bulunmaktadır.[99] Türkiye Cumhuriyeti üzerine yapılan çalışmalar belirli bir klassisizm ağırlığı taşır ise de Osmanlı hakkında yapılanlar daha az önemli, ikinci plâna itilmiş bir çalışma olarak görülmektedir.

[Makalenin bundan sonraki öneriler bölümünü çevirmedik.]

Çeviren: Mahmut ŞAKİROĞLU

(*) Makalenin aslı "La situazione della turcologia in Italia", yayınlandığı yer: *Il Veltro* anno XXII/2-4 (1979), s.469-480. Derginin bu sayısı Türk-İtalyan ilişkilerine ayrılmıştı. Memleketimizdeki bir tanıtımı Şerafettin Turan tarafından yapıldı: *Belleten* XLIV/176 (1980), s.753-751. Köseli ayraçlar içindeki notlar, çevirenindir.

1- A.Bombaci, *Luigi Bonelli* (makalerinin listesi ile birlikte), *Oriente Moderno* XXVII (1947), s.51-55 [A:Bombaci sonradan *Dizionario Biografico degli Italiani* adlı ansiklopedide üstadının yaşamını bir kez daha kaleme aldı C.XI (1969), s.762-763].

2- F.Gabrieli, "Ricordo di Ettore Rossi" (E.Jemma tarafından hazırlanan yapıtlarının listesi ile birlikte), *Oriente Moderno* XXXV (1955), s.409-424 [E.Rossi İtalya'daki Türkoloji çalışmaları hakkında ülkemizde bir makale yayınlamıştı: "İtalya'da türkiyat tetebbüleri tarihine umumî bir bakış", *Yeni Türk*, sayı: 16-17 (1934), s.1274-1279. Ülkemizde yazılan nekrolojisi, J.Eckman, *IUEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.VII/1-2 (1956), s.125-131].

3- F.Gabrieli, *La storiografia arabo-islamica in Italia*, Napoli, 1975, s.89-92. [Alessio Bombaci'nin kültürümüze ve tarihimize katkıları hakkında yazdığım nekroloji: *Belleten* XLIV/173 (1980), s.179-192. Napoli Şarkiyat Üniversitesi de adına anıtsal bir anı kitabı yayınladı: *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata* Napoli, 1982, 609 sayfa].

4- Zira tek bir Türk dünyası ile yetinmemiş, İslâm âleminin çeşitli evrelerine de yönelmiştir.

5- *Oriente Moderno*, XXIII (1943), s.337-356.

6- *Oriente Moderno*, XX (1940), s.75-86.

7- Ortaoyunu, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. 56 (1960), s.285-297, "Rappresentazioni drammatiche in Anatolia", *Oriens* XLII (1962), s.593-607.

8- "L'umanismo turco di Suat Sinanoğlu", *Oriente Moderno*, XLII (1962), s.593-607 [S.Sinanoğlu o zaman Fransızca yazdığı kitabını sonradan dilimize çevirip yayınlarken A.Bombaci'ye adadı: *Türk Humanizmi*, Ankara, 1980, s.XI]

9- "Il bello al bagno. Un indirizzo giocoso della lirica persiana e turca", *Annali dell'-Istituto Universitario Orientale di Napoli*, n.s.XIV (1964), s.33-48 [Hamamnâme'ler hakkında].

10- *Storia della letteratura turca*, Milano, 1968 [I.Melikoff tarafından Fransızcaya da çevrilmiştir. Amerika'da yapılan çevirisi, ne yazık ki yayıncı bulamadı]. A.Bombaci tarafından çevirisi yapılan şiirler E.Mariano tarafından manzum hale getirilmiştir, *Orfeo*, Milano 1974, s.269-1270, 449, 531-533, 1297-1298, 1631-1634.

11- "Le fonti turche della battaglia di Gerbe (1560)", *Riviste degli Studi Orientali* XIX (1940-1941), s.193-248, XX (1942-1943) s.279-304 XXI (1946), s.189-218 [Ferah'ın bu savaş hakkındaki eserinin yayınıdır. Günümüz Türkçesine Orhan Şaik Gökyay tarafından kazandırıldı]. "Un rapporto del Grande Ammiraglio Piyale Pascià a Solimano sulla'assedio delle Gerbe (1560)", *Festschrift F.Giese* Berlin, 1941, s.75-83.

12- "Venezia e l'impresa turca di Otranto", *Rivista Storica Italiana* LXVI (1954), s.159-203. Şunlara da bakılabilir: "Due clausole del trattota in greco fra Maometto II e Venezia del 1446", *Byzantinische Zeitschrift* 43 (1950), s.267-271, "Nuovi firmani greci di Maometto II", *aynı dergi* 47 (1954), s.298-313.

13- "Ancora sul trattato turco-veneto del 2 ottobre 1540", *Rivista degli Studi Orientali* XX (1943), s.373-381.

14- "L'Impero Ottomano", *Nuove Questioni di Storia Moderna* I (1964), s.557-600.

** A.Bombaci'nin ölümünden bir hafta önce bitirdiği bu eser yayınlandı: A.Bombaci-S.J.Shaw *L'Impero Ottomano*, Torino 1981, XVI-643, S. yaptığım tanıtma: *Belleten* XLVII/186 (1984), s.599-604.

15- "La collezione di documenti turchi dell'-Archivio di Stato di Venezia", *Rivista degli Studi Orientali* XXIV (1949), s.95-107 [Bombaci'nin Venedik Devlet Arşivi için hazırladığı raporun bir özetidir. Adına yayınlanan anma kitabında (n.3) yarım bıraktığı iki konu hakkında şu makaleler bulunmaktadır: M.Şakiroğlu "Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan İstanbul Balyosu Arşivi üzerine bir araştırma", s.469-480. P.Sebastian, "The Turkish documents in the Venetian State Archives. A note on the Indice Bombaci", s.497-510].

16- "Diplomi turchi del R.Archivio di Sitato di Firenze", *Rivista degli Studi Orientali* XVI-II (1940) s.199-217 [Floransa Arşivi'nde bulunan Türk belgeleri hakkında bilgi verip beş belgenin yayınlandığı bu makalenin devamı: A.Gallotta, "Diplomi turchi dell'-Archivio di Stato di Firenze. Lettere da Algeri ai Granduchi di Toscana (XVII secolo)", *Studi Magrebini* XI (1979), s.167-205. Yaptığım tanıtma: *Belleten* XLVII/186 (1983), s.605-606].

17- "Les tougras enluminés de la collection de documents turcs des Archives d'Etat de Venise", *Atti del Secondo Congresso internazionale di arte turca*, Napoli, 1965, s.41-55.

18- "Padre Pietro Ferraguto e la sua grammatica turca (1611)", *Annali* n.s.I (1940), s.205-236. La 'Regola del parlar turco'di Filippo Argenti, Napoli, 1938 *[Tarih ve Toplum* dergisinde de (s.13) konu edilen bu gramer kitaplarından başka İtalya'daki kitaplıklarda basılı ve yazma daha başka dilcilik eserleri bulunmaktadır: M.Cortelazzo, "La conoscenza della lingua turca in Italia nel '500", *Il Veltro* XXIII (1979), s.133-141. Bu araştırıcı Venedik lehçesinde bulunan Türkçe sözcükler üzerinde çalışmaktadır. Milan Adamović de bu alanda ilk yayınlarını yapmıştır].

19- "Qui était Jebu xak'an", *Turcica* II (1970), s.7-14.

20- "The Turkic Literature. Introductory notes on the History and Style", *Philologiae Turcicae Fundamenta* c.2, s.XI-LXXI.

21- "Le gazavât di Hayreddin Barbarossa", *Studi Magrebini* III (1970), s.79-160. [Bu çalışma hakkında uzun bir tanıtma yazısı: Fahir İz, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972*, Ankara, 1973, s.81-92. Giriş kısmının çevirisi, Salih Akdemir, *Belleten* XLV/2 (1981), s.473-500 Aldo Gallotta bu çalışmasına devam etmektedir. Yakın bir geçmişte Madrid'deki Escurial kitaplığındaki nüshanın karşılaştırmalı bir fotokopi yayınını yaptı: "Il 'Gazavât-ı Hayreddin Paşa' di Seyyid Murad", *Studi Magrebini* XIII (1983). Giriş kısmını pek az değiştirdi. Metni dilcilik açısından da inceledi, *Il turco osmanli del XVI sec. secondo il Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Napoli, 1984. *Annali* dergisinin eki olarak çıktı. Şimdi çevirisi ve tarihsel değeri hazırlanıyor. *Eneyelopaedia of Islam*'da *Khaireddin* maddesini yazdı].

22- "Un trittico ottomano con hilye-i şerif", *Arte Orientale in Italia* III (1973), s.25-29 ve 25 tablo.

23- *Studi preottomani e ottomani (Napoli 24--26 sett, 1974)*, Napoli, 1976. [Ayrıca n.3'te belirttiğim A.Bombaci armağanı kitabını U.Marazzi ile birlikte yayınlamayı başardı. No. 16'daki yayınından başka Cem Sultan hakkında ve Osmanlı diplomatikası üzerinde bir çalışması: "Documenti dell'-Archivio di Stato di Venezia concernenti il principe ottomano Gem", *Studi Magrebini* XII (1980), s.175-179. Yaptığım tanıtma *Belleten* XLVII/187 (1984), s.879-880. Yazma bir gramer kitabı üzerindeki araştırması: "La grammatica turca di Gio Battista Montalbano (XVII secolo)", *Atti del simposio di ricerche e di studi per uno sviluppo scientifico dei rapporti italo turchi*, Milano, 1981, s.177-190.].

24- A.Bausani, 'Enzo Jemma jr. 1928-1956', *Oriente Moderno* XXVI (1956), s.401-402.

25- *Poesia turca contemporanea*, Roma, 1972. *Canti popolari turchi*, Roma, tarihsiz. Gene aynı yazar, Roma Üniversitesi Türkoloji Serisi'nde şu kitapları da yayınladı: Ümit Yaşar Oğuzcan, *Lettere in cerca del padrone*, Ali Yürük, *Il villaggio di Ciatalli*, Roma, 1978, [Bunlardan başka Mehter Marşı, Saidi Nursî hakkında da yayınları vardır].

26- "La letteratura turca moderna e contemporanea", *Le letterature odierne dei popoli musulmani*, Roma, 1974, s.23-46 [Bu kon-

ferans metninin sert bir eleştirisi: *Yeni Ortam* 15 Ağustos 1975'ten naklen, *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1976*, s.642-643].

27- *Corso di lingua turca moderna*, İstanbul, 1975 ve *Herkes için yapısal yolla İtalyanca*, İstanbul, 1974.

28- *La caduta di Costantinopoli* [İstanbul'un fethi], düzenleyen A.Pertusi, Milano, 1976, 2 cilt [Bu anıtsal eser hakkında yazdığım tanıtma yazısı: *Belleten* XLV-2/178 (1981), s.139-154, ayrıca bak.n.90].

* 29- "Una raccolta inedita di Münşeat", *Studi preottomani...* s.105-127.

30- "Le valeur du temoignage des sujet nonmusulmans (dhimmi) dans l'Empire ottoman", Brüksel, *Recueils de la Société Jean Bodin*, c.XVIII (1964), s.211-323. Ayrıca bk. "Les guerriers domestiques dans la Féodalité Turque", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s.206-230. [M. Grignaschi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. Türkoloji ile ilgilenmeyip çalışmalarının büyük bir kısmını İslâm düşünce tarihine ayırması, ilgi alanımız için gerçek bir yitiktir. Ülkemizin hayranıdır ve Türk Tarih Kurumu ile Türkoloji kongrelerini dikkatle izler ve katılır. "Les hauts (e'âli) et lespefits (edânî) sipahi dans les ordonances de Soliman le Grand", *VI-II. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, c.2, s.1195-1214].

31- "Frammenti di Orhan Veli" *'Annali di Ca' Foscari* XI/3 (1975), s.11-12 ["Venti poesie del primo Orhan Veli", *Il Veltro* XXII, s.455-467. 16 şiirin manzum çevirisi. Yazar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* adlı eserini İtalyancaya çevirmektedir. Çalışmalarının ilk kısmını yayınladı: "Flash-back sul Maestro di Luce. Trascrizioni da Yakub Qadri Karaosmanoğlu dedicate alla memoria di Ettore Rossi", Esotismo di Riflesso e Autodenigrazione, Roma, 1983, s.-9-102].

32- Heydarbaba, ACF XV-3 (1976), s.41-46. Bellingieri, Fars bölgesindeki Kaşgaylar arasında da dolaşıp, şimdi çevirisiyle beraber yayınlamayı amaçladığı yüzlerce dörtlük toplamıştır. Yazın konuları dışında bir araştırması da: "Sul prototipo iranico del Kırat", *Studi Iranici*, Roma, 1977, s.223-245.

*** [Bu projeye ait ilk yayınlar 1983 yılında gerçekleşti. Ancak yayın teksir makinalarında yapıldığı için başarısı gölgelenmiştir.]

33- "Il nostro programa", *Oriente Moderno* I (1921-1922), s.1-2.

34- A.J.Toynbee, "Acknowledgements by the Writer", *Survey of International Affairs* 1 (1925), s.VII-VIII.

35- *Manuale di lingua turca*, c.1, 1963, c.2, 1964.

36- *Lessico turco-Italiano* 1939, Lessico italiano-turco 1952.

37- *Novelle turche moderne*, 1964.

38- *Quattro commedie del teatro turco di oggi*, 1964 ve Orhan Kemal'den, *La casa del babbo*, 1969.

39- *L'ultima fase della questione orientale (1913-1932)*, 1933.

40- *Documenti per la storia della pace orientale (1915-1932)*, 1933.

41- *Storia di Tripoli e della Tripolitana dalla conquista araba al 1911*, 1968. Ölümünden sonra yayınlanan M.Nallino'dur. [Bu kitap yazar tarafından yayına hazır bir şekilde bırakıldığı için, 13 yıl gibi geç sayılabilecek bir zamandan sonra ortaya çıkmasına karşın, olumlu eleştiriler aldı. Rossi, Amerika'da Setton tarafından yayınlanan Haçlılar kitabı için de ölümünden kısa bir süre önce Rodos Şövalyelerini yazıp teslim etmişti. Bu eser de ancak 1979 yılında yayınlandı. Bunlar, Rossi'nin bilimsel üstünlüğünü ölümünden yıllarca sonra bile devam ettiren eserlerdir].

42- *Alcune osservazioni intorno all'influenza delle istituzioni bizantine sulle istituzioni ottomane*, 1953. [İstanbul'un fethinin 500. yılı sırasında Ettore Rossi'nin ısrarları sonucu yayınlanan bu eserin sonuna küçük bibliografik ekler yapılmıştı. Çevirenin adı yazılı değildir. Çevirmen, o sıralarda İstanbul'daki İtalyan Kültür Heyeti (Casa d'Italia)'nde görevli bulunan, artık mevcudu ve nesli tükenmiş levanten kişilerinden müteveffa Adriano Descuffi idi. Osmanlı kültürüne de aşina olan bu zatı saygı ile anarım].

43- "Elezioni e governi in Turchia nel 1977", *OM* LVII (1977), s.489-518. "La Turchia e le assemblee islamiche internazionali", *OM* LVIII (1978), s.393-410. "Il governo di Ecevit nel 1978", *OM* aynı cilt s.623-644.

44- "Le elezioni politiche del 14 ottobre 1973 in Turchia", *OM* LIII (1973), s.783-792. "La conferenza islamica e la Turchia", *OM* LVI (1976), s.105-116.

45- "Sulla poesia di Hasan Hüseyin", *OM* LIV (1974), s.71-78.

46- "Ümit Yaşar o di certa poesia", *ACF* XIII-3 (1974), s.165-178.

47- "Un'avanguardia letteraria turca del 1928. Meş'ale" *OM* LV (1975), s.248-263. "Ancora su Meşale" *OM* LVI (1976), s. 289--354. "Meşalenin İtalya'da yankıları", *Varlık* sayı 847 (Nisan 1978), s.8-10.

48- "Polemiche fra kemalismo, fascismo, comunismo negli anni '30", *Storia Contemporanea* VIII (1977), s.489-530.

49- "I Turchi della Dobrugia secondo un recente volume in turco", *OM* XXI (1941), s.145-150 [Müstecib Ülküsal'ın *Dobruca ve Türkler* adlı eseri hak.] Ayrıca şuna bakın: "Les études d'iranistique et turcologie en Italie depuis 1941", *Archiv Orientalni* XIX (1951), s.85-93 [Sayın Prof. A.Bausani Türkçe bilmekle beraber alanımıza çok az eğildi. Son yıllarda Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye* adlı büyük portolanındaki İtalya'ya ait bilgileri İtalyancaya çevirmeye başladı. Adına bir de armağan kitap çıkarıldı: *La bisaccia dello Sheikh* 1981. Venedik Üniversitesi'nin girişimiyle çıktı. Giriş kısmında A.Ventura tarafından hazırlanan kaynakçası bulunmaktadır. Mevlâna Celâleddin'in eserlerinden çeviriler de yaptı ve İslâm dünyası için yayınlandığı son eserinde Atatürk'ün lâiklik siyasetine de yer verdi].

50- "L'India vista da due grandi personalità musulmane: Biruni e Bâbur, *Al Biruni Commemoration Volume*, Calcutta, 1951, s.53-76. L'Islam non arabo, şu kitabın içinde *Storia delle religioni* Milano, 1971, s.179-211, cilt 5.

51- "Per una letteratura comparata delle lingue islamiche", *Atti del terzo congresso di studi arabi e islamici*, Napoli, 1977, s.145-156. Ettore Rossi'nin *Il Kitab-ı Dede Qorqut. Racconti epico cavallereschi dei Turchi Oguz*. Vatikan, 1952 adlı eserine yazdığı tanıtma yazısında İslâm yazınları içinde müşterek görülecek noktaların bulunduğuna da dikkati çekmişti. *RSO* XXVIII (1953), s.219-221.

52- "Letterature Turche", şu kitap içinde *Storia delle letterature d'Oriente*, düzenleyen O.Botto, Milano, 1969, c.1 s.455-579.

53- Il Libro d'amore di Khorazmi, *ACF* XIV-3 (1975), s.327-348. Hasan Hüseyin, Fiumerosso [Kızılırmak] *ACF* XI-3 (1972), s.13-54. Burada çeviriyi yapan G.Vajuri'dir. G.Vajuri, H.Hüseyin'in iki öyküsünü de çevirmişti: "Due racconti di Hasan Hüseyin", *OM* LIV (1974), s.328-335.

54- "Neoclassicismo azerbaigiano: San Taddeo a Ishaq Pasa", *ACF* XI-3 (1972), s.167-172

55- "Koçey-Quşci", *ACF* XVI-3 (1977), s.29-39 [G.Vercellin, Venedik'teki Türk tüccarları ile ilgili iki önemli makale kaleme almıştır: "Mercanti turchi a Venezia alla fine del cinquecento", *Il Veltro* XXIII-2/4 s.243-275, "Mercanti turchi e sensali a Venezia", *Studi Veneziani* .n.s.IV (1980), s.45-78].

56-57-58 [E.Grube'nin Venedik Üniversitesi'nde görevli olmasından dolayı, buraya alınan notları nakletmeyi gerekli görmedim].

59- "An early Ottoman Han near lake Apolyont" *Atti del secondo* diye anılan eserde, s.221-234. CX-CXX tablolar.

60- *Islam* (girişi yazan R.Ettinghausen) Londra, 1977.

61- *The Dragon of Viar*, Tahran, 1978, "Un'-incisione su pietra da Ahlat" *ACF* 1976-3 (1976), s.159-172, 8 tablo.

62- "Due osservazioni sul modernismo islamico" *ACF* XV-3 (1976), s.25-40.

63- *Gli Arabi*, Floransa, 1958. *Il risorgimento arabo* Torino, 1958. Ayrıca *Saggi Orientali*, Roma, 1960, kitabındaki "Il Michalangelo turco" ve "Poesia Turca" makaleleri, [Sayın Prof. Francesco Gabrieli'nin doğubilim çalışmalarında müstesna bir yeri bulunmaktadır. Çok faal ve şerefli geçen bir öğretim üyeliğinden sonra emekliye ayrılmasına karşın, hâlâ bilimsel toplantılarda Doğu seksiyonlarının değişmez danışmanı ve İslâm dünyası hakkında yapılan inceleme ve çevirilerin sunucusu ve yol göstericisidir. Ne yazık ki, 1928 yılında Türkçe de öğrenmeye başlayıp, bu alana girecek iken, tuhaf bir tutumla bundan vazgeçmiş ve uzun yıllarını değişik bir açıdan değerlendirmiştir. 1980 yılında düzenlenen Otranto'nun 500. yılı toplantısının bilimsel başsekreteri idi. Bu intibalarını şu makalesinde kaleme aldı: "Italia e Impero Ottomano nel convegno storico di Otranto", *Atti del Simposio di Ricerche e di Studi...* s.11-19. Yapılan tartışmalar, s.21-26. *Maometto in Europa* kitabının sunuş kısmında da Türk tarihinden övgü ile söz eder. Roma Üniversitesi, daha önce 60. yılı için

hazırladığı armağan kitabının uzantısı olarak, bu kez 80. doğum yılı için anıtsal bir armağan kitabı hazırlatmıştır. 1983 yılı Bolzan armağanına lâyık görülmesi doğubilimin henüz sosyal bilimler alanında değerinden bir şey yitirmediğini göstermektedir.].

64- *L'Egitto moderno,* Torino, 1959.

65- L'Islam da Macmetto al secolo XVI, şu kitabın içinde *Storia Universale* Milano, 1963.

66- *Catalogo dei manoscritti orientali della Biblioteca Orientale di Torino,* Roma, 1974.

67- "Una frase in turco di mano di Leonardo nel Codice Atlantico", Istituto Lombardo-Accademia di Scienze e Lettere, Rendiconti. Classe di Lettere, c.110 (1976), s.222-230.

68- "Califfato. Appunti sulla natura del Califfato in genere e sul presunto Califfato ottomano", "La fine del cosi detto Califfato ottomano", *Raccolta di scritti editi e inediti* c.3, Roma, 1941, s.227-283.

69- *Cataloghi dei codici orientali di alcune biblioteche d'Italia,* Floransa 1878-1892. Bu cilt içinde, Bonelli'nin Roma'daki Casanatense kitaplığında bulunan yazmalar hakkındaki kataloğu da vardır. Türk yazmalarının, bizim bir Türkolog tarafından en güzel bir şekilde ele alındığı kitap şudur: Ettore Rossi, *Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana,* Vatikan, 1953.

70- "Il Başvekalet Arşivi di Istanbul", *Rassegna degli Archivi di Stato* XXVIII (1968), s.598-622.

71- "Les manuscrits yéménites dans les bibliothèques d'Istanbul", *Revue d'Histoire des Textes* III (1973), s.203-230.

72- *Cultura e civiltà dell'Asia Centrale,* Torino, 1970.

73- *Turchizzazione ed islamizzazione dell'Asia Centrale (VI-XVI sec.)* Roma, 1974 [Napoli Şarkiyat Üniversitesi öğretim üyelerinden olan Bayan Piacentini bir İran tarihi mütehassısı olmakla beraber, Türk tarihi sorunlarına yabancı değildir. Şu araştırmaları da vardır: "La resa delle grandi città del Khorâsân ai Turchi Selgiuchidi (428 e 429 hg/1038 e 1039 A.D), *Studia Torcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata,* s.187-204. "Presenze nomumentali selgiuchidi nel Khorâsân", *Nuova Rivista Storica* LXII (1978), s.383-420].

74- "I prestiti cinesi in uigur", *Annali* n.s XXXV (1975), s.81-109 [Prof. U.Marazzi değişik alfabelerle yazılmış Türkçe metinler üzerine çalışmaktadır. *Tarih ve Toplum* dergisinde de konul edildi: n.1 (1984), s.21].

75- "Le minoranze linguistiche in Iraq", *Lingua e Politica,* Roma, 1976.

76- "L'Oriente sovietico nel Novyi Mir 1960-1970", *ACF* XIV (1975), s.277-298.

77- *L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (tanzimât) secondo fonti italiane,* Milano, 1967 [ülkemizdeki bir tanıtması: Şerafettin Turan, *Belleten* XLIV/174 (1980), s.375-388].

78- L'apport des patriotes italiens dans la formation de la Turqie moderne", *Turcica* 3 (1971), s.181-192 [Türk tarihinin son dönemleri üzerinde eğilen ve çok yararlı girişlerini gördüğümüz Sayın Prof. De Leone ne yazık ki 1983 yılının Mayıs ayında aramızdan ayrıldı. 1980 yılı Ekim ayında Ankara'da toplanan bilimsel sempozyumun gerçekleşmesi ve önce de zikrettiğim tutanaklarının yayınlanmasındaki çalışmaları her an için anılacaktır].

79- "La rivoluzione dei Giovani Turchi nel carteggio degli addetti militari italiani", *Rassegna Storica del Risorgimento* LXI-4 (1974), s.562-579 [Tarihimizi ilgilendiren yeni bir kitabı: *Momenti di Storia balcanica (1878-1914) aspetti militari,* Roma, 1981].

80- "Una fonte ignorata della storia ottomana", *Studi preottomani e ottomani...* s.197-211

81- *Eglises et Etat en Turquie et au Proche-Orient,* Brüksel, 1973.

82- *Storia della Turchia,* Milano, 1972.

83- "Il fondatore della Turchia Kemal Atatürk", *I Personaggi della storia contemporanea* I (1975), s.39-60.

84- "Il Sultano Gem in Piemonte", *Studi Piemontesi,* 1975, s.307-320.

85- *Costantinopoli e gli Stretti nella politica russa ed europea dal trattato di Küciük Qainargia alla convenzione di Montreux,* 1948.

86- "Dall'Impero Ottomano alla Repubblica di Turchia", *La Nuova Turchia,* Roma, 1939, s.7-49. Aynı kitap içinde Elio Migliorini, Santi Nava ve Ettore Rossi'nin de yazıları bulunmaktadır. Ekonomik ağırlıklı bir kitap da; Marialuisa Manfredini Gasparetto, *La Turchia. Evoluzione-Struttura economica-Tendenze,* Milano, 1959.

87- *Venezia e i Turchi,* Florensa, 1975 [yaptığım tanıtma *Belleten* XLIII/169 (1979), s.227-239. Ayrıca şu çalışmaları da vardır: "Le relazioni dei baili veneziani a Costantinopoli", *Il Veltro* XXIII/2-4, s.125-130. "I Turchi e la cultura veneziana del seicento", *Storia della Cultura Veneta,* Vicenza, c.IV/1.

88- *Venezia e il Levante fino al secolo XV,* 1973 (Türk dünyasına çok az değinir). *Venezia centro di mediazione fra Oriente e Occidente,* 1975. *Il Mediterraneo nella seconda metà del 500 alla luce di* di Lepanto, 1974, cildi düzenleyen Gino Benzoni [Gino Benzoni bir Venedik tarihi mütehassısıdır ve kaleme aldığı kitap ve makalelerde Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu sorunları sırasında Türk konularına da yer verir. Başlıbaşına bir uzun makalesi Cağaloğlu Sinan Paşa ve babası hakkındadır: "Cicala, Scipione (Ciğala-zâde Yusuf Sinan", *Dizionario Biografico degli Italiani,* ç.XXV (1981), s.320-340 ve "Cicala, Visconte") *aynı cilt* s.340-346. Yaptığım tanıtma *Belleten,* XLVII/187 (1984), s.887-888].

89- [Evliya Çelebi'nin Sudan gezileri hakkındaki bilgiler].

90- "Tra storia e leggenda: Akritai e Ghazi sulla frontiera orientale de Bisanzio", *XIV Congrès international des études byzantines,* Bükreş, 1971, c.1, s.237-284. "Giovan Battista Egnazio (Cipelli) e Ludovico Tuberone (Crijeva) tra i primi storici del popolo turco", şu kitapta: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento,* Floransa, 1973, s.479-487 [Son yıllarında Türk dünyasına eğilen ve hakkımızda çok güzel ve değerli eserler meydana getiren Prof. A.Pertusi için yazdığım nekroloji: *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* XIV (1983), s.211-219. Bay A.Pertusi'nin çalışmaları bundan ibaret değildir. İstanbul fethinin kaynaklarının üçüncü cildi ölümünden sonra çıktı: *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli,* Bologna, 1983. Bir tarıtma yazısını *Belleten*'e verdim. Ölümünden sonra çıkan diğer kıymetli bir kitabı hakkında *Bulak* dergisine bir tanıtma hazırladım. Saygı ile anılacak bir bilim adamı idi].

91- "Gli studi sulla storia del Magreb dal secolo XVI al 1830", şu kitapta: *Gli studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970,* Roma, 1971, c.2, s.69-98 [Prof. S.Bono, Libya hakkında büyük bir kaynakça hazırladı: *Storiografia e fonti occidentali sulla Libia (1510-1911)* Roma, 1982. Yaptığım tanıtma, *Belleten* XLVII/185 (1983), s.391-393. Ayrıca Akdeniz'deki tutsaklar ve özellikle Müslüman ve Türk tutsaklar üzerinde büyük bir eser hazırlamaktadır: İlk önemli yayınları arasında: "Schiavi musulmani sulle galere e nei bagni d'Italia dal XVI al XIX secolo", şu kitapta: *Le genti del Mediterraneo,* Napoli, 1981, s.837-875. Esas eserini bir an önce bitirmesini bekliyoruz. Bu sıralarda Enver Paşa'nın anılarına göre Libya savaşı üzerinde durmaktadır].

92- *Come siamo andati in Libia,* Milano, 1973.

93- L'impresa di Tripoli (1911-1912), Roma, 1946.

94- *Ebrei in un paese arabo,* Bologna, 1978 (birinci kısım s.19-45, Osmanlı egemenliğine dairdir).

95- *La querra in Libia 1911-1912,* Roma, 1970.

96- *La terra promessa,* Milano, 1968.

97- *La quarta sponda,* Milano, 1977.

98- Istituto per l'Oriente yayınları arasında çıktığını belirttiğim *Gli studi sul Vicino Oriente...* adlı eserde Türkolojinin zikredilmeyen tek bir konu olduğunu özellikle belirtmek isterim. Fakat yapılan diğer araştırmalar sayesinde gelecekte yapılacak bir kaynakça çalışmasında tam bir liste çıkarmak olasılığını bulabiliriz [bu eserin çıkmasından sonra yaptığım tanıtmada: *Belleten* XXXVIII/150 (1974), s.317-334, bir haber vermeden de öte, eksik bırakılan bu konuyu elimdeki notlara göre tamamlamaya gayret etmiştim. Uzun zamandan beri tasarladığım bir Türk-İtalyan veya daha sınırlı kalıp Türk-Venedik kaynakçası üzerindeki çalışmanın ancak bu ülkede yapılabileceğine kâni oldum. Tanınmış İranist A.Piemontese'nin hazırladığı Iran bibliografyasının giriş kısmında belirttiği zorluklar karşısında, bu konunun ne kadar çetin, fakat aynı zamanda kaçınılmaz olduğu ortadadır].

99- Osmanlı tarihinin ortaya koyduğu sorunların nasıl bir yöntem ile çözüleceği hakkındaki yeni bir çalışma için: Kemal Karpat, *The Ottoman State and its place in World History,* Leiden, 1974, özellikle Karpat'ın yazdığı giriş kısmı, s.1-13.

1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler*

GİACOMO CARRETTO

Türk Devrimi ve dolayısıyla Kemalizm[1] konusunda birçok inceleme vardır. Ancak, çeşitli unsurlar, bu incelemelerin sonucu olacak açık bir sistemleştirmeyi genellikle engellemiş görünmektedir. Bütün bu incelemelerde, öncelikle, Kemalizmin kendi kuramsal ilkeleri olmaksızın, yalnızca uygulamada çözümlenmesi fikri yer alır. Türkiye'de, Atatürk'ün saygı uyandıran varlığının bu yazılara özel biçimler kazandırdığı dönem geçtikten sonra, Türk tarihini yeniden gözden geçirme konusunda birçok tutarlı girişimler olmuştur. Ancak, burada söz konusu edilen tarih, siyasal amaçlar için kullanılan ve bu tarihi incelemesi gerekenlerin aynı zamanda içinde yaşadığı, acılarına katlandığı bir tarihtir. Benim görüşüme göre, bu girişimlerde eksik olan, ancak destanlarda görülebilecek bir yansızlık değil, fakat kişilere göre değişen bir gerçeği tüm ayrıntıları ile ortaya koyacak "merak"ın[2] bulunmamasıydı. Zaman zaman ortaya çıkan tartışmalara rağmen, Kemalizmin devletin resmî ideolojisi olarak kalması, bu sistemleşmeye gitmeyi güçleştiren bir başka unsurdu. Daha Kemalist dönemde, farklı iki başvuru noktası vermek gerekirse, Tekin Alp'ten[3] Suna Kili'ye[4] kadar giden, Kemalizmi kuramsal olarak sistemleştirme girişimleri, yararlı olmalarına rağmen, Kemalizm'i bir bütünün sürüp giden evrimi olarak göstermek eğilimindedir. "İlerici"[5] Türk yazarları, sorunu tartışırken esas olarak ekonomik ögeyi gözönüne alırlar, tıpkı *Kadro* dergisinde olduğu gibi (bu derginin bazı yönlerini daha sonra açıklayacağım). Yeni Türkiye'nin siyasal atmosferi, yabancı yazarlar tarafından ya değişik biçimlerde ya da (her zaman geçerli varsayım) değişik bir kültüre özgü, ideolojik, siyasal kategorilerin uygulanması nedeniyle, yanlış anlaşılmıştır. Kuşkusuz, bu kategorilerin uygulanması, Türk kültürünün "Batılı olma isteği"nden kaynaklanan bir uygulamadır. Ancak, bu aynı zamanda, yeni devletin geleneksel özelliklerini birçok kimseden gizleyen bir istekti. Bir ulusun oluşmasını sağlaması gereken Türk ulusçuluğu, başlangıçta, bütün Türk uluslarının birleştirilmesi gibi, görkemli düşlerle ortaya çıkmıştır. Aynı anlamda Pan-Turancılık (aslında bunun daha geniş bir anlamı olacaktır) da kullanıldığına ve Turanlılar da yerleşik İran'ın karşısındaki göçebe uluslar olduğuna göre, Pan-Türkçülük sınırları belirli olmayan bir idealdi.[6] Siyasal ve ekonomik zorluklar nedeniyle, bu ideali taşıyanlar Turan toplumlarına ait bütün toprakların birleştirilmesine de fazla istekli görünmüyorlardı. Bununla birlikte, dışarıda bırakılmış topraklar potansiyel bir insan rezervi gibi kabul edilmiş olabilir.[7] İnsanların uğrunda çaba harcadıkları, gerçeğin değiştirilmesiyle ilgili her tasarıda olduğu gibi, bu düşte de gerçek bir güç vardı. Ancak bu, Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da ölümü ile ebediyen sönmüş gibi görünüyordu.[8] 1914'te milliyetçi ozan Mehmet Emin (Yurdakul), Tanrı'nın dünyanın yönetimini Türklere verdiğini ileri sürüyordu: "Ey benim milletim! Binlerce yıl önce Altaylar'da yaşayan sana - Tanrı dedi ki 'Ey Türk ırkı, buradan - kalk, uç kartal gibi güneşe doğru!.. " Bu eski yurdun adı olan efsanevi Turan, derin yankılar uyandırıyor gibiydi. Nitekim bu çağrının yanıtı ilk önce Macaristan'da Pan-Slavcılığa bir tepki olarak ortaya çıktı.[9] 1848 Devrimi'nden sonra Türkiye'ye kabul edilmiş olan Macar mültecileri buraya yeni fikirler getiriyorlar ve bu fikirler, aydın Türkler arasında, Volga'dan İstanbul'a değin, hızla yayılıyordu. Ve daha 1877 yılında, Rus-Türk Savaşı sırasında, Macarlar "bağnaz Türkçülüğü benimser" hale geldiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce de Bulgar ve Macar delegeleri İstanbul Pan-Turancılık Kurultayı'na katıldılar. Bükreş Anlaşması'ndan sonra, bir Bulgar "Bize Hun deyin, bize Türk, Tatar deyin, ama Slav demeyin" isteminde bulunuyordu.[10] O halde bu, belki de her ulusçuluk gibi, ondokuzuncu yüzyılın tarih ve dilbiliminden doğan kültürel nitelikli bir ulusçuluktu. Böyle olunca, tarihle roman karışımı bir yapıt vermiş olan Leon Cahun gibi bir yazar, artık tarihe malolmuş güçlerini gözönüne sererek derin izler bırakacak ve yazılarının etkisi, Turan dünyasının iki ucunda, Batı Anadolu'da, İstanbul'da ve Doğu Moğolistan'da kendini duyuracaktır.[11] Fakat bu göçerler-yerleşikler ayrımı, dünya görüşleri arasındaki bilinçli farklılık gibi ondokuzuncu yüzyıl biliminin bir ürünü gibi görünmüyor. Çünkü Orhon yazıtlarında, maddi olanaklar sağlamak için, Çin uygarlığının çekiciliğine kapılınmamasını ve kendi toprakları olan Ötüken'de[12] kalınmasını isteyen bir çağrı buluruz. Ve Cengiz Han kentler tarafından bozulmuş olan düzeni yeniden kurmak ve çölü, otlağı geri getirmek istercesine, belirli bir süre için, kentleri yok etmek istemiştir.[13] Ondokuzuncu yüzyılda Türkler ulusal bir uyanışın ilk belirtilerini verdikleri zaman, bunun yalnızca Avrupa etkisinden mi kaynaklandığını, yoksa tarihleri boyunca derinlerde akıp giden bir kaynağın devamı mı olduğunu söylemek güçtür.[14] "Dil konusu" bu uyanışın temel bir ögesi olacaktır, ama özellikle bu alanda, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Saray çevrelerinde[15] ya da Kaşgarlı Mahmud'un (Bağdat saray çevresinde 1070'ten sonra yazdığı) yapıtında, belli bir dil öbeğine ait olmaktan duyduğu gururu ile, geçmiş benzerleri vardı.[16] Bu yeni Türk ulusçuluğunun oluşumuna Çarlık İmparatorluğu'nun sınırlarından göç etmiş Kafkas Azerbaycanı Türkleri ve Tatar Türkleri katkıda bulunmuştur (Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Orta Asya'dan gelen Türk toplumlarının kurduğu cumhuriyetlerin nasıl İslâm dünyasındaki ilk cumhuriyetler olduğu anımsanabilir). Aynı biçimde Moğol ulusunun oluşumuna aynı imparatorluğun sınırlarından gelen Buryat-Moğollar katkıda bulunmuş ve böylece Rus kültürünün süzgecinden geçen Batı Avrupa kültürü bu yoldan gelmiştir.[17] Kültürel ve ekonomik etkiler, Rus İmparatorluğu'nun sınırları boyunca çevresinde oluşan bütün Turancı toplumlar kuşağı üzerinde karmaşık bir biçimde kendini göstermişti. Bu durumda denilebilir ki, "Orta Asya ulusçuluğu hem devrimden önce kendi yazgısını belirleyecek fikirlerin yayılması, hem de devrimden sonra farklı milliyetlere dayalı[18] devletlerin kurulması nedeniyle, Sovyetler tarafından yaratılmıştır." Otuzlu yıllarda, Türkiye'de, kimi zaman, bir sanık aynı suçla suçlanırken, hem sağ hem de sol sapmalardan söz edilecektir.[19] Turan dünyasının öteki ucunda, Moğolistan'da ise, 1932'de (bu kez Türkçe konuşulan Orta Asya toprakları gibi SSCB'ye ait olmayan, ancak ona sıkı sıkıya bağlı olan bir ülkede) daha sonra karşı-devrimciliğe dönüşecek olan sol sapmalar ortaya çıkıyordu.[20] (Aynı 'sınır'la birleşmiş olsalar

---

* *Storia Contemporanea*, Eylül 1977, Roma, s.489-530.

Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'nin yayın organı için hazırlanan, fakat basılamayan bu çeviriyi bize sağlayan eski *Ekonomik Yaklaşım* dergisi yetkililerine çok teşekkür ederiz.

bile) mekân bakımından birbirinden uzak, ama zaman bakımından yakın olan olayların bu içiçeliği, benim, önce yalnızca merakla, sonra, özellikle ufukların genişlemesi nedeniyle, gittikçe artan bir ilgiyle, büyük bir olayın küçük bir görüntüsü, fakat kendi sınır durumunun her zaman tam anlamıyla bilincinde olan Turan dünyasının Batı'daki uzantısı bakımından aydınlatıcı olan, Kemalizm'in ilk fikir adamları ile bizim bir doğubilimcimiz arasında 1932 yılında ortaya çıkmış olan bir polemikle ilgilenmeme yol açtı. Doğal olarak, İtalya'da çağdaş yazarlar, Türk ulusunun doğuşuna yol açan olaylar ve bu ulusun eylemleri hakkında bir yargıya varma girişiminde bulundukları zaman, (coğrafi açıdan ve Batılılaşma isteğinden ötürü) yakın ve aynı zamanda farklı bir dünyayı kendi düşünce kalıpları ile değerlendirmenin güçlüğünü farketmişlerdir. Bu yüzden ulusçular arasında[21] Türk direniş eylemlerinden yakınlıkla söz ediliyordu. Oysa daha 1921'de yeni ulusçuluk örgütlenmeye başladığında,[22] Kemalist hükümetin İtalya'nın yardımını kabul ettiği, ama karşılığında hiçbir şey vermediği ileri sürülüyordu.

"Galip ülkelerin elde ettiği ödünleri içtenlikle kabul etmesi ve bunları Anadolu'nun yararsız ve haksız kıskançlığından koruması gereken İstanbul Hükûmeti'nin yetkisi sıfıra indi; Sultan'ın artık Ankara Hükûmeti'nin faaliyetini kısıtlamak için ne gerekli araçları, ne de isteği vardı. Daha da kötüsü çağdaşlaştırılmış ve maskelenmiş Jön-Türklük, Mustafa Kemal'in Türkleri ile başkent İstanbul'u, eski usûl bir Türk siyasetini onaylamayan ve belki de Osmanlıdan çok Anadolucu ve özde ayrımcı, bir ulusçuluğun bayraktarları olan Anadolulular arasında hızla yayılıyordu."

Böylece "bükülmemek fikri ile güçlendirilmiş Kemalist irade" İtalya için bir tehlikeye dönüşüyordu: "Onların bugün, bize tanınmış haklara, barışçı, hattâ ahlâkî amaçlarla yaptığımız işgale, sabırlı, zorlu ve masraflı çabamıza karşı yaptıkları muhalefet öylesine açık ve haksız ki, eski ve inanmış Türk yandaşı olan bizleri bile... çatışmanın kendi seyrini izlemesi bizim yararımıza olmayabilir" diye düşünmeye zorluyordu. 1923'te *Criticea Fascista* dergisinde, İtalya'nın tüm *Levant*'taki ticarî ve mâlî çıkarları yeniden öne sürülüyordu.[23] İlk yıllarda, Carlo Alfonso Nallino[24] gibi, en büyük doğubilimcilerimizden birisi için bile, tutacağı yolu bulmak oldukça güçtü. Nallino "Osmanlı İmparatorluğunun büyük trajedisi"nden söz ederken şunları ileri sürüyordu: "Çöküntü, yüzyıllar boyunca Osmanlı büyüklüğünü oluşturan temelleri kolay ve hızlı bir devrim ile yıkmanın ve aynı zamanda İmparatorluk topraklarını olduğu gibi korumanın mümkün olacağını sanan, Avrupalı gibi eğitilmiş, kendi yurttaşlarının gerçek ruh durumlarından ve gereksinmelerinden habersiz o aydın grubu yüzünden olmuştur. İşte o aydın grubu (çoğunluk tarafından yeterince anlaşılmayan) yeni Türk ulusal ilkesi adına İslâm Jayanışmasını kırmak istiyor, öte yandan, tüm öteki ulusları, yani İmparatorluk toprakları içinde yaşayanların çoğunluğunu oluşturan ulusları, Pan-Türkçülük akımı içinde eritmeyi savunuyordu. Fransız masonluk öğretilerinden ayrı olarak, 'İttihat ve Terakki'nin, içinde Ermeni ve Musevi unsurların geniş ölçüde yer aldığı, körükörüne Batılılaşma fikri (Türk ve Türk olmayan) Müslüman çoğunluğun vicdanını büyük ölçüde rahatsız etmiş ve tüm İmparatorluğa, henüz kabul etmeye hazır olmadığı düşünce ve yaşam biçimlerini zorla kabul ettirmek istemiştir. Durum böyle olunca, Avrupa'da savaşın patlaması ile Türk unsurunun kendisini İmparatorluğun öteki ulusları tarafından terkedilmiş ve yapayalnız bulması ve o zamana değin Avrupa'daki anti-dinci akımdan (antiklerikalizm* akımından) aktarılmış konularla İslâmın temellerini yıkmaya çalışmış o imansızlar tarafından, Müslüman düşüncesi adına, ilân edilmiş olan cihad çağrısının ciddiye alınmamış olması kolayca anlaşılmaktadır. Şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde Anadolu topraklarından biraz fazlası kalmış, 'İttihat ve Terakki' Komitesi devrilmiş, Ankara Hükûmeti, İstanbul'un yalan ve düzen dolu çevresinin dışında kalan, Küçük Asya'nın Türk toplumları ile doğrudan ilişki kurmuş ve Müslüman geleneği yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Yeni kurulan devletin başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1921 Aralık ayının ilk haftasında, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı önemli konuşmada, (Jön-Türkler tarafından hazırlanmış olan) 1908 Anayasası'nın bir paçavradan başka bir şey olmadığını ve yeni hükûmetin 'gerçek *kanunlar* ile Şer-i Hukuka uygun' olduğunu ilân etmekten çekinmemiştir."

Sonraki gelişmelere tanık olan bir kimse olarak olaylara gülümseyerek bakmasını bir yana bırakacak olursak, Nallino'ya göre, İslâm geleneği Anadolu Türkleri için esas olduğuna göre, güncel siyasal yaşamda da acıklı, canlı bir sorun olmaya devam eden bu konunun Türkiye için hayati bir sorun olduğu ileri sürülebilir. Ama o yıllarda, İtalya'da, Türk siyasetini yorumlayanların başlıca konusu, İtalyan çıkarlarının uğradığı ya da uğrayabileceği zararlardı. 1924 yılında Mario Appelius[25] *Gerarchie* dergisinde, "yabancı sermayeye karşı olan kimi Türk unsurların yürüttüğü akılsızca kampanya"ya karşı, "Kemal Paşa'nın laik Cumhuriyeti ile Benito Mussolini'nin İmparatorluk İtalya'sı arasında" herhangi bir doğrudan anlaşmazlığın safdışı bırakılması gerektiğini göstermek istiyordu; Türkiye kendi dostlarını seçmesini bilmeliydi. Aynı yıl Cornelio di Marzio[26] "Ankara'da, birkaç zamandır durağan, soyut bir ayraç içine alınmış, bir köşeye büzülmüş ancak vahşi bir Türk Ulusçuluğu"ndan söz eder. "... Tarih, Sezar'ın eski bir tablo içindeki zafer şenliği gibi, görkemli ve parlak bir biçimde geçip giderken, Türk Devleti, sevimsiz, hırçın, dikenlerini çıkarıp içine kapanmış küçük bir kirpi gibi, bir köşede, dostluklara karşı çekingen, gülümsemelere karşı güvensiz, büzülüp kalmıştır." Yazar, ("Ulusçuluk, ırkın gelenekleriyle derinlemesine kaynaşması" demek olduğu halde) gelenekleri olmayan bir geleceği karşılamak için geçmişinden bütünü ile kopan Türk Ulusçuluğu'nu eleştirmektedir. "Kökensiz ve hısım, akrabasız bir ulusçuluk ya kendine özgü ya da sahipsiz evlat yani *hidalgo* sayılabilir". Daha sonra göreceğimiz gibi, Türk ulusçuluğu için, eleştirici amaçlarla yapılmış bu "bağımsızlık" açıklaması, *Kadro* yazarları için en iyi iltifat olacaktır. Oysa tam tersine, Batılı yazarlar, Kemalizm'i incelemeye başladıklarında, hattâ yakın zamanlarda bile, bir düzen gereğiymiş gibi, onu bilinen kalıplar içine oturtma, ona bir akrabalık bulma isteği duymuşlardır. Bu yüzden Arnold J. Toynbee[27] Kemalizm'i klâsik bir ulusçuluk biçimi sayar görünmektedir. (Türkiye, Batı fikri olan ulusçuluğa ve Batılılaşmaya kucağını açmak istiyordu, Kemalist devrim Meiji ya da koca Petro'nun devrimi ile aynı düzeyde sayılabilir.) Daha sonra Toynbee *A Study of History* adlı yapıtını tek bir ciltte özetleyerek[28] insanlığın evrimi konusundaki fikirlerini yeniden ortaya koymak istediği zaman, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasındaki soykırımlarını, yapılmış olan en korkunç acımasızlıklar; kötülük ve insanlığın çılgınlığı yüzünden, sonraki kuşakların şaşırıp kalmaksızın bakabilecekleri az sayıdaki eylem arasında ise, 1919-1920 yıllarındaki Türk ve 1940-1941 yıllarındaki İngiliz halklarının direnişlerinin olduğunu söyleyecektir. Ayrıca Atatürk'ün eylemini Lenin'inki ile karşılaştırıyordu. Bu nedenle A. James Gregor[29] Atatürk rejimini (örneğin ekonominin bürokratik denetimi eksik oldu-

**Antiklerikalizm:* Bir dine inanmış olanlarla onların haklarını savunanların dinin siyasetten üstün tutulması isteklerine karşı oluşturulmuş bir hareket biçimidir- ç.n.

ğu için) totaliter amaçları olmayan bir kitle devrim hareketi olarak tanımlar. Öte yandan Maurice Duverger "Kemalist" türden tek partinin Jakoben bir kökeni olduğunu ileri sürer.[30]

Ettore Rossi de, 1923 yılında, Türkiye'nin kültürel, toplumsal ve siyasal yönlerini anlattığı *Nuova Turchia* (Yeni Türkiye) adlı yapıtını yayımladığı zaman, bu konuda örnekler arıyor ve makalesinin son bölümünü "faşizm taklitleri"ne ayırıyordu.[31] Bu taklitleri gözler önüne sererken Ettore Rossi, "Türkiye Cumhuriyeti halkını sadece özel ve toplumsal yaşamları açısından farklı işçi sınıflarına bölünmüş bir topluluk" sayan ve içinde "bu ilke ile partimizin yöneldiği amaç, sınıf çatışması yerine toplumsal düzen ve dayanışmayı getirmek ve karşılıklı yararlar açısından birinin ötekini yok etmesine olanak vermeyecek bir anlaşma saptamaktır" denilen bir makaleyi öne sürerek Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı[32] ile faşizm ilkeleri arasındaki analojilerden söz ediyordu. Ettore Rossi, Türk Hükümetinin, çalışanların içinde bulunduğu koşullar konusunda gösterdiği çabalardaki bir başka analojiye de dikkati çekiyordu. Ne var ki "analoji genel benzerliklerden öteye gitmemektedir... Ekonomik koşullar ve Türkiye'nin uygarlık ve kültür alanındaki ilerleme derecesi, faşist İtalya'dakiler gibi toplumsal içerikli düzenlemelerin hemen uygulanmasına olanak verecek düzeyde değildir. Ancak Türkiye'nin çağdaşlaşmak için acelesi olduğundan, halkın kalkınmasını ve refahını daha iyi sağlayacağını umduğu Avrupai kurumlardan esinlenir. Bu durumda Türkiye'de faşist yönde analojiler ve taktiklerden söz etmek yersiz değildir."[33] Mussolini "faşist ruhun evrensel" özelliğini ilân ettiğinde, Ledeen'in 27 Ekim 1930'da resmen başlatmış olduğu Faşist Enternasyonal dönemindeyiz.[34] Ancak, uluslararası ideolojilere (Pan-Turancılık, Pan-İslâmcılık gibi) karşı mücadele etmek zorunda kaldığından ulusal olması gereken Kemalizm'in tam tersine, bu eğilimler Faşizmin içinde ta ilk yıllardan beri vardı. Çünkü, daha 1923'te Silvio Delich, *Critica Fascista* adlı dergide [35] faşizmin bünyesinde, biri ulusçuların emperyalizmini benimsemiş olan aşırı sağ, öteki sosyalizmin kimi uluslararası ideolojilerine büyük ilgi duyan ve kapitalist uluslar tarafından tekelleştirilmiş zenginlik kaynaklarını elde etmek için, (İtalya, Almanya, Rusya gibi) en yoksul ülkelerden oluşan bir "Faşist Enternasyonal" kurmayı kafasına koymuş görünen aşırı sol olmak üzere, iki eğilim olduğunu ileri süren Levi Della Vida adındaki doğabilimci ile polemiğe giriyordu. Ancak 1932'de Volta Kurultayı yapılacak ve Asvero Gravelli, o yıl çıkan bir yazısında, Cumhuriyet Halk Partisinden söz ederken "bütün eylemi Faşizmden kopya edilmiş gibi görünmektedir" diyecektir.[36] Yine Gravelli, Mustafa Kemal'i, bunalım dönemlerinde kendiliğinden ortaya çıkan "gerçek diktatörler" arasında Mussolini ile yanyana koyuyordu.[37]

Aslında Ettore Rossi bir siyaset adamı değil, Arap ve İran konularıyla da ilgilenen en büyük İtalyan Türkologlarından biriydi.[38] *Oriente Moderno* (Çağdaş Doğu) ile daha önce sözü edilen makalesinin devamını yazdığı *Gerarchia*'daki sürekli faaliyetlerinden başka *Il Ghazi Mustafa Kemàl Pascià* adlı kısa bir biyografi yazmıştı. Burada Atatürk'ün kişiliği yakın bir ilgi ile anlatılıyordu ve karşılaştırmaya ilişkin tek belirti, belki de "O da yurdunu, yöneticilerin ihaneti yüzünden tehdit altında ve parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya bulmuştu..." dediği son satırlardaydı. Daha önce *Gerarchia*'da yayımlanmış Doğu dünyası ile ilgili makalelerinde ise faşizme herhangi bir atıfta bulunmuyordu.[40]

Ancak 1932 yılında Ettore Rossi'nin, daha önce sözü edilen *Recenti aspetti della rivoluzione turca* (Türk Devrimi'nin Yeni Görünümleri) başlıklı makalesini okuyanlar, Kemalizm'e ideolojik bir temel kazandırmak isteyen, hattâ bu konuda ilk girişimi yapan ve o yıl çıkarılan yeni bir derginin, *Kadro* dergisinin kurucuları olmuştu. Derginin (ya da yayımlanan ilk sayının) kapak iç sayfalarında adları geçen kurucular şunlardır: Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)[41], Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), İsmail Hüsrev (Tökin).[42] Ancak onları, ideolojik yapıya ya da, onların söylemeyi yeğleyecekleri biçimiyle, sistemleşmeye yönelik çalışmalarında izlemeden önce, çağdaş Türkiye'yi daha iyi anlamak için onları kendi kültür ve temel oluşumları sürecinde izlemek daha doğru olacaktır.[43]

Şevket Süreyya 1897'de, önce İmparatorluk merkezi iken, sonradan bir "sınır" kenti olan Edirne'de[44] doğdu. İmparatorluğun haritası önüne geçip "bütün bu topraklar bizimdir" düşünü kuran bu gençler arasında ilk "ulusçuluk" akımı olan Osmanlı ulusçuluğu işte bu çelişkiden doğacaktı.[45] Ancak Balkan savaşları sonucu ortaya çıkan, özellikle fikir alanındaki çöküntü yeni bir düşle doldurulması gereken bir boşluk bırakıyordu. Bu boşluğu dolduracak düş de Turancılık idi. Şevket Süreyya, *Türk Yurdu* dergisini okuyarak Akdeniz'den Kuzey Denizi'ne değin uzanan "büyük Türk ulusu"nu keşfetmişti.[46] Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı ile, hem o, hem onun yaşıtı birçok kimse, ozanların Anadolusu'nu değil de gerçek Anadolu'yu ilk kez keşfedecektir. Bu da, isteklerde, yeni bir ulusun doğması için temel olaydır. Şevket Süreyya, daha sonra Erzurum ve Aras'a[47] ulaşmak üzere, Kafkas cephesinde Çarlık ordusuna karşı savaşmıştır. Dünya siyaseti hakkında hiçbir bilgisi olmaksızın,[48] sadece o büyük düşle yaşıyor ve okuduğu bir roman, ona kahramanın izlediği yolu izletebilecek, adı olan Aydemir'i kendine soyadı olarak aldıracak kadar etkileyebiliyordu.[49] Yenilgi nedeniyle İstanbul'a dönmek zorunda kaldığı zaman, onun ve arkadaşlarının durumu, aynı yıllarda, kendilerini yenilmiş saymayan ve savaşmak için Baltık'a ya da Yukarı Silezya'ya dönen Frank Birliklerindeki Alman savaşçılarının durumunu andırmaktadır. O adamlar, birçoklarına, kendi yurttaşlarının tanımadığı bir "yeni adam" türünü biçimlendiren pota gibi görünen bir savaştan çıkmışlardı: "Askerler birbirlerine yakın, hızlı adımlarla yürüyorlardı. İlk dört adam birdenbire hayaletler gibi göründüler, sert, taş gibi yüzleri vardı..."[50] Türk askerleri de, Kafkas tepelerinin, düşlenen Turan'ın kapısı gibi, Türkistan bozkırlarına doğru açıldığını görmüşlerdi. Şevket Süreyya, romanın kahramanı Aydemir gibi, oralara iyi haber götüren bir havari olarak dönmek istiyordu. Azerbaycan'dan Türk öğretmenler istenmesi üzerine, bu görevle Bakû'ye gitti. Sonra Nuha (ya da Şeki) köyünde, sadece bütün Türklerin birleşmesi gerektiğini öğretmekle kalmadı, köylüleri bir savaşa bile sürükledi. Bununla birlikte, tam burada, Turan'ın bir ilinde, farklı duygular, farklı gelenekler karşısında, bu yeni düşün gerçek olamayacağı ve gerçekleşmesinin bile mümkün olamayacağı yolunda kuşkular doğmaya başladı.[51]

Sovyetlerin gelişi[52] ve Bakû'deki Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1 Eylül 1920) ile Şevket Süreyya'nın yaşamında yeni bir dönem başlıyordu. (Türkiye, Türkistan, Azerbaycan ve öteki ülkelerdeki Türklerden oluşan) Türk delegasyonu 235 temsilci ile en kalabalık delegasyonu oluşturuyordu.[53] Kurultaya katılanların belki de en genci olan Şevket Süreyya, her ne kadar, kısa bir süre sonra, Nuha temsilcisi olarak yine Bakû'de, rejim değişikliğinin yıldönümü törenlerine katılıyor idiyse de, o zamanlarda henüz komünist değildi. Onda, sonradan başka yönde yeni gelişmeler gösterecek olan yeni bir fikir doğmaya başlıyordu. Bu, şimdilik belirgin olmayan bir enternasyonalizm içinde kalan ve bütün ezilen ulusların baş kaldırmasını isteyen bir fikirdi. Öte yandan Şevket Süreyya, hüküm verebilmek için kendini "bilgisiz" sayıyor, bu yüzden Ko-

munist Partisine girmeden ve onun Batum'daki[54] bir toplantısına katılmadan önce bir sapınç dönemi[55] geçirmesi gerekiyordu. Ancak bu bilgisizlik, henüz yabancı bir dil bilmemesi, onun, Bakû'de çok iyi dostluk kurduğu ozan Nâzım Hikmet ve yazar Vâlâ Nureddin (Vâ-Nû) ile birlikte öğrenim görmek üzere Moskova'ya gitmesinde etkili oldu.[56] Onlarla birlikte, kendisine yolculuk sırasında yardım eden ve aynı çevrede tanıştıkları gazeteci, araştırmacı Ahmet Cevat (Emre) da vardı.[57] Moskova'da, Nâzım Hikmet, Vâ-Nû ve Şevket Süreyya gittikçe güçlenen bir dostlukla birbirlerine bağlanarak, sonradan önemli görevler üstlenecek olan birçok kimsenin gelip geçeceği Doğu Halkları Çalışanları Üniversitesi (KUTV)'nde öğrenim gördüler.[58] Şevket Süreyya birçok Çinliyi ve bunlar arasında geleceğin Başkanı Liu Şao-Çi'yi anımsar.[59] Öğrencilerin en parlağı ve sonraları *Kadro* dergisinin kurucuları arasında yer alacak olan İsmail Hüsrev (Tökin)[60] de, aynı Üniversitede hem öğrenim görüyor hem de hocalık yapıyordu.[61] Bu deneyimin ardından Şevket Süreyya İstanbul'a döndüğünde, yıllar sonra kendisinin de belirttiği gibi, bir "robot" haline gelmişti. Herşeyi konuşmalarında ekonomi ve sınıf çatışması terimleriyle değerlendiriyordu.[62] O sıralarda Türkiye'deki komünist ya da aşırı solcu partilerin durumları çok karışıktı: gerçek *Yeşil Ordu* (bu konuda birçok söylenti ortaya çıkmıştır) 1920 yılında faaliyete geçti, ancak çok kısa bir süre sonra bu örgütün üyeleri (resmî ya da gizli) Komünist Partilerine geçtiler. Mustafa Suphi'nin kurduğu Türk Komünist Partisi'nin merkezi Bakû'de olmasına rağmen (Gotthard Jaschke'ye göre partisini 1918'de savaş hükümlüleriyle birlikte Moskova'da kurmuştu) Anadolu'da da bir şubesi vardı (ya da Mete Tunçay'ın[63] dediği gibi, bu şube gerçek merkezdi). Bir başka deyişle, (gizli) Türkiye Komünist Partisi 1920'de Ankara'da kurulmuştu (1921 yılında Suphi öldürülüyor ve partisi de dağılmış görünüyordu). Fakat olayları daha da karıştıran, resmen tanınan, hattâ Mustafa Kemal'in de istediği bir *Türkiye Komünist Partisi*'nin (1920-1921) ortaya çıkması idi. (Gizli) *Komünist Partisi*, daha sonra resmen tanınacak olan (böylece komünist faaliyetlerin halk kesimini temsil eden) ve değişik birçok olaydan sonra casusluk suçlaması ile 1923 yılında kapatılan *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*'nın içinde gelişecektir. Ayrıca İstanbul'da, bir başka komünist parti olan *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* vardı. Dördüncü Komintern Kurultayı (Kasım-Aralık 1922) birleşimlerini arzu ettiği halde, bu son iki partiyi de tanıyor ve Radek, Kurultay süresince, Türk komünistleri için zamanın henüz gelmediğini belirtiyordu (sonuç Anadolu partisinin ortadan kalkması olacaktır).[64]

Çeviren: Durdu KUNDAKÇI

Geri kalanı: gelecek sayıda

[1] Şu kaynaklara bkz.: Muzaffer Gökman, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası-Bibliography of the History of Atatürk and his Revolutions*, İstanbul 1968-2 (1963-1 baskısının genişletilmişi) ve aynı başlıklı (İngilizce başlıkta *Devrimler* yerine *Reformlar* denilmektedir) 1974 tarihli ek cilt. İki ciltte, toplam olarak, 6996 yapıtın adı geçmektedir. Ayrıca kaçınılmaz bir araştırma kaynağı olan *Index Islamicus*'a da bakınız.

[2] Özellikle Faşizm üstüne yapılan çalışmalarda örneklerini gördüğümüz ve kin duygusundan arınmış bu merak, kimi yazıları, bizim oluşum ya da eylemimiz açısından 'ilginç' kılmaktadır.

[3] *Le Kemalisme*, Başkan Herriot'nun önsözü, Paris, 1937.

[4] *Kemalism*, İstanbul, Robert Kolej - İş İdaresi ve Ekonomi Okulu, 1969.

[5] Türkiye'de, yer ve zamana göre, az ya da çok uygulanan, sınıfçı, dolayısıyla Marksist propaganda yasağı nedeniyle, kimi zaman, taktik nedenlerden ötürü, sosyalizmin genel tanımlaması içinde yumuşatılmış, birleştirilmiş "solcu" eğilimleri kesin olarak belirlemek oldukça güçtür.

[6] Bkz.: *Turan* -V. Minorsky'nin *Enciclopédie de l'Islam*, Leiden, birinci baskı (bundan sonra bu yapıtın birinci ve ikinci baskıları EI-1 ve EI-2 olarak gösterilecektir), 4. cilt, s.924-930.

[7] Charles W. Hostler, *Trends in Pan-Turanism, Middle Eastern Affairs*'de, Ocak 1952, 3. cilt, sayı: 1, s, 5-6 ve Lothrop Stoddard, *Le Nouveau Monde de l'Islam*, Paris, 1923; yazar, Ahmet Agaev (Ağaoğlu)'in Finlandiya'dan Mançurya'ya kadar olan (yani Ural-Altay halklarının oturduğu) toprakları Turan sınırları içine dahil ettiğini anımsatıyordu, s.178. Macar doğubilimcisi Vambery, 1855'te İstanbul'da, dikkatleri Türk ırkının önemi üzerine çekiyor, ancak pek az kimse tarafından anlaşılıyordu (s.176). Buna karşılık Stoddard, henüz kendi zamanında ırkın "bilimsel gerçeği" nin, yalnızca psikolojik esaslarla donatılmış ulus gerçeği karşısında üstünlük sağlayamadığını ileri sürüyordu (s.145-146).

[8] Bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, 3 cilt, 1914-1922, İstanbul, 1972, s.640-691.

[9] Bernard Lewis, *History-writing and National Revival in Turkey, Middle Eastern Affairs*'de, Haziran-Temmuz 1953, 4. cilt, sayı: 6-7, s.218-227.

[10] Zarevand, *United and Independent Turania. Aims and Designs of the Turks*, Leiden, 1971, s.4-5. Aslı 1925-1926 yıllarında, Zaven ve Vartouhie Nalbandian (Zarevand) tarafından Ermeniler için Ermenice yazılmış olan bu yapıt, konuya düşmanca bir mantıkla yaklaşmasına rağmen, yararlı bir danışma yapıtıdır.

[11] Türk aydınlarını etkilemiş olan kıtap şudur: *Introduction à l'Histoire de l'Asie. Turcs et Mongols dès Origines à 1405*, Paris, 1896. Yaklaşımı ve konuyu sunuş biçimiyle bu yapıt gerçek bir romandır (öte yandan yapıt José-Maria De Heredia'ya ithaf edilmiştir). Yazarın gerçek bir Türk-Moğol uygarlığının varlığını yadsıdığı birçoklarının gözünden kaçmış gibi görünmektedir (s.VII-XI). Moğolistan'da ise aynı etkiyi gerçek bir roman yapmıştı: *La banniére blue; aventures d'un musulman, d'un chretien et d'un paien à l'époque des Croisades et de la conquète mongole*, Jamtsarano tarafından *Köke Monggol-un köke tug* adı ile Moğolcaya çevrilmiştir. Bkz., Robert A. Rupen, *Mongols of the Twentieth Century*, Bloomington, The Hague, 1964, I. cilt, s.86. Öte yandan Pan-Türkçülük ve Pan-İslamcılık akımlarının karşılıkları Moğolistan'da da vardı: *Pan-Moğolizm ve onun dinsel çeşitlemesi olan Pan-Budizm, Yirminci yüzyılda Orta Asya'daki en güçlü ve tek yerli ideali oluşturuyordu* (s.69).

[12] Hüseyin Naımık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul, 1936, 1. cilt, s.22-29. Daha yenileri için bkz.: Talât Tekin, *A Grammer of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968 ve Alessio Bombaci, *La letteratura turca*, Milano, 1974, s.26-27.

[13] Bkz.: Mario Bussagli, *Culture e Civiltà dell'Asia Centrale*, Torino, 1970, s.232-233 ve Réné Groussot, *Le Conquérant du Monde- Vie de Genghis Khan*, Paris, 1944, s.299-303; kent kültürü hakkındaki açıklamasıyla birlikte.

[14] Alessio Bombaci, *a.g.e.*, s.420-425.

[15] Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, Oxford, 1961, bkz.: *Introduction: The Sources of Turkish Civilisation*, s.1-17. Ayrıca: Talat Sait Halman'ın, *Review of the National Literatures* adlı derginin Türkiye'ye ayrılmış, *Turkey: From Empire to Nation* adlı özel sayısında (özel yazar T.S.Halman), "The Ancient and Ottoman Legacy" adlı yazısı, 1973, IV. cilt, sayı:1, s.27-52 ve aynı yazarın, C. Max Kortepeter'in yayını olan *Modern Near East: Literature and Society*'de, "Poetry and Society: The Turkish Experience" adlı yazısı Second Annual New York University-Near Eastern Round Table 1968-69, New York 1971, s.37-72 (özellikle bkz.: s.41-43); T.S.Halman (1971'de Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı idi) bu yazılarında Türk yazınındaki süreklilik sorununa karşı çok dikkatli görünür ve aynı dikkat kendi yazarlık faaliyetinde de göze çarpar.

[16] *Kitab-ı Divanü Lugât-it Türk*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333 Hicrî. Girişte Peygambere atfedilen bir *hadis* anımsatılır: "Türklerin dilini öğreniniz, çünkü egemenlik uzun süre onların olacaktır", kaldı ki, bu *hadis* gerçek olmasa bile, Türk dilini öğrenmeyi aklın kendisi istiyecektir (I.cilt, s.3); ve *Türk* sözcüğünde (yapıt sözlük biçiminde düzenlenmiştir) Tanrı'nın sözlerini içeren bir başka *hadis* buluyoruz: "Türk adını verdiğim ve Doğu'ya yerleştirdiğim bir ordum var. Birulusa kızarsam, bunu onun üzerine saldırtırım" (I. cilt, s.293-294).

[17] Robert A. Rupen, *The Mongolian People's Republic*, Stanford-California, The Hoover Institution on War, Revolution and Peace,

1966, s.20-21. Türk ulusçuluğu hakkındaki esas kaynak Yusuf Akçuraoğlu'nun, *Türk Yılı 1928* (Arap harfleriyle) İstanbul, 1928 adlı yapıtta yazdığı, "Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları" başlıklı "tarih"tir, s.289-455. Ayrıca bkz.: Gotthard Jäschke'nin, Richard Hartmann ve Helmut Scheel'in, *Beitrage zum Arabistik, Semitistik und İslam wissenschaft* adlı yapıtlarındaki, *Der Turanismus und die Kemalistische Türkei* adlı yazısı, Leipzig, 1944, s.468-483.

[18] Geoffrey Jukes, *The Soviet Union in Asia*, Sidney, The Australian Institute of International Affairs'in işbirliği ile Angus and Robertson basımı, 1973, s.37.

[19] *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine kurulmuş olan ve kızkardeşi Makbule'nin de katıldığı bir muhalefet partisi idi.

[20] Robert A.Rupen, *Mongols of the Twentieth Century*, s.232-236, Komintern'in etkisi hakkında özellikle s.236.

[21] "I Greci in Asia Minore", *Politica*'da (Francesco Coppola ve Alfredo Rocco), I (Haziran 1919), 2. cilt (ancak 30 Eylül'de yayımlanmıştır), s.443-448. Makalede Mustafa Kemal'in adı geçmez.

[22] Roberto Cantalupo, "Pericoli della vittoria kemalista", *Politica*'da, III (1921), 8. cilt, s.120-136. Özellikle 120-121, 131-132, 136. sayfalar.

[23] "Critica Fascista" I (1923), sayı: 13, s.261-262.

[24] Ahmed Muhiddin'in yapıtının eleştirisinde, "Die Kulturbewegung im modernen Türkentum", *Oriente Moderno*'da (bundan sonra *OM* olarak gösterilecektir), I 1921-1922, s.571-575.

[25] "La nuova Turchia e l'Italia", *Gararchia*'da, Eylül 1924, sayı: 9, s.562-572, özellikle 562. ve 572. sayfalar. Yazar, Türkiye'nin, büyük devletler arasında, belki de yalnızca İtalya'nın kendi yoluna asla çıkmayacağından emin olabileceğini ileri sürer.

[26] "Il nazionalismo turco di fronte all'Europa", *Gerarchia*'da, Kasım 1924, sayı: 11, s.693-701, özellikle 693, 697, 700 ve 701. sayfalar. Yazar Yunanlılara karşı Türkiye'ye nasıl yalnızca İtalya, Fransa ve Rusya'nın yardım etmiş olduğunu, ancak bu üç devletten hiçbirinin "somut bir minnettarlık" göremediğini ileri sürer. Türklerin tek dostu yine Almanlar idi. Daha sonra Cornelio di Marzio, Türkiye hakkında bir kitap yazacaktır: *La Turchia di Kemal*, Milano, 1926.

[27] Arnold J.Toynbee, *A Study of History*, Londra, New York, Toronto, 1963, 8. cilt, s.263-268.

[28] *Mankind and Mother Earth*, Oxford, 1976, s.585-586.

[29] *The Ideology of Fascism-The Rationale of Totalitarism*, New York, Londra, 1969, s.371.

[30] *La dittatura*, Milano, 1961, s.104.

[31] "Recenti aspetti della rivoluzione turca", *Giornale di Politica e di Letteratura*'da, VIII (1932), 5. fasikül (10 sayfalık ayrıbasım).

[32] Bkz.: "Il Programma e il Regolamento del Partito Republicano del Popolo", *OM*'da, XI (1931), s.431-437.

[33] Ettore Rossi, a.g.makale, s.8-10.

[34] Michael Arthur Ledeen, *L'internazionale fascista*, Bari, 1973, s.87.

[35] "Rassegna della Stampa Estera", *Critica Fascista*'da, I (1923), sayı: 3, s.66-67.

[36] *Verso l'internazionale fascista*, Roma, 1932, s.145-147.

[37] M.A. Ledeen, *a.g.e.*, s.110

[38] Bkz.: Raffaele Ciasca ve G.Levi della Vida'nın "In Memoriam Ettore Rosi", Francesco Gabrieli'nin "Ricordo di Ettore Rossi" adlı makaleleri ile E.Jemma'nın "Bibliografia"sı, *OM*'da, XXXV (1955), s.349-353, 409-427.

[39] *Gerarchia*, Nisan 1929, s.297-304.

[40] "L'Egitto e i suoi problemi", *Gerarchia*'da, Kasım 1929, s.917-924: "La situazione dell'India", *Gerarchia*'da Mayıs 1930, s.192-197.

[41] Yakup Kadri en büyük Türk romancılarından birisiydi. Kısa bir bibliyografik bilgi için bkz.: Giacomo E.Carretto, "Yakup Kadri (1887-1974)", *OM*'da, LV (1975), s.193-195.

[42] Soyadı alma zorunluluğu Atatürk'ün reformlarından biri olmuştur. Yasa 21 Haziran 1934'te oylanmış ve gerçekleşmesi için iki yıllık bir süre geçmiştir, *OM*'da, XIV (1934), s.374-375.

[43] Şevket Süreyya anılarında, bu beş kurucunun adına, Şevki Yazman'ınkini de ekler *Suyu Arayan Adam*, (s.479). *Kadrocular*'ın, "Türk Devriminin Hizmetine" girmeden önceki faaliyetleriyle ilgili bellibaşlı kaynaklar: Şevket Süreyya Aydemir'in anıları: *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1974; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1967, George S.Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford California, 1967. Aydemir'in yapıtında, o gerilerde kalmış ruh durumlarına okuyucunun da katılmasını sağlayacak biçimde yeniden yaşanan kişisel bir tarih bulmamıza karşılık, tam anlamıyla tarihsel olan Harris'in yapıtında ilgisiz bir yaklaşımı muhafaza etmeye çalıştığını görürüz. Oysa Mete Tunçay'ın yapıtında, ele aldığı eğilimlerden yana bir siyasal görev duygusu açıkça görülür. Türkiye'de Komünizm'in doğuşu konusundaki bu önemli yapıtlara şu da eklenebilir: Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)* Ankara, 1967, kesinlikle anti-komünist olan bu yapıtın 443 ve 465. sayfaları arasında, anti-Marksist çevreler tarafından *Kadro*'ya yöneltilmiş bütün suçlamaları içeren bir antoloji verilmiştir.

[44] Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.9. Anıların ilk bölümünde yazar, bir kentin bir kesimindeki yaşamı anlatırken, Balkanlardaki o acı dolu yılların ilginç bir tablosunu çizmektedir (s.9-54).

[45] *Aynı eser*, s.44-45.

[46] *Aynı eser*, s.57-72.

[47] *Aynı eser*, s.75-147.

[48] *Aynı eser*, s.118-120.

[49] *Aynı eser*, s.138-139, 155.

[50] Ernst von Salomon, *I Proscritti* (Maria Napolitano Martone'nin çevirisi', (Milano), 1959, s.23.

[51] Ş.S. Aydemir, *a.g.e.*, s.154-173.

[52] *Aynı eser*, s.177-197.

[53] *Bakû 1920-Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, istanbul, 1975, s.9-257. Bu, belgelerin de eklenmesiyle, Kurultay'ın stenoya çekilmiş notlarının Türkçe çevirisidir. Kurultay'da hazır bulunan Türkiye Türklerinden yalnızca 30'unun adları belirlenebilmiştir, bunlar arasında, Şevket Süreyya'dan başka, Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Enver Paşa anılabilir. Ayrıca bkz.: *a.g.e.*, s.201-214.

[54] Ş.S. Aydemir, *a.g.e.*, s.233-236.

[55] *Aynı eser*, s.236.

[56] Vâlâ Nûreddin (Vâ-Nû), *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul, 1975; bu, Nâzım Hikmet'in yaşamı üstüne yazılmış, genellikle anılardan oluşan bir "öykü"dür. Yapıtın 225. ve 334. sayfaları arasında yaşamı, 1925'teki tutuklamalara değin, Nâzım Hikmet'inki ile koşut geçecek olan Şevket Süreyya'nın da katıldığı olaylar anlatılmaktadır. Ayrıca bkz.: Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.243-249.

[57] Vâ-Nû, *a.g.e.*, s.250.

[58] *Aynı eser*, s.288-291.

[59] Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.353.

[60] İsmail Hüsrev Tökin 1908'de, İstanbul'da doğdu ve Avusturya Ticaret Lisesi'nde ve daha sonra Moskova'da, 1922'den 1926'ya değin, ekonomi öğrenimi gördü. Öğrenimi sırasında öğretmenlik de yaptı. Ekonomi uzmanı olarak bankalar, Bakanlıklar ya da Başbakanlık'ta çalıştı. 1963'ten 1975'e değin, İstanbul Ticaret Odası genel yazmanı oldu ve bu dönemde, iki yıl süre ile, Şişli İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'nde İktisat Tarihi okuttu. Çoğunlukla devlet kuruluşları tarafından bastırılmış olan yapıtları şunlardır: *Türkiye'de Ziraî Kooperatif Hareketleri* (1932); *Türkiye Köy İktisadiyatı* (1934); *İktisat Nasıl Okutulmalı?* (1934); *The Development of National Banking in Turkey* (1938); *Türkiye'de Endüstrileşme* (1938); *Atatürk Çiftlikleri* (1939); *Türkiye'de Demiryolculuk* (1939); *Müdafaa Ekonomisi* (1946); *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü* (1946); *Cumhuriyet Halk Partisi' nin İktisadî Siyaset Sistemi* (1946); *İsmet İnönü-Şahsiyeti ve Ülküsü* (1946); *İktisadî ve İçtimaî Türkiye* (1946); *Ekonomik Coğrafya* (1947); *Rakkamlarla Türkiye* (1949); *İktisadî Durumun Tahlili* (1964); *Dış Ticaretin Devletleştirilmesi* (1965); *Sterlin'in Devalüasyonu ve Türkiye' nin Dış Ticareti* (1968); *Para Değerinin Düşürülmesi Meselesi* (1968); *Enflâsyona Dair* (1970); ayrıca K. Förster'den, *İyi İnsan, İyi İş Adamı* (1969) ve *İyi İnsan, İyi Politikacı* (1969) adlı yapıtları da çevirmiştir. Bu bilgileri bana İsmail Hüsrev Tökin'in kendisi sağlamıştır. Ayrıca, Batı'da ve Türkiye'de Özel Girişim konusunda bir kitap yazmakla uğraştığını bildirmişti.

[61] Vâ-Nû, *a.g.e.*, s.286-287.

[62] Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.391.

[63] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.90; ayrıca bkz.: Gotthard Jäschke.. "Le Role du Communisme dans les Relations Russo-Turque de 1919 à 1921", *Orient*'da, 2. üç aylık 1963, sayı: 26, s.31-34. Mütareke sırasında, İstanbul'da, birtakım "sosyalist" partiler bile vardı.

[64] G.S. Harris, *a.g.e.*, s.115-116 ve Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.142.

KİTABİYAT

İNANILMAZ BİR İNANÇ SÖZLÜĞÜ

Orhan Hançerlioğu, *İslâm İnançları Sözlüğü* (İslâm deyim, terim ve akımlarını kapsar), İstanbul 1984, Remzi Kitabevi, 776 s. 1.500 TL.

"... Elimdeki değerli kaynaklardan yararlanarak hemen bütün İslâmsal deyim ve terimleri de ekledim. Genellikle Arapça olan bu deyim ve terimleri anlaşılır bir dille açıklamanın birçok bakımlardan yararlı olabileceğini düşündüm. Elinizdeki sözlük, bu yeni çalışmanın ürünüdür". Yazar çalışmasını bize böyle takdim ediyor.

15.3.1984 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin kitap sayfasında *İslâm İnançları Sözlüğü* "... İslâm deyim, terim ve akımlarını da kapsayan hacimli bir başvuru kitabı" şeklinde tanıtılıyor.

776. sayfadaki kaynaklara bakıyoruz. Razî'nin, Taberî'nin, Vahidî'nin, Beyzavî'nin Arapça tesfirleri de var. Bu kadar hacimli ve Beyzavî gibi "demir leblebi" Arapça eserlerden faydalanılarak hazırlanan kitap elbette faydalı olmalıdır diye alıyoruz ve karıştırmaya başlıyoruz. Konuları daha iyi kavrayabilmek için zaman zaman *Felsefe ansiklopedisi*'ne de müracaat ediyoruz (kısaltılması FA, 7 c. Remzi Kitabevi, 1976). C harfinin sonuna kadar sırayla okuyoruz. Tahammülsüzlükten olacak, geri kalan kısmını ancak gözden geçirebiliyoruz. Bakalım neler var?

1. KİTABIN BÜTÜNÜNE YAYILAN YANLIŞLAR

Tarikat-Mezhep-Parti-Din: 1940'lı yıllardan itibaren özellikle *mezhep* ve *tarikat* kelimeleri birbirine karıştırılır, bu kitapta da olduğu gibi. Bu kitapta mezhep ve tarikatlar bazen *parti* ve *din* olarak da verilmektedir. Msl. Ahmedîlik "din", Ahnesiye "parti" (s.15), Alevîlik "parti" (s.21), yine Alevîlik maddesine Şia "parti", onun türevleri olan Galiye, İmamiye, Zeydiye "tarikat", Ali ilâhî maddesinde Ali ilâhîlik (ki bu Galiyeden sayılır İK.) "din" (s.22), babaîlik "mezhep", Babekîlik "dinsel görünümlü kaba kamulculuk inancı" (s.32), Şabaniye ve onun kolu olan Karabaşiye tarikatı "mezhep" (s.229), Mansuriye "Şia tarikatı" (s.296), aynı şekilde Mehdeviyye "Şiî tarikatı" (s.306), Nurculuk "İslâm disiplini içinde oluşturulmaya çalışılan, temeli Nakşibendîliğe dayanan, dinsel bir devlet kurmak amacını güden din" (s.436), Süleymancılık "Nakşibendîlikten türemiş bir tarikat" (s.559), Şiîlik "siyasal parti" (s.588), "Kerramiye gibi birçok tasavvuf tarikatları" (s.628), Tumaniyye "Mürcie anlayışında olan bir tarikat" (s.661), Vahhabîlik "Hanbelî mezhebinin aşırı bir anlayışta uzantısı olan dinsel-siyasal bir tarikat" (s.690), Zehebiyye "On iki imamcı bir şiî mezhebi... İran'da kurulmuş ve yayılmıştır. Tarikat zincirinin..." (s.740) şeklinde verilmektedir.

Mezhep-Tarikat-Parti konusunda çok azını aktardığımız bu alıntılarda görüldüğü gibi yazar, mezhep, tarikat, din, fırka arasındaki önemli ayırımlardan haberdar olmadığı, ayrıca da bir yerde yazdıklarının birkaç sayfa sonra yazılanlarla uyuşmadığı için kitapta "yanlışlar konusunda" bir bütünlük olmadığı görülmektedir. Şia bazen bir tarikat, bazen parti, bazen mezhep olarak gözükmekte, tarikata mezhep, mezhebe tarikat dendiğine sık sık raslanmaktadır. S.740'tan yapılan aktarmada görüldüğü gibi Zehebiyye iki satır arayla mezhep ve tarikat olarak verilmekte, ikisinin de Nakşibendîlikten kaynaklandığı söylendiği halde Nurculuğa büyük bir cesaretle din, Süleymancılığa tarikat denmektedir. Bir fıkıh mezhebi olan Hanbelîliğin "aşırı bir anlayışta uzantısı" olarak verilen Vahhabîlik, "dinsel-siyasal bir tarikat"a bürünmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse yazarın mezhep ve tarikat konularında hiçbir ciddi bilgisi yoktur. Bunu "mezhep" ve "tarikat" maddelerinden rahatlıkla çıkarmak mümkündür: "*Tarikat*-Tanrılık bilgiyi elde etme yolu" (s.616) dendikten sonra itikadî mezheplerden olan Mutezile ve türevlerine tarikat, siyasî-itikadî mezheplerden oluşan şiîliğe ve onun türevlerine yine tarikat... denmektedir. Ne yazıktır ki, Tarikat maddesinde tarikat olarak verilenlerin hemen hepsi mezheptir ve bunların çoğu da tasavvufa ve tarikatlara karşıdır. Ama ne gam, bir sayfa sonra "*Tasavvuf*-Bireysel dincilik..." olarak aktarılmaktadır (s.617). Mezhep maddesinin başında doğru bilgiler bulunmakla beraber bu doğru bilgileri diğer bilgilerle doğrulamak mümkün değildir. Yukardaki alıntılarda görüldüğü gibi Şia ve Havaric siyasal parti veya tarikat olarak verilirken mezhep maddesinde siyasal mezhep hüviyetine bürünmektedir. Yazar daha önce bunun farkında olmuş, sonraları, bu önemli eserini yazarken unutmustur. *Felsefe ansiklopedisi*'nin "Tarikat" maddesinin sonunda (VI, 250) şöyle bir notla karşılaşıyoruz: "(Tarikat) İslâm terminolojisindeki mezhep ve meslek deyimleriyle karıştırılmamalıdır".

Bilindiği gibi tarikat tasavvufla ilgili bir terimdir ve mezhepler üstü-dışı bir gelişme göstermiştir. Hanbelî mezhebine mensup biri tarafından tesis edilen bir tarikat Hanefî muhitlerde yayılabilmektedir (Kadirîlik gibi). Bektaşîlik daha tipik bir örnek teşkil edebilir.

Mezhepler ise daha çok dinin itikadî ve amelî konularındaki ayrı yorumlardan doğmuşlardır ve hepsinin kendine ait metodu, mezhebin şekillenmesini belirlemiştir. Yazarın Türkçe lugatlara bakarak parti olarak karşıladığı "fırka" ise genel olarak mezhep anlamında, özel olarak da siyasî endişelerden doğan mezhepler anlamında kullanılmaktadır. Meselâ Havaric bir fırka görünümünde olsa da itikadî konularda geliştirdiği özel düşünceleriyle bu özelliği kazanmıştır. Şia da bir bakıma böyledir (bk. *FA*, "Şia", VI, 199; "Haricîlik", II, 284).

Mucize-Keramet: Bilindiği gibi peygamberlerde ortaya çıkan veya onlara Allah tarafından ihsan edilen olağanüstü olaylara mucize, aynı türden olayların ermiş kişilerde ortaya çıkmasına keramet denir. Batı dillerinde bu iki terim için çoğunlukla aynı kelimeler kullanıldığı için Türk yazarlar ve mütercimler de aynı hataya düşmektedirler. Hançerlioğlu da bu hataya çokça düşenlerden biri. "*Ermiş*lerin olağanüstü yeteneklere sahip olduklarına ve tansıklar (*mucize*ler) gösterdiklerine inanılmıştır" (s.89), "*Keramet* sahibi oldukları, *mucize*ler gösterdikleri ya da gösterebilecekleri de ileri sürülmüştür" (s.93), "Bilindiği gibi tansık (mucize) peygamberlere ve keramet velilere (evliyaullah) özgüdür" (s.210), "İslâm inançlarında Tanrı'nın bu bağışına kavuşan kişiler ermişler (evliya) dir" (s.242), "Mucize-Tanrı'nın izniyle ancak peygamberlerce gerçekleştirilebilen olağanüstü olay" (s.351).

Son üç alıntıda terimler doğru kullanılmışken öncekilerde yanlış kullanılması kitabın değeri hakkında bir fikir verebilir. Hele ikinci alıntıda iki kelime aralıkla keramet ve mucizenin yanyana kullanılışı daha da ilginçtir. (bk. *FA*, "Keramet", III, 273; "Mucize", IV, 182).

Şeytan-Melek: Kitabın daha ilk sayfalarında şu ifade ile karşılaşıyoruz: "İslâm inançlarına göre şeytan da bir melektir" (s.30). Yaygın olan bu bilgi yanlıştır ve Kur'an'da yer alan çok açık bir âyete aykırıdır. "O (şeytan) cinlerden idi..." (Kehf, 18/50). Cin maddesi altında verilen şu bilgiler daha da ilginç: "İnanç alanının başlıca ortak tasarımlarından biri olan göze görünmez varlıklar cin genel adı altında toplanır. Peri'ler dişi cinler, şeytan'lar kötü cinlerdir" (s.57). Buradaki bilgilerin hepsi tashihe muhtaçtır. Bir defa görünmez varlıklar "cin genel adı altında toplanır" ifadesi yanlıştır. Cinlerden ayrı olarak melekler vardır ve görünmez varlıkların başında Allah Taâlâ gelir. Peri Farsça cin kelimesinin tam karşılığıdır, mecaz olarak güzel olan dişi türünü ifade eder, mecaz anlamdaki zıddı dev (div) dir. Buna göre "şeytanlar kötü cinlerdir" ifadesi askıda kalmaktadır. Ayrıca kötü cinlerin şeytan olmasının gerekliliği üzerine de hiçbir açık bilgiye sahip değiliz. "İblis ışıktan (nur) yaratılmış melekler arasında sayıldığı gibi ateşten (nar) yaratılmış cinler arasında da sayılmıştır" (s.176) aynı türden yanlışlıklar taşımaktadır. Şeytan maddesinde aynı yanlışlıklar sürmektedir, fütursuzca: "Şeytan-kötü melek... İbranice düşman anlamına gelen haşatan deyiminden gelmedir. Çeşitli mitolojilerde de kötücül varlık olarak yer almakla beraber Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğinde önemsenmiş ve Tanrı'ya başkaldıran melek anlamında kullanılmıştır" (s.582). Melek maddesinde bu tür yanlışlar sürerken zıt bilgiler de aktarılmaktadır (s.316-18). (bk. *FA*, "Melek", IV, 126; "Şeytan", VI, 199.)

Şefaat: Dinî bir terim olarak şefaat, mahşerde peygamberlerin, velilerin, iyi insanların, buluğ çağına ulaşmadan ölen çocukların günahkâr kullar için Allah'ın izniyle af isteğinde bulunmaları mânasına gelir. Kitabın muhtelif yerlerinden "arka çıkma", "kayırma", "aracılık" olarak verilen bu terim birbiriyle uyuşmayan açıklamalarla tarif edilmiştir (s.11, 568, 575...).

Sırat Köprüsü: Kaynaklarda verilen bilgilere göre Sırat Köprüsü Cehennemle Cennet arasına kurulan bir köprüdür, mahşerde toplanan insanlar Allah'ın huzurunda dünyada yapıp ettiklerinin hesabını verdikten sonra bu köprüye yönelecek, iyi insanlar Cehennemi görerek buradan rahatlıkla geçerken, kötü insanlar kendilerine "kıldan ince kılıçtan keskince" görünen köprüden geçmeyi başaramayacak ve Cehenneme düşeceklerdir. Hançerlioğlu -günahkâr insanlara "arka çıkmak" için olsa gerek- "Sırat-Geçilmesi güç yol" diye başlayan açıklamasıyla bu zorlu köprüyü "dosdoğru yol" anlamına gelen "Sırat-ı müstakim" terimiyle karıştırmış (s.8), bu görüşünü desteklemek için akademik açıklamalara girişmiştir: "Dilimizde bu köprüye Sırat Köprüsü denir ve sıratül-müstakîm deyimiyle anlamdaş sanılır. Oysa...", "Sırat-ı müstakim-Doğru yol. Dilimizde kıyamet günü Cehennemin üstüne kurulacak köprü anlamında Sırat Köprüsü deyimiyle dile getirilmiştir, oysa doğru yol ve bundan ötürü de hak dini demektir" (s.540). Doğrusu kimin Sırat Köprüsü'nü sırat-ı müstakim'le anlamdaş sandığını ve böyle dile getirdiğini merak etmekteyiz. İnşallah çocuklardır. Çünkü onlar Sırat Köprüsü'nden geçmeyeceklerdir.

2. YANLIŞ, EKSİK VE YAKIŞIKSIZ KARŞILIKLAR

"*Adak:* Bir dileği yerine getirmesi ya da bir tehlikeden koruması için gücüne inanılana verileceği vaat edilen şey... Bir hizmet karşılığının ödenmesi temeline dayanır" (s.9). Bir şey anlaşılmadığı için bu geçilebilir.

"*Âdet-* Karşı gelinmesi durumunda felaketler doğacağına inanılan toplumsal ve kişisel alışkanlıklar ve eğilimler... Âdetler bu yüzden bütün dinlerce benimsenmiş ve yasallaştırılmıştır..." (s.10). Karşı gelinmesi durumunda felâketler doğuran âdetler hangileridir, âdetlerde kişisel alışkanlıkların ve eğilimlerin yeri var mıdır? Bunları tesbit etmek zor değildir. Ayrıca dinler yaygın olan âdetlerin birçoğunu reddetmiş, ancak çok azını, şeriata aykırı olmayan kısmını benimsemişlerdir.

"*Ahîlik-* Yiğitçe yardımlaşma örgütü... Dinsel bir tarikat olmadığı gibi bir esnaf örgütü (*FA*'nde "gizemsel esnaf loncası") de değildir. Ne var ki, içrekçiliğin kimi ilkelerini savunmuşlar ve işçiler arasında yayılarak esnaf loncalarını da örgütlerine katmışlardır... Başlıca ilkeleri ezilenleri korumak ve ezenleri cezalandırmaktır. Masonlarınkini andıran gizli dereceleri ve sırları vardır" (s.13). Yiğitçe yardımlaşmadan yazarın ne kastettiği belli değilse de ahiliğin karşılığının bu olmadığı bellidir. İkinci cümle şöyle olsa biraz mâna kazanabilir: Ahilik tasavvuflatarikatla esnaf örgütü karışımı bir şeydir. Ahiliğin olduğu dönemlerde baskın tek esnaf örgütü odur, esnaf örgütleri müstakil olarak kurulmaya başladıktan sonra ahîliğin bu tür kurumlar üzerindeki etkisi gittikçe azalmıştır. (bk. *FA*,"Ahîlik", I, 31).

"*Ahiret-* Öte dünya... Son oturma yeri (Dar al-ahîra) anlamındadır. Yaşadığımız oturma yeri (ikamet mahalli) olan dünya deyiminin karşıtıdır" (s.13). Açıklamaya gerek yok. (bk. *FA*, "Ötedünya", V, 46. "Metafiziğin bu boş inancına göre...")

"*(Ahlâk)* huy (mizaç) deyiminin çoğuludur" (s.14). Bu cümle herhalde "huy anlamına gelen 'hulk' kelimesinin çoğuludur" şeklinde olmalıdır. (*FA*, I, 32'de doğru verilmiş).

"*Allah-* Evreni yaratan güç..." (s:23).

"*Amel-* İş ve uygulama... İslâm terminolojisinde inan (Ar.İman), bilim (Ar. ilm) ve kuram (Ar.Nazar) karşılığında kullanılır. Kimi mezhepler amelin imana uygunluğunu şart koşarlar" (s.24). Yazarın ne demek istediği tam anlaşılmıyor ama İslâmda terim olarak amel denince başta ibadetler ve bir ölçüde de muamelat anlaşılır. Genel anlamda insanın bütün yapıp ettikleri amelin içine dahildir. Amel defterinde insanın bütün yaptıkları vardır. İnanla, bilimle, kuramla doğrudan bir ilgisi sözkonusu değildir. "Amelin imana uygunluğu" mezhepler arasında tartışma konusu değildir. Tartışma konusu olan amelin imandan cüz olup olmadığı meselesidir ki, buna yazar aşağıda temas etmektedir, ama yukarda söylediğinin şuurunda olmadan.

"*Azab-* Tanrı tarafından yapılan işkence... İslâm terminolojisinde ceza (ukubet) anlamını dile getirir ve adalet isteğini içkin bulunduğu (mündemiç olduğu) kabul edilir" (s.29). Anlaşılıyor mu? Bu da yazar tarafından yapılan işkence. (bk. Ukûbet, s.669)

"*Bâtın*- Tanrı'nın sırları.... İç yan anlamına gelen Arapça batn sözcüğünden yapılan Arapça bâtın terimi, Tanrı'nın açıkça söyledikleri anlamında zâhir teriminin karşıtıdır ve Tanrı'nın asıl söylemek istedikleri anlamını dile getirir" (s. 36). Bir defa bâtın hiçbir sözlükte Tanrı'nın sırları olarak karşılanmaz. Allah'ın bir ismi olarak Bâtın, her şeyin içini, hakikatını bilen mânalarına geldiği gibi O'nun gizli olduğunu, yani gözle görülemeyeceğini de ifade eder. Dinî bir terim olarak ise âyet, hadis gibi nasların dış mânasının ötesinde asıl ifade etmek istediği hakikat demektir.

"*Bayram*- Dinsel eğlenme günü... Temelde tapım günleridir ve Tanrı'ya dua günü olarak özellikle saptanmıştır" (s.37). Temelde tapım ve dua günü olan bayramın nasıl olup da dinsel eğlenme günü anlamında kullanıldığını sayın yazar bize açıklamalıdır.

"*Bedâ*- Şiî kelamcılara göre Tanrı yargılarının değişmesini gerektirecek yeni bir durum ortaya çıkması... Arapça sözlük anlamında görünme (zuhûr) demektir. Bid'at ve dolayısıyla ehl-i bid'at deyimleri bu sözcükten türemiştir" (s.38). Bedâ kelimesinin tarifi yanlış ve eksiktir. Ayrıca da bedâ ile bid'ât kelimelerinin hiçbir kök yakınlığı yoktur. Bedâ yazarın da belirttiği gibi ortaya çıkma mânasına, bid'ât ise bir şeyin yeni olması, yeni bir durumun oluşması mânasına gelir.

"*Bîşer*- Aydınlanmış tasavvufçu... Sözcük anlamında şeriatsız demektir, eşdeyişle dinsel kural ve yükümlülüklerden sıyrılmış olanı dile getirir. Tasavvuf terimidir. Aydınlanmış (nur almış) tasavvufçular (mutasavvıflar) bu deyimle nitelenir..." (s.44). Aydınlanmış (nur almış) tasavvufçu'nun ne anlama geldiğini bilmiyoruz. Ama bîşer' terimi bâ-şer'in zıddı olarak şeriata fazlaca bağlı olmayan mutasavvıflar veya tarikatlar anlamına gelir.

"*Devlet*- Tanrı'nın yeryüzünde kurduğu düzen..." (s.68). Yorumsuz.

"*Ebrar*- Tarikata girenler... Arapça doğru sözlüler anlamındadır. İncelemeciler, Müslümanları üçe ayırırlar: Alıvar (hayırlılar, ki bunlar sünnîlerdir), Şuttar (şakraklar, ki bunlar melâmîdir) ve ebrar (özü sözü doğru olanlar, ki bunlar mutasavvıftır)" (s.74). Hemen hiçbiri doğru değil.

"*Edep*- Dinin üçte ikisi olduğuna inanılan eğitim" (s.77). Edebin karşılığı bu mu?

"*Enbâ*- Peygamberler... Arapça peygamber anlamına gelen nebî deyiminin çoğuludur" (s.86). Yanlış. Nebi'nin çoğulu enbâ değil, enbiyadır. Enbâ ise peygamber değil haber anlamına gelen nebe' in çoğuludur.

"*Fetva*- Tanrı yargısı..." (s.104). Fetvanın Tanrı yargısıyla hiçbir ilgisi yoktur. Yazar maddenin devamında bunu ifade etmektedir.

"*Fitne*- İslâmsal dilde dinsizlik... Sözcük olarak geçimsizlik demektir, arabozuculuk ve arabozan anlamlarında da kullanılır" (s.107). Hiçbiri doğru değil.

"*Fuhuş*- Üç büyük din öncesinde kutsallığına inanılan cinsel ilişki... Sözcük anlamında Arapça toplum kuralları dışındaki cinsel ilişkiyi dile getiren..." (s.107). Bunlar şüphesiz ilginç cümleler.

"*Hakîm*- Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Arapçada hekim demektir, sonradan (tabib) tıp doktoru anlamını alan bu deyimin gerçek anlamı uslu (akıllı) dur" (s.129). Bir defa bu deyimin gerçek anlamı uslu (akıllı) değil, hikmet sahibi veya bilge kişi demektir ki, yazar da aşağıda, yukarda verdiği bilgileri farkında olmadan tashih etmektedir.

"*Hülle*- Bir kadının üç kez boşandığı bir erkekle dördüncü kez evlenememe yasağından dolayı arada bir başka erkekle evlenmesi" (s.171. Ayrıca bk. s. 429) Çözülebiliyor mu? Hüllenin aslı şudur: Üç talakla (üç kez değil) boşanan bir kadınla bir erkek normal hallerde bir daha birbiriyle evlenemezler. Ama kadın normal hallerde (hile yoluyla değil) başka bir erkekle evlenir, kocası ölür veya boşanırsa bu durumda tekrar önceden boşandığı kocasıyla evlenebilir.

"*İskat*- Ölünün namaz borçlarının bağışlanması için özel olarak verilen sadaka... Yok etme anlamına gelen bu Arapça sözlük..." (s.173). İskat yok etme değil düşürme anlamına geler. Ayrıca iskat sadakadan çok fitre olarak verilir, dolayısıyla miktarı bellidir.

"*İlm-el-yakîn*- Tasavvuf dilinde Tanrı' ya bilgiyle yaklaşma" (s.191). İlme'l-yakîn yakîn ifade eden kesin bilgi anlamına gelir.

"*İslâm*- Hz. Muhammed'in Kur'an kitabıyla getirdiği din... Arapça barış anlamına gelen selâm sözcüğünden türemiştir... Kimi incelemecilere göre, Tanrı'ya bağlılık anlamındaki teslimiyet sözcüğünden türemiştir" (s.207). Arapça kaynaklardan istifade ettiğini belirten yazar selâm'la teslimiyet'in aynı kökten türediği basit gerçeğini bilmeyecek kadar Arapçadan habersizdir. Kur'an'ın Hz. Muhammed'in kitabı olarak takdim edilişi ise ayrı bir konu. (Aynı yanlışlar için bk. *FA*, "İslâm", III, 134.)

"*İstinca*-... Pislik anlamına gelen Arapça neces sözcüğünden türetilmiştir" (s.211). Halbuki istinca, kurtulma (burada kirden arınma) anlamına gelen necat kökünden türetilmiştir.

"*Kardeşlik*- Din bağı" (s.230). Bu da yorumsuz.

"*Katil*-... Savaşsal öldürme kıtal deyimiyle dile getirilir" (s.233), "kıtal edenlerle (boğuşanlarla)" (s.56), "katilden (insan öldürmekten)" (s.58), "kıtal (boğuşma)" (s.136). Hangisi doğru?

"*Keffâret*-... Müslüman inançlarına göre Tanrı ancak bir keffâret karşılığında günahı bağışlar. Bu keffâret çoğunlukla oruç tutmak, sadaka vermek, kurban kesmek, köpeklere ekmek doğramak vb. gibi işlemlerle gerçekleştirilir" (s.236). İlk cümle yanlıştır. İslâm dininde Allah günahları karşılıksız bağışlayacağı gibi tövbe ile de bağışlayabilir. Her günah için değil bazı günahlar (hattâ hatalar) için keffâret sözkonusudur ve bir ceza mahiyetindedir. Köpeklere ekmek doğramak diye bir keffâret de İslâm dininde yoktur.

"*Kesb*- Tanrıca yaratılanın insanca edinilmesi" (s.244). Hayırlı olsun!

"*Maktûl*- Ölmediğine inanılan öldürülmüş" (s.294). Bu da yorumsuz!

"*Marifet*- Tasavvuf dilinde şeriatla tarikatı birleştirme... Aslında bilgi anlamına gelen ve bu anlamda hünerlilik'i de dilegetiren bu Arapça terim tasavvuf dilinde Kur'an'ın dış anlamlarını dile getiren şeriat deyimi karşılığında kullanılır" (s.297). "Marifet deyimi gerçekte önceden bir şey bilmeyenin düşünme ve deneyle bilgiye varması anlamındadır" (s.189). Hangisi doğru? Ne yazık ki, ikisi de değil.

"*Melâmet*- Tasavvufa karşı çıkan bir tasavvuf tarikatı", "Melâmîlik-Tasavvufa karşı çıkan bir tasavvuf tarikatı" (s.312). Anlaşılıyor mu?

"*Muhtesib*- Şeriat denetçisi..." (s.363) Nerden çıktı bu şeriat denetçisi?

"*Mukabele*- Câmide kitaptan okunan Kur'an'a karşılık olarak hafızların okudukları Kur'an... Sözcük anlamında karşılık vermek demektir" (s.364). Mukabelenin kelime anlamı karşılaşma, karşılıklı olma demektir. *Mukabele* ise câmide veya başka bir yerde Kur'an okuyan birini diğer insanların Kur'an'dan takip ederek veya ezberden izlemeleri anlamına gelir.

"*Müfessir*- Kur'an'ı ve hadisleri yorumlayan" (s.381). "Ve hadisleri" fazla. Tefsir ve müfessir kelimeleri terim olarak sırf Kur'an için kullanılır.

"*Mükâşefe*- Tasavvuf dilinde Tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi. Özellikle ışıkçılık (Ar.İşrakiyye, Fr. Illuminisme) akımı gizemcilerince kullanılmıştır" (s.382). Böyle bir mükâşefenin nasıl yapıldığını bir "ışıkçı" bulup sormak gerekir.

"*Nakil*- Tanrı'dan gelen bilgi...", "Naklî delil-Sünnî Müslümanlıkta peygamber, Şiî Mülümanlıkta masum imam tarafından bildirilen kanıt" (s.402). Aynı sayfada aynı konuda birbirini tutmayan bilgiler, ayrıca da yanlış. Nakil'e peygamberlerden gelen haberler de dahildir. Ayrıca hem Sünnî hem de Şiî Müslümanlıkta Allah'tan ve peygamberden gelen şeyin nakil olduğu konusunda fikir ayrılığı yoktur. Şiîler bunlara ilâve olarak imamlardan gelen bilgilere de nakil gözüyle bakarlar.

"*Nakşibendîlik*- Bir tasavvuf tarikatı olmaktan çok aşırı sofuluktur" (s.403). Bu bilgiye göre tasavvuf tarihi kitapları yeniden gözden geçirilmelidir.

"*Namaz*- Tanrı'ya dua ederek yere kapanmayla gerçekleştirilen Müslümanlığa özgü tapım... Arapçası Tanrı'ya tapma (Allah'a ibadet) anlamına gelen salât deyimidir... Namaz Kur'an okumakla ilgili bir tapımdır... Kur'an okumak da yere kapanmak (secde) la olanaklıdır... rekât (yüzüstü yere kapanma) (doğrusu için bk. 477)... Namaz kılmaya engel bir durum çıktığında namaz sonraya bırakılabilir, buna kaza etmek denir..." (s.403 ve 493). Bu satırlar Müslüman bir ülkede ve adı *İslâm İnançları Sözlüğü* olan bir kitapta verilen, çocukları bile güldürecek saçmasapan bilgilerdir. Devam ediyor bu türden bilgiler: "Farz namazların iki rakâtında, vitir ve öteki namazların bütün rekâtlarında Kur'an okumak farzdır. Kur'an'ın farz namazların ilk iki rekâtında okunması da farz değil vaciptir" (s.411), "Fatiha'yı farz namazların ilk iki rekâtında, nafile namazların her rekâtında okumak" (s.415), "Namaz duaları- Namazda yapılan yakarı" (s.407), "Ettahiyyat sûresi" (s.411), "Tâdil-i erkân - Namazın temel hareketlerini doğrulaştırma" (s.599)...

"*Nazar*- Bakışla yapılan kötülük" (s.419). Bu bilgiye de bir nazar boncuğu gerekir.

"*Nefh-ı sûr*- Kıyamet kopması" (s.423). Nefh-ı sûr, sûra üfürmek demektir ki, kıyamet ondan sonra kopacaktır.

"*Örf*- İnsanların üstünde birleşerek doğru saydıkları davranış" (s.461). *Recm* cezası hakkında verilen bilgiler de yanlış ve eksiklerle doludur (bk. s.474-76, 549, 618).

"*Riba*- Seriata aykırı kazanç" (s.481). Bu mudur riba? Maddenin devamında yazar kendisi ribanın bu olmadığını söylemektedir.

"*Salâvât* deyimi her ne kadar kimi sözlüklerde salât deyiminin çoğulu olarak gösterilmişse de değildir, anlamdaşıdır" (s.504) cümlesi de yazarın ne kadar Arapça bildiğinin işaretidir. Salavât, salât'ın çoğuludur.

"*Sârik*- Hırsız... İslâm şeriatında hırsızlık kısas cezasını gerektiren bir suçtur... Hırsızlık (Os. Sirkat, Ar. Sarîka) Kur'an'da el kesme cezasıyla cezalandırılması buyrulan bir suçtur" (s.511). Hırsızlık kısas cezasını gerektiren bir suç değildir, çünkü kısas öldürme ve yaralama olaylarında sözkonusudur. Yazarın da hemen altta belirttiği gibi el kesme cezası sözkonusudur ki, onun da şartları vardır, her tür hırsızlık için bu ceza uygulanmaz. Yazarın Arapça bildiğini tekit etmek için parantez içine verdiği "Ar. Sarika" da yanlıştır. Tıpkı Osmanlıca da olduğu gibi Arapça'da da hırsızlığın en çok kullanılan karşılığı sirkat'tır, "serika, serka" kelimeleri de kullanılır.

"*Sôfî* ve *sûfî*, gerçekte sünnî anlamda şeriata uymayan kişidir. Sôfîler bu anlamda kendilerini tümüyle dine vermiş kişilerdir, ne var ki, sünnîlerin ve şeriatçıların anladıkları ve diledikleri anlamda değil" (s.545). Bu bilgileri de doğrulamak mümkün değildir.

"İslâm hukukunda (fıkhında) önemsenmeyen bu anlamdaki *sünnet* halk inançlarında (şeriatta hiçbir dayanağı bulunmadığı halde) çok büyük bir önem kazanmıştır" (s.563). Bu da yazarın hiçbir temele dayanmadığı için geçersiz olan bir içtihadı olsa gerektir.

"*Şathiye*- Tasavvuf dilinde, dinsel bir kendinden geçiş sırasında söylenen abuk sabuk sözlerin yorumları... Hiçbir anlama gelmeyen bu abuk sabuk sözlerde bir çeşit Tanrı ilhamı (vahiy) aramak ve onlara kutsallık yakıştırmak..." (s.572), "Bunların (meczubların) o sırada (cezbe ve istiğrak sırasında) söyledikleri abuk sabuk lâflara da şathiye denir" (s.303). Görüldüğü gibi şathiye bir yerde abuk sabuk sözlerin yorumları, diğer bir yerde de sözün kendisi olarak geçmektedir. Bu kadarına razıyız, tarifler doğru olsa, Tasavvuf terimi olarak şathiye şöyle tarif edilir: "Coşkun sûfîlerin vecd, cezbe halinde söyledikleri, dıştan bakılınca şariata aykırı imiş gibi gözüken, bununla beraber hakikatlarla yüklü sözlerdir". İşte bu türden şathiyelerin ne mânaya geldiklerinin "yorumları" vardır. İlham'ın parantez içinde vahiy olarak verilmesi ayrıca büyük bir yanlış.

"*Şükür*- Görülen iyiliğe karşı gönül borcu duyma" (s.594). Bu ifadesi için şükür makamında yazara teşekkür etmek yerinde olur ve "gönül borcu"dur.

"*Ukûbet*- Tanrısal ceza... Dayak cezasının öbür cezalara göre büyük bir özelliği vardır, kabirde ve kıyamette de uygulanır... Kabir azabı da kıyamete kadar her gün sopalanmakla olacaktır" (s.669-70). Yazar gidip gelmiş gibi konuşuyor.

"*Vâcib*- Yerine getirilmeleri ya da yerine getirilmemeleri Tanrı ve Peygamberi tarafından buyrulduğu sanılan dinsel yükümler" (s.686). Ne söylediği pek anlaşılmadığı için içinde bulunabilecek bazı doğru kelimeler de araya gidiyor.

"*Zabh*- Kurban kesme... Osmanlıca'da zebh denir" (s.736). Osmanlıca'da olduğu gibi Arapça'da da zebh denir, ayrıca zebh kurban kesme anlamına gelmez, hayvanı boğazlama demektir. Kurban olarak kesilmeyen hayvanlar da zebh edilir.

"*Zâhidlik*- Aşırı sofuluk... Arapça zâhid deyimi dinci (dindar) anlamındadır" (s.737). Zâhit olmayanları dindar olmaktan uzaklaştırmaya kimsenin hakkı olmamalıdır.

"*Zıhar*- Karısını anası sayarak boşama" (s.747). Böyle bir ifade nerde görülmüş. Yeryüzünde karısını anası sayarak boşayan insanlar tarihin bir devrinde yaşamış mıdır acaba?

3. BİRAZ DA NEŞVE

İslâm İnançları Sözlüğü'nde Türk dili hazinesine girmek için sıra bekleyen çok ilginç kelime, terkip kullanımları da var. Bunlardan bir kısmını, ama çok az bir kısmını neşve tahsili için vermeyi uygun buluyoruz:

"Tanrı'dan ürkenler" (s.23), "sağ düşünenler" (s.23), "derviş tarikatı" (s.24), "dinsel belâgat bilimi" (s.42), "cesed-Ölü insan bedeni" (s.55), "Âyet Kur'an'ın içinde öncesi ve sonrası kesilmiş olan bölüm diye de tanımlanır" (s.229), "Baba-Dünyaya bir insan getirme gücünde olan ve bundan ötürü yaratıcı kutsallığına inanılan erkek" (s.32), "Yürek gözü" (s.35), "yüreğe doğan şey" (s.188), "yürek sıkıntısı", "yürek ferahlığı" (s.220), "(Davud) Arapça'da Dâûd biçiminde yazılıyor" (s.65), "İdrar- İnsanın vücudundan dışarı attığı su" (s.181), "Özellikle abdest alarak ayakkabılarını giymiş olan bir kimse abdesti bozulup yeniden abdest alırken kunduralarının üstünü meshedebilir" (s.326), "yoz yaklaşan (zina eden)", (s.429), "Oruç bozulması-Orucu tutulmamış saydıran veya saydırmayan davranışlar" (s.445), "Öküz-İnsanların tarla sürmekte kulandıkları erkek sığır" (s.455), "Padişah-Müslüman imparatorlara verilen ad" (s.463), "Râfizîlik-Hz. Ebu Bekir'le Hz. Ömer' in halifeliklerini yadsıyanların Ali'ciliği" (s.469), "Rıza-Kadere boyun eğme... Sözcük anlamında peki deme (râzı olma)yi dile getirir" (s.481), "Sakal- İnsan kafasındaki çene kılları" (s.503), "Sayı- Kutsallığına inanılan birimsel nicelik" (s.514), "Softa- İslâm-Türk din okulu öğrencisi" (s.545),"Soy-Yaşambilimsel özellikleri kuşaktan kuşağa büyük değişiklikler göstermeyip benzer kalan kandaş birey topluluğu" (s.546), "Su- Temizleyici sıvı... Yağmur, kar, dolu olarak bulutlardan yağar. Çay, ırmak, pınar ve benzerlerini dilegetirir ve bunlarla ilgili coğrafyasal adlarda geçer" (s.546), "Ticaret- Alışveriş" (s.657), "Uyku- Canlıların dış evrenle ilişkilerinin kesilerek bitkisel yaşama durumu" (s.677), "Üveysî- Tasavvuf dilinde bir tarikat ulusuyla buluşup ilişki kuramadığı halde tinsel ilişki kurup ondan yararlanan kişi" (s.684), "Yağmur- Toprağın ürününü alabilmek için yeterince yağmasına dua edilen göksuyu" (s.707).

İslâm İnançları Sözlüğü'ne şöyle bir "şey" lâzım. Bu "şey"i yazar kitabının ilk sayfasında ve ilk satırlarında söylüyor: "*Abbas'ın eli*- El biçiminde nazarlık... Peygamber Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın adına bağlanan bu nazarlığın insanları her türlü kötülüklere karşı koruyacağına..." (s.7).

Şimdi artık gerek kaldıysa kitaba dönülebilir. Ama arka kapakta yer alan Y.K. Karaosmanoğlu, Cihat Baban, Oktay Akbal, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Seha L. Meray ve Melih Cevdet Anday'ın yazar için esirgemedikleri takdirkâr ifadeleri mutlaka görmek ve zevkle okumak gerekir.

İsmail KARA

ALMANLARIN MARCO POLO'SU SCHILTBERGER (1380-1440) VE ESERİ

Niğbolu Muharebesinde tutsak edildikten sonra altı yıl Yıldırım Bayezid emrinde kalan ve 1402 Ankara Savaşı'nda onunla birlikte Timur'a tutsak olup Orta Asya'ya götürülen Timur ve halefleri ile Kırım Hanı nezdinde yirmialtı yıl daha kaldıktan sonra Almanya'ya kaçabilen -yazdığı eser o dönemde adeta kapışılan- Bavyeralı soylunun maceraları.

Tanınmış Osmanlı Tarihi yazarı J.Hammer'in "Almanların Marco Polo'su" dediği, "Türklerin Tarihi" isimli Amerika ve Almanya'da yayınlanmış popüler bir eserin müellifi Richard Peters'in "Büyük Bir Türkolog" ve "Türkolojinin temellerini atanlardan biri" olarak nitelendirdiği Schiltberger kimdir?

Almanya'da, Bavyera Devleti'nin başkenti Münih ile Freising arasında bir köyde, soylu bir ailenin çocuğu olarak 1380 ve 1381 yılında doğan Hans Johann(es) Schiltberger, 1394 yılında Macar Kralı Sigismund (ki sonradan Roma-Cermen İmparatorluğu'nun başına da geçmiştir) tarafından yönetilen orduya katılmıştır. Bilindiği gibi Sigismund, Balkanlar'dan bir sel gibi Avrupa içlerine doğru ilerleyen Türkleri durdurmak amacıyla bir Haçlılar Ordusu toplamış ve muhtelif Avrupa devletlerinden ve beyliklerinin gönderdiği yardımcı kuvvetlerden oluşan 130.000 kişilik bir orduyla Türkler üzerine yürümeye başlamıştı. İşte bu kuvvetlere katılan Bavyera birliklerinin içinde Schiltberger de bulunuyordu. 25 Eylül 1396 Niğbolu'da bu ordu ile yapılan meydan savaşı, Türklerin büyük bir zaferi ile sonuçlandı. Zamanın kronikçilerine inanmak gerekirse, Türkler 60.000 şehit vermişlerdi. Mağrur Bayezid, şehitlerle dolu savaş alanını büyük bir acı içinde dolaşırken, kendini tutamayarak ağlamış ve şehitlerin intikamını alacağına and içmişti.

Bu nedenle, rivayete göre sayıları on binleri bulan tutsağın, Sultanın huzurunda kafaları uçurulmaya başlandı. Tutsaklar, birkaç tanesi birlikte bağlanmış olarak getiriliyorlardı. Bu arada, iki tutsakla birlikte çocuk yaşta biri de Sultanın önüne getirildi. Diğer ikisinin işi bitirildikten sonra sıra üçüncüye geldiğinde, tutsağın çok genç olması, Sultanın yanında duran şehzadenin dikkatini çekti, çocuğa acıdı. Oğlunun dileği üzerine Sultan tutsağı affettiği gibi, 20 yaşından küçük olanların öldürülmesini men'etti. Kendi ifadesine göre, canını kurtaran Schiltberger, o zaman henüz onaltı yaşında bulunuyordu. Hayatı gençliğine bağışlanmış oldu. Diğer birçok tutsakla birlikte Gelibolu üzerinden başkent Bursa'ya gönderildi.

Yıldırım Bayezid, tutsaklardan bir kısmını zaferinin bir nişanesi ve şeref armağanı olarak gerekli gördüğü hükümdarlara gönderiyordu. Schiltberger, Mısır'da Sultan Berkuk'a gidecek olanlar arasındaydı. Fakat ayaklarındaki yaralar nedeniyle, gönderilmesinden vazgeçildi ve böylece Ankara Savaşı'na kadar 6 yıl kadar Yıldırım'ın emrinde kaldı. Kendi anlattıklarına göre, Sultan bir yere giderken, âdet olduğu üzere, önünde yürüyen yaya askerler arasına onu da kattılar. Schiltberger bu işi altı yıl yaptıktan sonra, bir ata sahip olmasına ve ata binmesine izin çıktı.

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'ndaki talihsiz yenilgisi üzerine Timur'un tutsakları arasına girmekle, genç Bavyeralı asker için, altı yıllık Türkiye ikametinden sonra, 26 yıl kadar daha süren yeni bir Asya macerası başlamış oldu. Timur'un ölümünde (1405), dördüncü oğlu Şahruh'un payına düşen köle, sonradan diğer bir oğlu Miranşah'ın mülkiyetine geçti. 1408 yılında Miranşah'ın Karakoyunlu Kara Yusuf'la yaptığı savaşta maktul düşmesi üzerine, Schiltberger, bir kere daha sahip değiştirerek, Miranşah'ın ikinci oğlu Ebubekir'in köleleri safına katıldı.

Ebubekir'in sarayında o sırada Çekre adında, ülkesinin tahtı üzerinde hak iddia eden Altınordulu bir prens veya gerçek bir han, yaşıyordu. O dönemde hanları istediği gibi tahta çıkarıp indiren çok kudretli bir kabile reisi olan Edegu, Çekre'ye gelip tahta oturması için haber salmıştı. Çekre ülkesine dönerken, Ebubekir, onun maiyetine 600 atlı kattı. Bunlar arasında Schiltberger de bulunuyordu. Bu sırada Edegu, Sibirya üzerine sefere çıkmıştı. Çekre de bu sefere katıldı ve böyleoe Schiltberger, Sibirya'yı da görmüş oldu. R.Peters'in dediğine bakılırsa, Avrupa'ya "Sibirya" adını ilk getiren kişi Schiltberger olmuştur.

Tutsak olarak bulunduğu son ülke olan Kırım'dan bir yolunu bularak arkadaşlarıyla birlikte kaçan Schiltberger, Kafkasya, Batum, İstanbul yoluyla Tuna üzerinden ülkesine döner. Bir süre sonra "Anılar"ını yazar.

Halen bu anıların dört ayrı "yazma" sı bilinmektedir: Nürnberg, Donaueschingen, Heidelberg ve St. Gallen (İsviçre) nüshaları. Schiltberger'in yazdıkları büyük ilgi uyandırmış olacak ki, Johannes Gutenberg'in Mainz şehrinde ilk matbayı açmasından (1450) kısa bir süre sonra, matbu nüshaların birbiri ardınca yayınlandığını görüyoruz. İlk baskı R.Peters'e göre 1460'da Augsburg'ta, Ernst Diez'e ve Brockhaus'a bakılırsa 1473'te Ulm şehrinde yapılmış ve daha ilk basıldığı yıl birkaç kez yeniden yayınlanmış, sonra 1476, 1477, 1478, 1549 (iki kez), 1553, 1554, 1560 ve 1565'de basılmıştır. Daha sonra 19. yüzyılda 1859'da Prof.

Osmanlı Devleti'nde ve Tatarların Yanında Tutsak Olarak

Karl Friedrich Neumann ve 1885'te Valentin Langmantel tarafından, açıklamalarla yayınlanmıştır. Bütün bu basımlar o devrin Almancası ile, yani orijinal diliyle yapılmıştı. 1944 yılında Rose Graessel, son olarak da Ulrich Schlemmer, eseri bugünkü Almancaya çevirmişlerdir.

Marco Polo'nun büyük eseri ancak 19. yüzyılda ilgi toplayıp basılmaya başladığı halde, Schiltberger'in anılarının daha yazıldıklarını takiben hemen büyük ilgi uyandırması, Almanya'da ve Avrupa'da büyük heyecan uyandıran "Türkengefahr" (Türk tehlikesi)'in günün sorunu olması ve herkesin bu tehlikeyi yaratan insanları yakından tanımak, merakını gidermek, istemesinden doğmuştur, diyebiliriz.

Bu kadar büyük ilgiyle karşılanan kitap nasıl bir eserdi? Schiltberger'in eseri pek büyük bir kitap değildir. Mesela son Ulrich Schlemmer basımı gayet gevşek ve rahat bir düzen içinde 254 sahife tuttuğu halde, Prof. Neumann'ın gotik harfli gayet sık ve küçük puntolu kitabında metin kısmı, 51-161. sayfalar arasındadır. Demek ki, 150-200 sayfalık bir hacimdedir. Adı geçen yeni basımlarda, kitap bir veya birkaç sayfalık 67 bölümden oluşmaktadır. Bir fikir vermek üzere bu bölümlerin bazılarının başlıklarını aşağıya alıyorum:

1. Bölüm: Kral Sigismund'un Türklerle Yaptığı Meydan Savaşı.

2. Bölüm: "Türk Kralı"nın Tutsaklara Karşı Tutumu.

4. Bölüm: Bayezid'in Eniştesiyle Savaşıp Onu Öldürtmesi (Karaman'ın Fethi).

7. Bölüm: Bayezid'in Samsun Şehrini Fethi.

8. Bölüm: Yılanlar ve Engerekler.

9. Bölüm: Müslümanların Sürüleriyle Kış Yaz Otlaklarda Kalması.

Schiltberger'in yanında (1396-1403 yılları arasında) ilk savaş tutsaklığını yaşadığı I. Bayezid (1354-1403)

12. Bölüm: Timur'un Türk Topraklarına Girip Sivas'ı Fethi.

18. Bölüm: Timur'un Yedibin Çocuğu Öldürtmesi.

29. Bölüm: Ziyaret Ettiğim Tuna ile Deniz Arasındaki Memleketler.

30. Bölüm: Atmaca Kalesi.

33. Bölüm: İpek (Böceği) Yetiştiren Ülke İran ve Diğer Krallıklar.

35. Bölüm: Büyük Tataristan.

42. Bölüm: Hindistan'da Biber Nasıl Yetişir.

50. Bölüm: Muhammed Şarabı Müslümanlara Neden Yasakladı.

57. Bölüm: İstanbul.

59. Bölüm: Rumlarla Ermenilerin Düşman Olmalarının Nedeni.

Ayrıntılara girmeden önce şunu söyleyelim ki, Batılı bilginler, Schiltberger'in eserine güvenle bakmakta ve onun yazdıklarının doğruluğunu kanıtlayan bazı ipuçları vermektedirler. Fakat bu güven bazen abartmalı da olmaktadır. Meselâ Neumann, Schiltberger'in yazdıkları sayesinde, daha doğrusu bu konuda bir şey yazmaması nedeniyle, Timur'un Yıldırım'ı kafese (veya kafes benzeri bir tahtırevana) kapatmak suretiyle hapsetmesinin bir masal olduğunun anlaşıldığını ileri sürer. Halbuki büyük tarihçimiz Köprülü, *Belleten* (2. ve 27. sayılar)'de yazdığı iki nefis araştırma ile Yıldırım'ın hem kafese kapatıldığını ve hem de intihar ettiğini inandırıcı şekilde ortaya koymuştur. Neumann gibi, Schiltberger söylemiyor, diye Yıldırım'ın kafese konulmasının doğru olmadığını sananlara şu sorulabilir: "Schiltberger, Timur'un İzmir'i zaptettiğini de yazmaz, öyleyse bu olayı da mı inkâr edeceğiz?" Yalnız insaflı olmak için ilâve edelim ki, Prof. Neumann, her söylenene inanan bir bilim adamı değildir. Nitekim, "Schiltberger'in eserinde bugünkü gibi bilimsel kesinlik veya titiz bir gerçekçilik aramamalıdır. O dönemde yaygın olduğu şekilde gerçekle, masal veya efsane, söylentiler yanyana ve kucak kucağadır" diyen odur. Yılanlar ve Engerekler bahsinde, Samsun önlerinde deniz yılanları ile ormanlardan gelen engereklerin savaşı anlatılır ve bu sahiden olmuş gibi ballandırılarak nakledilir. Bu olay zayıf bir ihtimalle (leyleklerin kartallarla savaşı kabilinden) vuku bulmuş olsa bile, Atmaca Kalesi bahsinde anlattıkları tamamen masaldan ibarettir. O halde her tarihî eser karşısında olduğu gibi dikkatli bulunmak gerekir. Schiltberger, Marco Polo'nun yaptığı gibi, Doğu'dan zamanında tuttuğu birtakım notlarla gelmemiştir. Tutsak hayatının şartları belki de bunu imkânsız kılıyordu. Bu nedenle, yani hafızasına dayandığı için birtakım büyükçe hatalarına rastlanır. Mesela tutsak edildiği tarihten itibaren Timur'a geçişine kadar 12 yıl geçtiğini söyler. Halbuki açık seçik ortadadır ki, Niğbolu Savaşı ile Ankara Savaşı arasında altı yıl kadar bir süre geçmiştir. Kendisi görmeyip başkalarından duyduğunu, bir zaman sonra, birçok insanda olduğu gibi, gördüm sandığı da oluyor. Biz lâfı uzatmamak için eserin Türk tarihi için önemli olan yönlerine gelelim.

Diğer bazı tarihçilerin, hatta biraz da abartmalı takdirlerine rağmen, bizim bildiğimiz kadariyle, Babinger, Schiltberger'in bize Osmanlılar hakkında fazla bir şey söylemediğini belirten yegâne tarihçidir. Bu hüküm bizce de yerinde ise de, eserin Türk tarihi yönünden önemini büsbütün kaldırmaz. Kullanmasını bilenler için Schiltberger'den öğrenilecek çok şey vardır. Örneğin onun, sadece devrin Bursası hakkında verdiği kısa bilgi dahi çok önemlidir. İyi bir tarihçinin böyle birkaç cümlelik bilgiyi bile nasıl ustaca kullanabileceğini bize Halil İnalcık göstermiştir. Bursa ticareti üzerine (*Belleten* 93), yaptığı bir araştırmada, Bursa ipeklilerinin nefasetini ve ipeğin dış ülkelere ihraç edildiğini aynen Schiltberger'den alarak kanıtlıyor: "Şam'da, Kefe'de ve Türkiye' de Müslümanların payitahtı olan Wursa (Bursa)'da ipekten güzel kumaşlar yapılır. İpek, Venedik ve Lickka (Lucca)'ya götürülür ve oralarda güzel kadife yapılır." (J.Schiltberger, Travels and Bordage, Telfer neşri, Londra, 1879, s.34).

Bursa'da o zaman 200.000 (iki yüz bin) hane (Haus-ev) bulunduğunu yazması biraz mübalağalı bile görülse de, şehrin ne muazzam olduğunu gösterir ve Müslüman, Hıristiyan, Musevi gibi her dinden insana (bedava?) "bakan" 8 (sekiz) hastanesinin bulunduğundan söz etmesi de sosyal tarihimiz yönünden son derece önemlidir. Yine bu açıdan, göçebe hayatın Anadolu Türkmen kabileleri arasında hâlâ (15. yüzyıl) esas olduğu, Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf'un hikâyesi anlatılırken, ortaya çıkmaktadır.

Tarihimizle ilgili büyük şahsiyetlerden bazıları hakkında verdiği bilgiler, onların karakteristik yönlerini belirgin hale getirmektedir. Yıldırım'ın hiddet ve şiddeti, Timur'un acımasızlığı anlatılan olaylardan meydana çıkmakta; Karaman Beyi' ne Yıldırım'ın, "Neden bana tâbi olmak istemedin?" diye sorması üzerine, Bey' in Türkmen gururu içinde ve istifini bozmadan, "Çünkü ben de senin gibi bir Bey'im" diye cevap vermesi, kitabın merakla ve yararlanılarak okunmak gerektiğini gösterir.

Büyük doğubilimci R.Hartmann, Kadı Burhaneddin hakkında yazılanların isabetine işaret eder.

Schiltberger, son olarak bulunduğu ve Tataristan dediği Kırım ve ötesi ülkelerden bahsederken Kefe şehri hakkında da epeyce malûmat verir. Şehrin iç içe iki surla çevrili olduğunu, asıl şehri çeviren ilk sur içinde 6.000 hane bulunduğunu ve buralarda Walchenler (Ceneviz tüccarları veya Eflâklı-Walehliler), Rumlar ve Erme-

nilerin oturduğunu, dış sur içinde ise 11.000 hanede Katolik, Rum, Ermeni ve Süryani Kilisesi'ne bağlı çeşitli Hıristiyanların bulunduğunu kaydeder. Ayrıca şehirde Müslüman ve Museviler ve bunlara ait mabedler bulunduğunu belirtir. Şehrin civarında da 4.000 ev daha bulunuyormuş. Anlaşılıyor ki, Kefe o zamanlar tam bir milletlerarası liman şehri imiş.

Schiltberger, biraz dolambaçlı şekilde de olsa Kuzeydoğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan ve ilâhileri ve duaları tamamen "Tatarca" olan insanlardan da söz eder. Neumann, bunların "Bulgarlar" olduğunu tahmin ediyor. Schiltberger'in en eski nüshalarında, birtakım küçük farklarla kitabın en sonuna eklediği ve duyduğu gibi yazdığı Pater Noster (Babamız) duası şöyledir: "Ata bizüm ki kökte sen, alguşludur senün adun, kelsün senün hanlugun bolsun senün erkün alay yerde u-kökte, ver bizüm gündelük ötmekimizni bugün, goy bizüm yasogni, alay biz dagi goyalum bizüm yasoglomuzni, goyma bizni sunamaga, illa gurtar bizni yamandan!" Amin.

Yaklaşık 600 yıl sonra İstanbul'da, Kitab-ı Mukaddes'in Yeniahid bölümünün baş taraflarındaki duayı, Almancasından ben şöyle çevirebildim:

"Ey gökteki babamız, adın kutsansın, hâkimiyetin bize uzansın, iraden gökte olduğu gibi yerde de yürüsün. Bize günlük ekmeğimizi ver ve bizim borçlularımızı bağışlamamız gibi (sen de) bizim borçlarımızı (günahlarımızı) bağışla ve bize yolumuzu şaşırtma (bilâkis) kötülüklerden kurtar!" Altıyüz yıl önceki Rus steplerinden bize uzanan ve tüylerimizi heyecanla ürperten Türkçenin çağıltısını iyice duymak için kalemi bırakıp, sadece duymak ve düşünmek istiyorum. Evet, duyalım ve düşünelim.

Dr. Turgut AKPINAR

SEÇME KAYNAKÇA

Akpınar, Turgut: "Avrupa'nın İlk Türkologu Schiltberger", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1974, sayı 8.

Akpınar, Turgut: Schiltberger'in Eserinin Türkçe Çevirisi (henüz yayınlanamamıştır).

Babinger, Franz: Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontoriode Campis über den Osmanenstaat um 1475, München, 1957.

Diez, Ernst: So sahen sie Asien, Reiseberichte von Herodot bis Moltke, Bd.II., Berlin-Wien-Leipzig, 1944.

Hakkı Muhlis: Fatih-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri/Tarih No. 280-281. (Eserin dörtte biri kadarının yazma halinde çevirisi.) H.1338.

Neumann, Karl Friedrich: J.Schiltberger - Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394, bis 1427, (Nachdruck) Amsterdam, 1976.

Peters, Richard: Von der alten und neuen Türkei, Ankara, 1944.

Schlemmer, Ulrich: Johannes Schiltberger - Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren 1394-1427, Stuttgart, 1983.

OSMANLI ANSİKLOPEDİZMİNDE KUŞAK ÇATIŞMASI YA DA AHMED MİDHAT'A GÖRE BEŞİR FUAD

"Ameliyâtımı icrâ ettim. Hiçbir ağrı duymadım. Kan akdıkça biraz sızlıyor. Kanım akarken baldızım aşağıya indi. Yazı yazıyorum, kapıyı kapadım diyerek geriye savdım. Bereket versin içeri girmedi. Bundan tatlı ölüm tasavvur edemiyorum. Kan aksın diye hiddetle kolumu kaldırdım. Baygınlık gelmeğe başladı."

Beşir Fuad/1887

Beşir Fuad'ın 1887'de intiharıyla beraber, "materyalizme reddiye" görüntüsü altında başlayan tartışma dönemi, modern düşünce akımlarının Osmanlı kültürü içindeki algılanış ve yorumlanış biçimlerine açıklık getirmesi bakımından üzerinde durulmayı gerektiren önemli bir tarih kesitidir. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına rastlayan bu kapalı dönem, pozitif bilimler ve sanat felsefesi konularında yapılan tartışmaların ışığında, öncelikle Batılı düşünce geleneğimizin bazı kilit sorunlarını aydınlatmıştır. Bunlar arasında ilk anda göze çarpanlar; a) materyalist eğilimin, din-dışı Osmanlı kültürü içinde kendi eleştiri perspektifini oluşturmaya başlaması ve bunun doğrudan bir yansıması biçiminde görülen, b) Osmanlı ansiklopedizminin geleneksel bünyesindeki tek merkezli düşünce açısından çok merkezli bir yapıya doğru genişlemesi sonucu ortaya çıkan kuşak çatışmasıdır.

Osmanlı ansiklopedizmi, Batılılaşma konusunda birbirini onaylayan, ancak yöntem sorunu açısından karşıt kutuplar oluşturmuş üç farklı aydın kuşağın 19. yüzyıldaki düşünce etkinliğini çerçeveler. Münif Paşa'nın kişiliğinde temsil edilebilecek ilk kuşak ansiklopedistleri, toplumsal ilerlemeyi Batılı örgütlenme şemalarının uygulanmasına indirgeyerek Osmanlı ülkesindeki modern kurumların temellerini atmışlardır. Siyasi ve idari alandaki yasal düzenlemeleri yapan bu Tanzimatçı kadro, devlet bürokrasisinde görev almış yöneticilerden oluştuğu için, Osmanlı ansiklopedizminin ilk dönemi, kısa vadeli çözüme yönelen pratik yararcılık ilkesi etrafında biçimlenmiş idare-i maslahatçı düşünceyi hedef almıştır. Modern kurumlar arasındaki organizasyon sorununu her şeyin üstünde tutan bu aydın grubu, örnek insan tipi olarak yalnızca bürokrat yöneticiyi önemsemiş, toplumsal ülkülerin gerçekleşebilmesini bu insandan beklemiştir. Ne var ki Türk siyasi hayatına bürokrat yönetici tipini armağan eden bu kuşak, temsil ettiği modernleşme anlayışındaki ethik değerlerden yoksunluk konusunda daha sonra gelen ansiklopedistler tarafından eleştirilmişlerdir.

İkinci kuşak ansiklopedizminin en yetkin sözcüsü Ahmed Midhat Efendi olup, geçmişteki bürokratik uygulamaların eksikliğini eleştiren bu yaklaşımın da başlatıcısı sayılır. Ahmed Midhat'la birlikte Osmanlı ansiklopedizmi, seçkin yönetici tipine karşı ilk kez "sıradan insan" sorununu ethik bir bağlamda ele almış, modern kurumların yetiştirdiği bürokratı, manevi değerlere yabancı kalmakla suçlamıştır. Ahmed Midhat ve arkadaşları tarafından gündeme getirilen, geleneksel kültürle donatılmış "sıradan insan"ın modern kurumlar içinde kendi öz benliğini kaybetmeden varolabilmesi gerektiği sorunu, örgüt şemalarının mekanik gerçekliğine değerler felsefesinin manevi içeriğini katınakla noktalanır. Bu sonuç, kültür tarihimiz için iki bakımdan önemlidir. Önce Osmanlı ansiklopedizmi merkeze aldığı "sıradan insan" sorunu çerçevesinde popüler bir düşünce çizgisine oturtulmuş ve ardından bu temel tartışma alanı bizdeki ilk Batılı sanatın konusu yapılmıştır. Kültür hayatımıza roman, şiir, tiyatro ve eleştiri gibi edebiyat türlerini getiren bu kuşağı diğerlerinden ayıran en belirgin özellik, modern sanatçı tipini ortaya çıkartmasıdır.

1880'lerde yazı hayatına atılan üçüncü kuşak ansiklopedistler, kendilerine miras bırakılan eklektik düşüncedeki uzlaşmaz karşıtlıkları görmüşler; çözümü, "sıradan

insan''ın geleneksel değerleri yerine modern değerleri yerleştirmekte bulmuşlardır. Bu son kuşağın ilk öncü ismi Beşir Fuad'tır. İnsan varlığını, maddi dünyanın bir parçası olarak inceleyen Beşir Fuad, metafizik düşünceye karşı çıkmış, pozitif bilimlerin nedensellik ilkesini kendi felsefesinin merkezine almıştır. Osmanlı ansiklopedizminin vardığı bu yeni aşamada, önceki kuşağın insan ve toplum hayatına ilişkin her türlü manevi imgesi yıkılmaya çalışılmış, bu imgeler üzerine kurulan romantik sanat anlayışı da kıyasıya eleştirilmiştir. Osmanlı materyalizminin ilk düşünsel çerçevesi üçüncü kuşak ansiklopedistleri tarafından kurulmuş olup, sanatın yerini felsefe ağırlıklı bir kültür almıştır. İlk modern felsefeci tipinin ortaya çıkışını bu kuşağın düşünsel çabalarına borçluyuz. Abdullah Cevdet, Ahmed Şuayb ve Baha Tevfik gibi modern felsefenin yöntem ve sorunlarını tanıtan yazarlar, bu son kuşağın ürünüdürler.

Beşir Fuad'ın intiharı, kısaca değindiğimiz bu düşünce ayrılıklarının yeniden alevlenmesine yol açmıştır. Nitekim ölümün çıplak gerçeği etrafında yapılan bu tartışmalarda, Osmanlı yenilikçilerinin bilinçaltlarına ittikleri kimi belirsiz sorunlar da günışığına çıkmakta gecikmez. Örneğin bu dönemde son kuşak ansiklopedistlerinin savundukları düşünceleri ilk kez *materyalizm* olarak değerlendirmek, bilinçaltındaki adlandırılamayan olguların, somut gerçeklik karşısında kolayca tanımlanabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun en somut göstergesi, Ahmed Midhat Efendi'nin Beşir Fuad üzerine yazdığı ve Osmanlı ansiklopedizminin kuşak çatışmasını, sözünü ettiğimiz materyalizmin tanımlanması bağlamında ele alan belgesel kitabıdır. *Beşir Fuad* (1887) başlıklı bu çalışmayı oluşturan yazılar önce *Tercüman-ı Hakîkat* gazetesinde yayımlanmış, hemen aynı yıl kitap haline getirilmişlerdir.

1887 tarihi, Ahmed Midhat'ın düşüncelerine tam anlamıyla netlik kazandırdığı bir olgunlaşma döneminin sonudur. I. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan bu dönemde, Osmanlı modernleşmesi üzerindeki görüşlerini açıklama olanağını bulduğu *Menfâ* (1876) ve *Üss-i İnkılâb* (1877-78) adlı kitaplarını yazmış, kendisinin yetişmesinde çok şey borçlu olduğu Midhat Paşacı geleneğe sırtını çevirmiştir. İlk kuşak ansiklopedizminden ayrılma ve daha çok Cevdet Paşa çizgisinde bir yenilikçiliğe kayma anlamına gelen bu dönüş, 1887'de son kuşak ansiklopedistlerini eleştirmesiyle kendi içinde tutarlı bir düşünce yapısı oluşturmuştur. Bundan sonra yazacaklarında ise, bu iki zihniyetin eleştirisi açık ya da kapalı bir biçimde görülür.

Beşir Fuad'a gelince; yazı hayatına girmesi 1883 tarihine rastlar. Ahmed Midhat'ın dikkatini çekmesi ise bir yıl sonra çıkartmaya başladığı *Haver* ve *Güneş* dergilerindeki yazılarıyla olmuştur. *Beşir Fuad* adlı kitabında Ahmed Midhat Efendi, dönemin dergileri arasında özellikle gençlerin çıkarttıkları Afâk, Şems ve *Güneş*' in adlarını vermekte, bu dergilerde yazan gençler arasında da en çok Beşir Fuad'ı ilgiyle izlediğini belirtmektedir.Kuşkusuz Midhat Efendi'nin bu beğenisi, kendisi gibi Beşir Fuad'ın da popüler bilimle ilgilenmesinden kaynaklanmaktadır. Gazetesi *Tercüman-ı Hakîkat*'te popüler bilim konularına yer vermekle, Osmanlı insanının gündelik hayatta yeni yeni tanışmaya başladığı teknolojik aygıtlar hakkındaki merakını gidermeye çalışan Ahmed Midhat, henüz modern bilimin ardındaki değerler felsefesinden haberdar değildir. Beşir Fuad'ın 1885'te romantizme karşı natüralizmi savunduğu *Victor Hugo* başlıklı kitabı yayımlandıktan sonra, Ahmed Midhat'ın bu genç yazar üzerindeki düşüncelerinin kısmen değişmeye başladığını tahmin edebiliriz. Nitekim daha sonra kendisi, natüralizmin insan anlayışını ve savunduğu ahlâkı oldukça açık bir dille eleştirmiştir.

Yedi bölümden oluşan *Beşir Fuad* başlıklı kitabında Ahmed Midhat, dönemin düşünsel hareketleri arasında özellikle materyalizm üzerinde durmuştur. Beşir Fuad'ın başlangıçta Midhat Efendi üzerinde olumlu bir etki bıraktığını kitabın ''Beşir Fuad'ı Nasıl Tanıdım?'' ve ''Beşir Fuad Nasıl Bir Adamdı?'' adlı ilk iki bölümündeki gözlemlerinden açıkça anlıyoruz. Ancak Ahmed Midhat'ın Osmanlı aydınını yetiştiren eğitim sistemi üzerindeki bazı önemli eleştirileri de bu bölümlerde yer almaktadır. Aynı zamanda bu eleştiriler, ilk kuşak ansiklopedistlerinin temellerini attıkları eğitim kurumlarının yarattığı kültür karmaşasına da ilişkindir. Bu eleştirisinin kökeni 1876'da yayımladığı *Menfâ*'ya kadar iner: ''Milletimiz maârif-i atikâ ve kadîmesine verilen ehemmiyeti hemen bi'l-külliye gevşetip halbuki onun yerine maârif-i cedîdeyi henüz ikâme etmemiş olduğundan edilen neşriyâtın tesirât-ı hakîkiyyesi değil, cüz'iyesi dahi pek güç görüldü.'' (*Menfâ*, 1293, s.50), biçiminde eleştirilen ilk kuşak ansiklopedistlerinin eğitim alanındaki başarısızlıkları, Ahmed Midhat Efendi'ye göre Beşir Fuad ve arkadaşlarının Doğu kültüründen uzak yetişmelerine neden olmuştur. Onun gözünde 1880'lerin Osmanlı kültür hayatına egemen iki tür aydın tipi vardır: Birincisi ''maarif-i şarkıyye''nin sembolü olan Muallim Naci, ikincisi de ''maarif-i garbiyye''nin sembolü Beşir Fuad'tır. Her iki aydın tipi de birbirini anlayamamakta ve toplumsal sorunlara hep dar bir açıdan yaklaşmaktadırlar. Bu karşıtlığın temel nedenini şöyle açıklar Ahmed Midhat: ''İslâmiyet ve Osmâniyyetimiz şanlarına nazaran asıl muhtacı olduğumuz tahsîl programları henüz ihtiyâcımız nisbetinde mükemmelen tanzîm olunmuş bulunmadıklarından maârif-i şarkıyyemizi tahsîl edenlerin maârif-i şarkıyyeden mahrûmiyetleri daimâ nazar-ı te'essüf ve tahassürle gördüğümüz bir şeydir.'' (*Beşir Fuad*, 1304, s.30) Ahmed Midhat'a göre eğitim sistemindeki yapısal bozukluk, öncelikle ''maarif-i şarkıyye''den mahrum bir kuşağın yetişmesine ve bu genç insanların kendi kültürleri hakkında yanlış düşüncelere saplanıp kalmalarına neden olmuştur. Materyalizm de bu tür çıkmaz yollardan birisidir. Bu yolun izleyicilerinden birisi de Beşir Fuad olup, ''hikmet-i bâtıla o bî-çârenin zekâsını zehirleyerek milletine en büyük hidmed-i ilmiyye ile iftihâr edenlerin en ser-firâzı olmak şerefinden o bî-çâreyi mahrûm bırakmıştır.'' (s.35-36).

Kitabın üçüncü ve dördüncü bölümleri, ''Sûret-i intiharı'' ve ''Bana Yazdığı Mektup'' başlıklarını taşımakta olup, Beşir Fuad'ın intihar etmeden önceki psikolojik durumunun görgü tanıklarına dayanılarak anlatılmasını, ardından da Ahmed Midhat'a yazdığı ''Mezardan Bir Sadâ'' diye bilinen mektupla çeşitli görevlilere bıraktığı kısa notlardan ibaret belgeleri içermektedir. Ahmed Midhat özellikle ''Mezardan Bir Sadâ''daki düşünceleri, kitabının beşinci bölümü olan ''Mûahezât'' da materyalizmin eleştirisi için kullanılmıştır.

Mektubunun giriş kısmında Beşir Fuad; ''Şu mektubumu aldığınız vakit elbette intihar ettiğimi de haber almış olacaksınız; şu vak'ayı şâ'irlerden bazıları kuvve-i rûhâniyyelerinin te'sîrine ve bazıları dahî isbât-ı müddeâdan âciz kalıp terk-i hayât edecek derecede bîzâr olduğuma haml etmek isteyecekler. Sâ'ir efkâr-ı sakîlerine güldüğüm gibi bu zann-ı bâtıllarına intihar etmek üzere iken bile yine kahkahalarla gülmekten kendimi men edemiyorum. Ben sivrisinekli yerlerde çok bulundum ve hattâ uykumdan da mahrûm olmadım. Onların vızıltısından bana hiçbir te'sîr hâsıl olamaz.'' (s.61-62) diyerek, intiharından önce romantiklere karşı başlattığı gerçekçilik tartışmasına dolaylı yoldan değinmekte, bilimsel konuları işlemenin gazel yazmaktan daha güç olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda kendisini doğrulayacak iki uzman kişinin de adlarını verir: Numûne-i Terakkî Mektebi müdürü Nâdir Bey ile Mekteb-i Osmânî ders-nâzırı Hüseyin Efendi. Beşir Fuad'ın yıkmak istediği, ''hayâliyyun'' taraftarlarının bilim dışı düşünüş biçimleridir. Hem Ahmed Midhat kuşağının hem de divan geleneğini sürdüren şairlerin salt imge gücüyle ortaya koydukları sanatı reddeden Beşir Fuad, intiharından kısa bir süre önce insan gerçeğini çarpıtan bu şairlerle giriştiği polemiği arzu ettiği noktada sonuçlandıramamıştır. Bu konuda gazete yazılarının yanı sıra Fazlı Necib'e gönderdiği mektuplar da birinci sınıf belge değerini taşır. Fazlı Necib, daha sonra bu mektupları kitap haline getirerek yayımlamış ve yazdı-

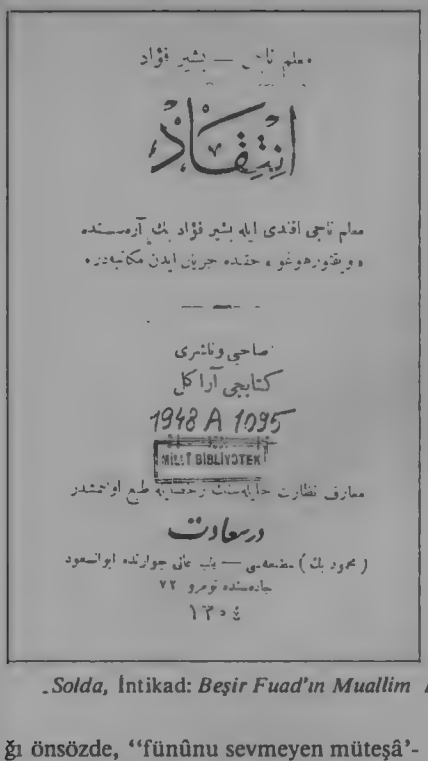
معلم ناجی — بشیر فؤاد

انتقاد

معلم ناجی افندی ایله بشیر فؤاد بك آرمسنده
وقوعبولموش حقده جریان ایدن مکتوبلردر

صاحبی وناشری
کتابجی آراکل

1948 A 1095
MILLÎ BİBLİYOTEK

معارف نظارت جلیلهسنك رخصتیله طبع اولنمشدر

درسعادت

(محمود بك) مطبعهسی — باب عالی جوارنده ابوالسعود
جادهسنده نومرو ۷۲

۱۳۰٤

Solda, İntikad: *Beşir Fuad'ın Muallim Naci'yle tartışmaları. Sağda; Ahmet Midhat.*

ğı önsözde, "fünûnu sevmeyen müteşâ'irlerimiz kitabın mütalaasından hiddetlenecekleri için hiç okumamaları daha iyidir." (*Mektûbât*, 1313, s.4) diyerek, Beşir Fuad'ın insan gerçeğini yansıtmayan hayal gücüne ne denli karşı olduğunu kısa bir uyarı biçiminde ortaya koymuştur.

Ahmed Midhat ise, herhangi bir tarafı tutmadan, soruna ahlâkçı bir açıdan yaklaşır. Ona göre Beşir Fuad, intihar etmekle sahip çıktığı değerleri boşlukta bırakmış, böylece savunduğu davaya ihanet etmiştir. Eleştirisini, "şâ'irler ile münâzara Beşir Fuad için bir maksad idiyse, insan bir maksad uğrunda telef-i nefs etmez. Bilâkis yaşar. İntihar, maksadın çâre-i husûlü değildir. Husûlün imkân ve ümidini bile mahv eder." (s.90) sözleriyle yapan Ahmed Midhat, Beşir Fuad'ın düşünceleri ile eylemi arasındaki çelişkiyi vurgular. Bu vurguda kuşkusuz Midhat Efendi'nin kültür dünyası içinde belirleyici bir işlevi olan "sorumlu insan" anlayışının büyük rolü vardır. Ahmed Midhat'a göre insan, sorumluluk bağlarıyla kuşatılmıştır. Yaşadığı topluma, yakın çevresine, savunduğu düşüncelere ve en sonunda da kendi varlığına karşı sorumlu insan tipi, onun romanlarının baş kahramanıdır. Sorumluluğun katı bir görev ahlâkı oluşturduğu böyle bir bakış açısı içinde intihar eylemi, bütünüyle anlamsızdır. Oysa Beşir Fuad gene aynı mektupta, "şâ'irler söz ile pek çok kahramanlık satarlar; fakat fi'iliyâta gelince böyle bir metânet göstereceklerinden pek emin değilim." (s.71) demekte ve eyleminin ahlâk ilkesini düşünceleriyle uyumlu bir biçimde sergilemektedir. Gene de bu sözler Ahmed Midhat'a inandırıcı gelmez; çünkü Beşir Fuad'ın eleştirdiği hayal düşkünü şairler onun ölümünden sonra da bildiklerini okumuşlar, böylece eylemin etkileme gücünün neredeyse sıfır olduğunu kanıtlamışlardır. Dolayısıyla Ahmed Midhat'a göre Beşir Fuad'ın intihar eylemine yüklediği ülküsel değerler ayaklar altına alınmakla, ölümün değil, hayatta kalmanın zaferi kutlanmıştır. Böylece intihar, bir sorumsuzluk örneğin olup çıkmakta, insanın temel değerleriyle çelişmektedir.

"Materyalizmin Reddi ile İntihar Hakkında Muhâkeme" başlıklı bölümde bu kez Ahmed Midhat, intihar olgusunun materyalist düşünce içindeki yerini felsefe düzleminde tartışır. Önce Beşir Fuad'ın düşünce yapısını, "kendisini tanıdığımız gibi meslek-i hikmetinin de materyalizm üzerine mebnî bulunduğunu tanımış idik" (s.134) biçiminde belirledikten sonra, genç kuşak ansiklopedistlerinin materyalizme yönelme nedenleri üzerinde durur. Materyalist düşünceyi benimsemelerinin başlıca nedeni, islâm kültüründen yoksun olmaları ve böylece onu yanlış bir temel üzerinde yorumlamalarıdır. Örneğin Beşir Fuad, "hikmet-i islâmiyyeye bi'l-külliye adem-i vukûfundan ve bazı kocakarı tandır-nâmesi alıkâmından olan şeyleri hikmet-i islâmiyyedendir zannında bulunmasından" (s.137) dolayıdır ki, bir "hikmet-i batıla" olan materyalizme yönelmiştir. Ahmed Midhat bu noktada Osmanlı ansiklopedistleri için oldukça önemli bir soruna değinmektedir: Dinin sistematik kültür yönü ile hurafe yönü arasındaki karşıtlık. Halk katında yaygın olan hurafe temeline dayalı kültür, Ahmed Midhat'a göre tam bir dinsel duygu uyandırmaz. Halkın yaşayış biçimini ve dünyayı algılayış açısını yansıtması bakımından hurafeler kuşkusuz önemlidir, ama dinsel bir çerçeve içinde yerleri yoktur. Bu durumda salt hurafe düzleminde kalarak, onu hiçbir boyutuyla içermeyen saf dinsel felsefeyi eleştirmek yanlış bir tutumdur. Osmanlı materyalizminin yanılgısını her iki düşünce düzlemini birbirine karıştırmakta bulan Ahmed Midhat, buna neden olarak da eğitim sisteminin bu konulara açıklık getirmekten yoksunluğunu gösterir.

Materyalizmin salt kendi sistematiği içindeki eleştirisine gelince, bu noktada Ahmed Midhat'ın kültürü yetersiz ve bakış açısı oldukça bulanıktır. Materyalist düşüncenin ilkelerini, "madde ile havâssın yek-digerinden adem-i infikâkı ve yokdan hiçbir şey halk olunamayacağı ve madde ve havâss her halde bir var'dan vücûd bulacağı ve bu ise varlığa ezeliyyet vereceğinden mâ'adâ ebediyyet de vereceği ve binaenaleyh varı var etmek için bir hâlike ihtiyâç görülemeyeceği ve o hâlikin hiçbir kanûn ve nizâmı dahî olamayacağı.." (s.138) biçiminde sergiledikten sonra bu kadarıyla bile materyalizmin bilimle bağdaşamayacağını belirtir. Ancak niçin bağdaşmayacağı konusuna tatmin edici bir açıklık getirmez. Daha başka bir yol izleyerek Tanrı merkezli dinsel düşünceye kapı açar: "Materyalistler madde ile onun kuvvet ve havâssında gördükleri ezeliyyet ve ebediyyetden derhal kuvve-i hâlikiyyet dahî işte bu madde ile havâssına müntesib bir keyfiyet olduğunu hükm ediverdikleri zaman hiç biraz te'emmül edib de bu ezeliyyet ve ebediyyet ve ebediyyet-i mevhûmenin de bir hâliki olabilmesi ihtimâlini araştırmıyorlar mı?" (s.140-141). Böylece yaratıcı Tanrı düşüncesine bağlanan Ahmed Midhat'ın sorunu teolojinin girdabına çekmesiyle bu tür tartışmaların en sonunda varacağı noktaya kısa yoldan sapılmış olunur.

Ahmed Midhat Efendi, Beşir Fuad'ın intiharını materyalizmin iç tutarlılığı açısından da ele alarak, eylemin teoriye aykırı olduğunu savunur. İntihar olgusunu materyalizm açısından maddeleştirilmiş doğanın süreklilik ilkesine ters düştüğünü, öncesiz ve sonrasız olanın içinde süreksizlik aramanın çelişik konumuna dikkatleri çekerek, "Bunlar âlem-i tabî'atdaki kavânîn-i hafiyyeyi taharri ve tedkik etmiş olsalar idi intihar denilen şeyin tabî'atda mevcûd olmadığını bedâheten görürler idi de intiharı kabul, hâlikiyyeti red kadar abes ve bâtıl olduğuna inanırlar idi." (s.145) demektedir.

İntihar olgusunun anlamsızlığını kanıtlamak için Midhat Efendi'nin ileri sürdüğü bir görüş de, materyalist düşünürlerin hiçbirisinin intiharı onaylamadıklarıdır. Onun gözünde Beşir Fuad, intihar etmekle düşüncelerinden etkilendiği materyalistleri hiç kavrayamamıştır. Eleştirisini şöyle sürdürür; "Beşir Fuad'ın mesleklerine tevfîk-i hikmet eylediği hükemâdan hiçbirisi hayatlarınca kayıtsızlıkda bulunmayıp hele hayat-ı âhiretden dahî ümid var olmamaları hasebiyle olanca ehemmiyet-

lerini bu dünya hayatlarına hasr eylediklerinden zavallı adamcağız ettiği hareketle beğendiği hükemânın mesleklerine mütâbakatda değil, mugâyeret ve muhâlefetde bulunmuş sayılır." (s.149-150).

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Ahmed Midhat, Osmanlı kültürü içinde bir sapma olarak değerlendirdiği materyalizmi, ilk kuşak ansiklopedistlerince başlatılan yapısal yenilikçiliğin kaçınılmaz bir sonucu gibi görmektedir. Ona göre Beşir Fuad bu kaçınılmaz sonucu en trajik bir biçimde yaşamış, savunduğu yadsıyıcı düşünce, kendi insan varlığını da ortadan kaldırmıştır. Oysa önemli olan yadsıma değil, uyumdur. Kültürel değişim sürecine katılan maddi ve manevi öğeler arasında denge kurma çabası, aynı zamanda sürecin dizginlerini de ele geçirme çabasıdır. İnsan, böyle bir denetimi ancak, Tanrının kendisine verdiği akıl aracılığıyla yapar. Ama hepsinden önemlisi, aklın gerçekleştirdiği başarıyı görebilmek için kişinin hayatta kalması, birinci koşuldur.

Beşir Fuad ise gerçeğin bu tür denge politikalarıyla denetlenemeyeceğini görmüş, onu ancak tanımlamakla yetinmiştir. Osmanlı kültüründe ilk gerçekçi duyuş onunla başlar. İnsanın Tanrısal armağanlarla donatılmadığını; aklın, gerçeklik önünde kalıcı değil, kendini yenileyici bir özelliğe sahip olduğunu savunarak materyalist akımın temellerini atmıştır.

Ekrem IŞIN

BATILI GÖZÜYLE OSMANLI TOPLUMU VE YEZİDÎLER ÜSTÜNE BİR TANIKLIK

Kimi zaman çeşitli toplum olayları konusunda Osmanlı tarihlerinde bilgi bulunmazken, Batı kökenli kaynaklarda son derece ayrıntılı ve çarpıcı bilgiler bulmak mümkündür. Sözgelimi, 1828-1830 yılları arasında Aydın yöresinde bir ihtilâle liderlik eden *Atçalı Kel Mehmet* ve eylemi konusunda Osmanlı kaynaklarında doğru dürüst bilgi bulunmazken, İngiliz gezgin Major Keppel'in *Narrative of a Journey across the Balkans in the years 1829-30* kitabında ayrıntılı bilgi verilmekte, Poujoulat'nın *Voyage dans L'Asie Mineure...* adlı kitabında, *"1828'de Güzelhisar'da Müslüman Devrimi"* olarak nitelendirilen eylem konusunda epeyce bilgi bulunmaktadır. Poujoulat, Atçalı'nın öldürülmesini ve Aydın'daki yönetim ortamını şöyle anlatır: "...Anadolu Paşaları (Müteselimler) güçlerini toplayarak, o sırada çetesiyle İzmir'e gitmeye hazırlanan âsi şefin (Atçalı) üzerine yürüdüler. Kel Mehmet, Aydın'ı yeniden almak üzere bir girişimde daha bulundu. Bir gece boyunca paşaların askerleriyle âsiler arasında Güzelhisar (Aydın) kapılarında korkunç çarpışmalar oldu. Paşaların taburu, kargaşa içinde yalnızca Kel Mehmet'i arıyordu. sonuçta gözüpek isyancı boyun eğdi ve yaralı olarak ele geçti. Ertesi gün kafası gümüş tabak içine konularak Güzelhisar çarşısında dolaştırıldı. Katliamdan kaçabilen âsiler Babadağ vadilerine sığındılar. (...) Türkiye'de hiçbir memleket yoktur ki Sultan'ın (II.Mahmud) yönetiminden Aydın kadar nefret etsin. *Şehirde Kel Mehmet gibilerine rastlanırsa, sık sık ayaklanmalar olur. Karaosmanoğulları, Aydınlıları bir demir elle yönetiyor. En küçük bir itaatsizlik ölümle cezalandırılır.* Kuvvetli bir garnizon şehri hiç terketmez ve bir isyana karşı daima hazırdır." (a.g.e., s.80-83)

Burada dikkati çeken noktalardan biri, eylemden altı yıl sonra Aydın'a uğrayan Poujoulat'nın, egemenliği yeniden ele geçiren Karaosmanoğullarının ve öteki ileri gelenlerin anlatmalarına dayanarak, olayı bir "Müslüman Devrimi" olarak yansıtmasıdır. Osmanlı tarihlerinde ve resmî belgelerinde de, olay II. Mahmud'un reformlarına karşı bir ayaklanma olarak gösterilir. Harekette bazı din adamlarının da yer aldıkları ve Atçalı'nın kendisini "Seyyid" olarak gösterip, dindar kesimleri etkilediği doğrudur. Ancak eyleme katılanların çoğunluğunu, işleri ellerinden alınmış zeybeklerle yoksul köylülerin ve kentin yoksul halkının oluşturduğu gözönüne alınırsa, olayın niteliği değişir. Nitekim Atçalı'nın Osmanlı resmî kayıtlarına da geçen birkaç mektubu, eylemin özünde sınıfsal bir çatışmanın yattığını kesinlikle ortaya koymaktadır. (Bu konuda Çağatay Uluçay'ın *Atçalı Kel Mehmet* adlı araştırmasında birçok resmî belge bulunmaktadır.)

İlginç bularak vurgulamak istediğim bir başka nokta da şudur. Kendi mektupları, Poujoulat'nınkilerle birlikte ortaklaşa bir eser olarak yayımlanan (*Correspondance d'Orien 1830-31* M.Michaud, 1830'da bu yörelerden geçtiği ve olaydan hemen sonra doğrudan ihtilâl merkezi Güzelhisar'a (Aydın) uğradığı halde mektuplarında olaya hiç yer vermezken; altı yıl sonra (1836) bölgeye gelen Poujoulat, arkadaşını da (M.Michaud) eleştirerek, kısa bir kesitini alıntıladığım bu ilginç bilgileri veriyor. (Olay daha çok yeniyken, bölgenin egemenleri, olayı özellikle gizlemiş olabilirler.)

M.Baptistin Poujoulat'nın *"Voyage dans l'Asie Mineure en Mesopotamie, a Palmyre en Syrie et en Palestine et en Egypte 1836-1837"* (Paris, 1840-41) adlı iki ciltlik gezi kitabından da anlaşılacağı gibi, İstanbul'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla gezi alanındaki tüm halklar konusunda da ilginç izlenimler ve bilgiler sunuyor bize.

Fransız gezgin, Padişah II. Mahmud'un özel izniyle gezdiği için kimi zaman askerî karargâhlara, kimi zaman da en üçra köşelere kadar sokuluyor. Kendisinden önce İran bölge valilerinden Arsliar Han'ın izniyle başka bir nüfuz bölgesine giren Alman bilginin acılı serüvenini yine Poujoulat'dan dinleyelim:

"Fransız Hükûmeti hesabına bilimsel araştırma yapmak için Asya'ya gönderilen Alman bilgini bahtsız Schultz'un Kürt eşkıyalar tarafından katledilmesinden sonra, Kürtlerin sözde konukseverliğine ilişkin övgülere Avrupalı gözlemciler pek katılmıyorlar. Schultz, İran'ı gördükten sonra Kürdistan'a gitmek üzere 1829 sonbaharında yola koyulur. Yanında, o tarihte bir taşra valisi olan Arsliar Han'ın kendisine eşlik etmek üzere verdiği bir hizmetçi ve altı asker vardır. Alman gezginci ve maiyeti, onları korur gibi görünen Kürtler tarafından acımasızca öldürülürler. Zavallıların cesetlerini gömmeye zorlanan Ermeni köylüleri, bu korkunç haberi Arsliar Han'a bildirdiler. Schultz'un İran Prensi'nin sarayında kalan notları ve eşyaları İstanbul'daki Fransız Elçiliği'ne gönderildi fakat Kürdistan yolculuğu sırasında yanında bulunan eşyaları haydutların eline geçti." (a.g.e., s.354)

Schultz'un giremediği bölgeye girmeyi başaran Poujoulat'nın, bölge halkının yaşama biçimine ilişkin son derece çarpıcı gözlemleri bulunuyor. İşte bu ilginç saptamalardan biri: "Kürt kadınları gerçek amazonlar; mükemmel ata biniyorlar ve kocaları gibi silâhlılar. Zarif vücutlular, ama güneşten yanmış yüzleri hiç de sevimli değil. Kesinlikle peçe takmıyorlar; giysileri deri kemerle sıkılan, göğsü açık gri kumaştan oluşuyor. Küçük paralar bağladıkları uzun siyah saçları omuzlarında dalgalanıyor. Başlarına, geriye sarkıttıkları sarı veya mavi ince bir örtü takıyorlar, çıplak ayakla geziyorlar." (s.354-355)

19. yüzyılda peçesiz, yalınayak ve silâhla at sırtında koşturan bir kadın tipi gerçekten ilginç değil mi?..

Son Lübnan İç Savaşı'yla kendilerinden sıkça söz ettiren Yezidîler konusunda da çok ilginç bilgiler veriyor Poujoulat. Mardin'in Cizre bölgesindeki Yezidîler arasında dolaştıktan sonra daha doğuya açılan Poujoulat, Yezidîlerin kökeni, yaşama biçimi ve inançları konusunda şu bilgileri veriyor:

"Yezidîler öğretilerini çok gizli tutuyorlar. Bu konuda açık ve kesin bilgi alamamış olmam büyük kayıp. Bununla birlikte Yezidîlerin dini uygulamalarının pek çoğu komşu halklarca biliniyor. Ben olabildiğince bilgili kişilerle konuşmaya, görüşmeye çalıştım. Yezidîlerin kökeni ve dini konusunda öğrenebildiklerimi anlatacağım.

Yezîdîler'in taptığı "Tâvûs-ı Melek" heykeli.

Bu halkın, İran Kralı V. Arsace'ın Mezopotamya'dan sürdüğü eski Mard'ların kalıntısı olduğu sanılıyor. Bu halk, bugün Mardin diye anılan kente adını verdi. Strabon, Arien, Pline, Arimane dinine veya kötülük prensibine kendini adamış, bir İran mezhebine bağlı başeğmez, yenilmez insan ırkı olarak Mard'ları temsil ederler. Bazı bilginler, Zoroastre'ı bu öğretinin kurucusu olarak görürler. Fakat bu inancın kökeni zamanın karanlıklarına dek uzanıyor.

Aşağıda anlatacağımız Yezidîlerin dini, kaynağını hiç kuşkusuz eski Mard'ların inançlarından almaktadır.

Yezidîler adlarını, Ali'nin ailesine işkence eden, Muhammed'in torunu Hüseyin'i öldüren Arap komutanı Yezid'den aldılar. Müslümanlar'la Yezidîler arasındaki derin kin buradan gelir. Hüseyin'in kâtili, Yezidîlerce, mezheplerinin kurucusu olarak kabul edilir.

Yezidîler, Tanrı'nın bağışlayıcılığının, bilgeliği kadar sonsuz olduğunu gördükten sonra Şeytan'a tapmakta tereddüt etmediler. Çünkü Şeytan'ın, itaatsizliğinden ötürü kaybettiği onurunu, Tanrı'nın bağışlayıcılığı sayesinde yeniden kazanacağına kesinlikle inanıyor. Yezidîler, Şeytan'dan niçin sövgüyle sözedildiğini soruyorlar. Gözden düşmüş bir melekle yüce varlığın arasına neden girilsin?.. Tanrı, kendisinin cezalandırdığı bir yaratığın bizim tarafımızdan lânetlenmesine ihtiyaç duyar mı?.. Ayrıca cezalandırdığını bir gün bağışlayamaz mı?..

Mezopotamya Türkleri, Mard'ların torunlarının inançlarının kökeninde yatanları daha farklı açıklıyorlar.

Yezidîler, eşkıyalıklarından ötürü haklı olarak suçluluk duygusu taşıyorlar. Bu yüzden, Cehennem uçurumuna atıldıklarında Şeytan'ın kendilerine iyi davranması için, hayattayken Şeytan'a kendilerini sevdirmek amacıyla ellerinden geleni yapıyorlar, ona tapıyorlar.

Yezidîlerin karanlıklar prensini yüceltmeleri son kertede. Diğer insanların Şeytan aleyhine sarfettikleri sözleri söylemekten olabildiğince kaçınıyorlar. Bu mezheptekiler, yalnızca Şeytan'ın adını anmaktan kaçınmıyorlar, şeytan sözcüğüyle ses benzerliği gösteren bütün sözleri kullanmaktan da kaçınıyorlar. Sözgelişi günlük dilde 'ırmak' sözcüğü *'schat'* (şat) diye adlandırıldığı halde, bu sözcüğün 'Şeytan' sözcüğüyle hafif bir benzerlik göstermesi yüzünden, Yezidîlerce 'büyük ırmak' anlamına gelen *'avé mézın'* söyleyişi tercih ediliyor.

Osmanlılar Şeytan'ı sık sık lânetliyorlar; bunun için de uğursuzluk anlamına gelen 'nal' sözcüğünü kullanıyorlar. Yezidîler, büyük bir titizlikle, buna benzer sözcükleri kullanmaktan kaçınıyorlar. Hattâ 'nal' yerine, at ayakkabısı anlamına gelen *'sol'* sözcüğünü kullanıyorlar. Ayakkabı tamircisi anlamına gelen *'solkér'* sözcüğü yerine, 'nalband' sözcüğünü kullanıyorlar. Yezidîlerin dilinde 'Şeytan' adı yok. Onu ifade edebilmek için yalnızca 'büyük şef' anlamına gelen 'Şeyh mezın' sözcüğünü kullanıyorlar.

Yezidîlerin ülkesinde Şeytan'a küfredenin vay haline!.. Birinin küfrettiği duyulursa, o kişi derhal taş yağmuruna tutulur. Türk kentlerine geldiklerinde, onlar kentte bulundukları sürece, onlara hakaretten çok Şeytan'a küfretmemeye dikkat edilir. Eğer biri bu ihtiyatsızlığı gösterir de yolda bir Yezidî'ye rastlarsa, yok olur. Şeytan'a sövdürmektense ölümü yeğleyen bu mezhebin üyesi pek çok kişi, Türk yasalarına göre cinayet gerekçesiyle ölüme mahkûm edildi.

Şeytan'a tapanlarla Muhammed'in mezhebinden olanlar arasındaki kökleşmiş kin, her iki halk tarafından da aşırı fanatizme vardırılmış. Hattâ bir Yezidî için, bir Müslüman'ı öldürmekten daha değerli bir eylem olamaz. Müslümanlar da, Yezidîler tarafından öldürülmekle şehitlik mertebesine erişeceklerine inanıyorlar. Hattâ çok eskiden Diyarbakır, Musul ve Mardin valileri, idam mahkûmlarına şehit olma umudu (duygusu) vermek için cellâtları Yezidîlerden seçerlerdi.

Yezidîlerin Şefi katı bir yönetim uygulamasaydı, tüm Yezidî halkı da cellâtlık yapmak isterdi. Her altı ayda bir yeni bir cellât seçilir. Kutsal ve şerefli sayılan bu görevin bitiminde evine dönen Yezidî, halkın hayranlığı, kutlaması, yüceltmesiyle karşılanır. Herkes onu görmek, ona dokunmak ister. Eğer cellâtlık görevi sırasında, birkaç damla Müslüman kanı elbisesine damlamışsa, elbise küçük parçalara ayrılarak, değerli kutsal kalıntı sıfatıyla halka dağıtılır." (a.g.e., s.356-365).

Mehmet BAYRAK

"YAZI VE GÜZÜ İSTANBUL'DA GEÇİRİNİZ"*

Yazımızın başlığını oluşturan "Yazı ve Güzü İstanbul'da Geçiriniz" sözünü geçen yüzyılın dünyaca ünlü Rus coğrafyacılarından Tchihatchef [Çihaçev] (1812-1890) söylemiştir. Kendisi İstanbul'u ve Türkiye'yi Türklerden de iyi tanıyordu. Çünkü, ülkemizde yıllarca bilimsel araştırmalar yapmış ve çalışmalarının sonuçlarını 1) "İstanbul ve Boğaziçi" adı altın-

*Bu yazının bir özeti ilkin İngilizce olarak, fakat her nedense hazırlayanın adı konmadan, *Tour-Culture and Tourism Magazine*'in Ekim 1984 sayısında yayımlanmıştır (s.13-15).

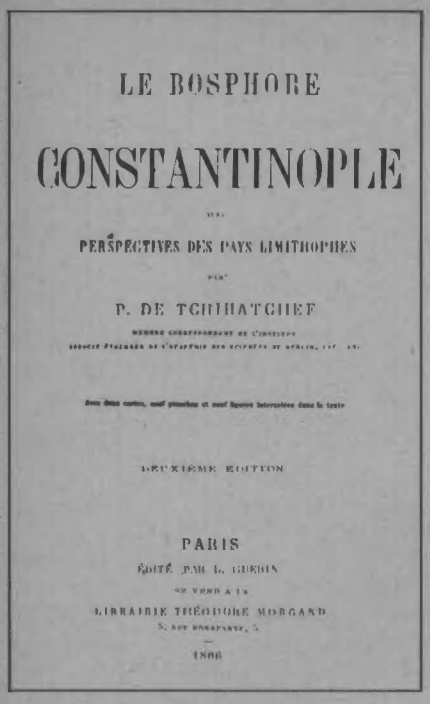
LE BOSPHORE

CONSTANTINOPLE

PERSPECTIVES DES PAYS LIMITROPHES

P. DE TCHIHATCHEF

DEUXIEME EDITION

PARIS

LIBRAIRIE THÉODORE MORGAND

1866

da 1864'te yayınladığı kitabı ile 2) "Küçük Asya'nın Fizikî Coğrafyası, İklimi, Bitkileri ve Jeolojisi" adlı 8 ciltlik yapıtında toplamıştır.

Tchihatchef, özellikle *"İstanbul ve Boğaziçi"* adlı eserini, sanki, turistler için yazmıştır. İstanbul'un konumu, jeolojisi, denizleri, akarsuları, madenleri, iklimi, bitkileri, hayvanları, yapıları... hakkında derinlemesine araştırmalarını açıkladığı bu kitabında, Avrupalı zenginlerin, tatillerini İstanbul'da geçirmelerini önerir. Bu nedenle de kitap, İstanbul için yazılmış ilk turist rehberi adını almaya hak kazanmıştır.

Rus coğrafya bilgini, İstanbul'un özelliklerini şöyle açıklar:

• İklim

Yazın sıcak günlerini geçirmek için gidilecek yer Boğaziçi'dir. Çünkü, Kuzey ve Orta Avrupa'nın bütün kentlerinde, yazın, sadece gündüzler değil, geceler de dayanılmaz derecede sıcaktır. İstanbul, İtalya'dan ve Güney Fransa'dan daha serindir. Roma ve Napoli'ye gitmek ise kendini fırının ağzına atmakla birdir. Buna karşılık Boğaziçi'nde, özellikle Tarabya'da, insan çok kez gündüz bile üzerine bir şey almak gereksinmesini duyar.

İstanbul ve Boğaziçi'nin, serinliği ile Avrupa kentlerininkini bir an için eşit kabul etsek bile, yine İstanbul'u yeğlemek gerekir. Çünkü, Avrupa yüksek sosyetesinin, yazlarını geçirmek üzere gittikleri Baden-Baden, Kissingen, Wiesbaden, Hombourg, Ems, Spa, Carlsbad, Vichy, Biarritz... gibi yerlerde yazın bile hemen hemen sürekli yağmur yağar.

Ve nihayet, İstanbul yazları, dünyanın hemen hiçbir ülkesinde görülmeyen şahane bir sonbaharla son bulur. Bu nedenle de, İstanbul, Mayıs-Ekim arasındaki 6 aylık sürede devamlı kalmaya elverişlidir.

• Manzara

Boğaz'ın şahane bir manzarası vardır. Avrupa'nın yazlık kentlerinde böyle güzellikler yoktur. Su billur berraklığında yemyeşil veya masmavidir, temizdir. Boğaziçi'nin iki kıyısı yeşillik cenneti durumundadır. Uygarlık buralarını henüz kirletememiş, bozamamıştır. [Kitabın 121 yıl önce yazıldığını unutmayın!]

• Başkalık

İstanbul ve Boğaziçi, toplumsal yaşam bakımından da turisti şaşırtacak değişikliktedir. Burada dil ayrı, din ayrı, kadın, çocuk, erkek, ayrıdır, Avrupa'dakilere benzemez. Türk toplumsal sistemi tamamen farklı temeller üzerine kurulmuştur.

• Yabancılık

Turist, ülkesinde yemeğe, içmeğe alışkın olduğu her şeyi İstanbul'da da bulur. Buharlı gemiler, demiryolları, İstanbul'u dünyanın öbür yerlerine sürekli olarak bağlı tutar. İnsan İstanbul'un ne kadar değişik bir yer olduğunu, ancak ülkesine döndüğü zaman daha iyi anlar. İstanbul'daki bambaşka sosyal yaşam, turisti dönüşte daha çok etkiler.

• Uzaklık

İstanbul, Avrupa'ya en çok 7 günlük bir uzaklıktadır. Paris'in Notrdam Kilisesi'nin gotik kulelerine veda ettikten 7 gün sonra İstanbul'un zarif mimarelerini selâmlamak mümkündür.

İstanbul'da en kestirme yol Tuna yoludur. Viyana'dan küçük nehir gemilerine binen yolcu, Tuna'nın iki kıyısının güzelliklerini seyrede seyrede Romanya'nın Çernovoda (Karasu) kentine kadar gelir. Nehir burada âni bir dönüş yaptıktan sonra kuzeye ilerler, sonra tekrar sağa dönerek Dobruca bataklıkları arasından üç kol halinde (Kilia, Soulina ve Saint-Georges) Karadeniz'e dökülür (Osmanlı İmparatorluğu zamanında ilk demiryolu Çernovoda ile Köstence arasında yapılmıştı. Amaç, yolu kısaltmaktı. Üç ay kadar önce, bu iki kent bir kanalla da denize bağlanmıştır. Böylece, bugün, Viyana'dan İstanbul'a nehir yoluyla, hiç aktarma yapmadan gelmek kabil olmuştur).

• Bilim ve arkeoloji

Tchihatchef, bilim ve arkeoloji meraklıları için de İstanbul'un ve Türkiye'nin bulunmaz değerde olduğunu ekler. Birçok konulara henüz el atılmamıştır.

Bilginin İstanbul, Boğaziçi ve Türkiye hakkındaki görüşlerinin başlıcaları kısaca bunlardır.

Tchihatchef bütün bunları uzun uzadıya anlattıktan sonra, Avrupa'nın varlıklı kimselerinin, yepyeni ve resim gibi güzel yerler görmek için her yıl Almanya ve İsviçre'nin yolunu tuttuklarını, oysa bu gibilerin, bu gereksinmelerini Boğaz'ın büyüleyici kıyılarında çok daha iyi bir biçimde karşılayacaklarını bir kez daha vurguladıktan sonra, kitabının baş tarafında bu yolda ileri sürdüğü, fakat birçok kimselerin pek inanmadıkları iddiasının böylece ispatlanmış olduğunu ekler.

Güzelin kusurları

Tchihatchef, turistin İstanbul'da bazı mahrumiyetlere katlanması gerektiğini söyler, fakat bunlara rağmen İstanbul'a gitmesini önerir.

Tchihatchef'e göre İstanbul ve Boğaziçi'nin başlıca üç sorunu vardır: Ulaşım, otel ve eğlence sorunları.

• Bilginimize göre, turist, Avrupa yazlıklarında her istediği yere, tiyatroya gider gibi, rahat taşıtlarda gider. Boğaz tepelerinde gezmek için ise yaya gitmeyi veya at sırtını tercih zarureti vardır. Bu gezilerde yiyecek ve yatacağın da birlikte götürülmesi ve gecenin, konuksever bir çobanın ağılında geçirilmesinin göze alınması gerekebilir.

Boğaz kıyıları arasındaki gidiş gelişler için, vâkıa, vapurlar vardır. Fakat, bunlar seyrek aralıklarla işler ve güneş battıktan sonra da faaliyetlerini durdururlar. Bunun dışında, bir kıyıdan ötekine kayıkla da gidilebilir. Ancak, bu küçücük taşıtlarda, kayığın dengesini bozmadan hareketsiz durmak ve dalgaların azgınlığını göze almak her babayiğitin harcı değildir.

• Boğaz'ın ve İstanbul'un ikinci sorunu otel sorunudur. Çünkü buralarda, Beyoğlu, Tarabya, Büyükdere ve Büyükada gibi yerler dışında otel denecek yer yok gibidir. Tabiî, Boğaz'ın birkaç yerindeki mezbelelikler hariç. Turist, bunlarda, uzun süre beklemekten iyice azmış kan emici böceklerle açgözlü aşçıların iki yanlı saldırısına uğrar.

Bununla birlikte, Tarabya ve Büyükdere'nin çok düzenli otellerinden başka, Kuruçeşme, Ortaköy ve Bebek'te Rum ve Ermeni evlerinde de kalınabilir. Turist, buralarda, Boğaz'ın muhteşem manzaralarını seyrede seyrede yaz ve güzün 6 ayını rahatça geçirebilir. "Boğaz'ın muhteşem manzaraları" diyoruz, çünkü, Batı Avrupa'nın, ünlü yazlıklarının güzellikleri Boğaz'ın güzellikleri yanında hiç kalır.

• İstanbul'da üçüncü bir sorun sosyal faaliyetlerin hemen hiç bulunmayışıdır. Burada tiyatro yoktur, konser salonları, bale salonları yoktur. Sosyete hayatı dediğimiz toplantılar yoktur. Kadın, erkeklerin arasına karışmaz ve manevi kişilikten yoksundur. Erkek, henüz, ailesi ve mesleğinin dar sınırları dışında bir yaşama gereksinme duyacak derecede uygarlaşmamıştır. Böyle yüksek düzeyde ihtiyaçların duyulmadığı yerde bu tür ihtiyaçları giderecek kuruluşların yokluğundan doğal bir şey olamaz. Türk ne kitap okur, ne de bilimsel araştırma yapar. Çünkü, bunlar olmadan da en yüksek mevkilere çıkabilir.

Tchihatchef, işte bu eksikliklerine rağmen İstanbul'un ve Boğaziçi'nin gidilip görülmeye değer bir yer olduğunu, yapıtında, sık sık vurgular.

Vehbi BELGİL

I. Mahmud'un Tuğrası - Topkapı Sarayı
(Sayın Süha Umur'dan alınmıştır.)